

# Daai Hea K'khyübe

(ဒိုင်ဂ်လုမျိုးစုတို့၏  
စကားလုံးအသုံးအနှုန်းများ)

(Usage of Words In Daai  
Language)

# ပုံနှိပ်ဖုတ်လမ်း

|                              |                                                                                                                               |
|------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| စာရေးသူ                      | - သိက္ခာတော်ရ ဦးမာလိန်း (လိန်းမာနူး)                                                                                          |
| ထုတ်ဝေသူ                     | - ဦးမနားလိန်း (ဟောရှုဏ္ဏစာပေ)<br>- မှတ်ပုံတင်အမှတ် (၀၁၃၆၀)<br>- အမှတ် (၂/၁၄၅)၊ ရွှေသင်္ဃာတလမ်း<br>- နွယ်ခွေရွာသစ်၊ ထောက်ကြန့် |
| ပုံနှိပ်သူ                   | - ဦးမျိုးသန်း (မြိ- ၀၀၇၁၀)<br>- မျိုးသန်း ပုံနှိပ်တိုက်<br>- ၉၄ ဘီ၊ တာဝတိံသာလမ်း၊<br>- ၅ ရပ်ကွက်၊ ပုဇွန်တောင်                 |
| မျက်နှာဖုံးဒီဇိုင်း          | - ထိပ်တန်း ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၃၄ လမ်း                                                                                             |
| ကွန်ပျူတာ စာသား<br>အပြင်အဆင် | - လိန်ထန်းနိုင်                                                                                                               |
| ပုံနှိပ်ခြင်း                | - ပထမအကြိမ်၊ ၂၀၂၅ ခုနှစ်၊ ဩဂုတ်လ                                                                                              |
| ဖြန့်ချိရေး                  | - ဟောရှုဏ္ဏစာပေ                                                                                                               |
| အုပ်ရေ                       | - ၄၀၀                                                                                                                         |
| တန်ဖိုး                      | -                                                                                                                             |

**Ak'uma Shui Naak He**  
(Contents)

**Among lam**

**Sa hmaai**

**Angkaü K'däm Mat**

**K'khyanga among lam**

**No. 1**

- |                                        |    |
|----------------------------------------|----|
| 1) k'khyanga pumsha                    | 01 |
| 2) Ng'ming he                          | 03 |
| 3) Püipo khükou naak ja shuiba naak he | 04 |
| 4) K'khyang khükou shuiba naak he      | 05 |

**No. 2**

**Angkaü K'däm Ng'hngih**

**K'khyanga khotheem he**

- |                                |    |
|--------------------------------|----|
| 1) K'khyanga shuishak he       | 07 |
| 2) Im k'uma ve kia khotheem he | 08 |

**No. 3**

**Angkaü K'däm K'thum**

**Ak'khyüng k'shei hea among lam**

- |                                      |    |
|--------------------------------------|----|
| 1) Jah tu m'sa-a ak'khyüng k'shei he | 09 |
| 2) Moa ve kia ak'khyüng k'shei he    | 10 |
| 3) K'kha hea ng'ming he              | 12 |
| 4) K'phyu hea ng'ming                | 16 |
| 5) Ng'phyama lü joong thei ki he     | 17 |

**No. 4**

**Angkaü K'däm K'phyü**

**Tui nga hea amih monglam**

- |                                    |    |
|------------------------------------|----|
| 1) Daai Khoa ve kia nga he         |    |
| A) Ng'mo long ja M'dek long nga he | 21 |

B) K'phung long ja ng'don lo kia long  
he üng ve kia nga he

24

C) Nga Ei ook ja nga k'pan ninglam he

25

2) Tui amonglam

26

**No. 5**

**Angkaü K'däm M'hma**

**Thing Khu Hnaan Hea Ng'ming he**

- |                                                           |    |
|-----------------------------------------------------------|----|
| 1) Jah sho lin tooi k'sak m'si m'sang he                  | 29 |
| 2) Thing hea amih ng'ming                                 | 31 |
| A) Paa paai thing he                                      | 31 |
| B) Im k'pyeek shong shak naaka thing he                   | 32 |
| C) Ak'thei ei theia thing he                              | 34 |
| D) Hlikhaü ja m'ne m'nang<br>m'tuui m'shei naaka thing he | 35 |
| E) A Hmüün Thing he                                       | 36 |
| F) Khu mphyo ja khu an hea amih ng'ming                   | 39 |
| G) Am ei ook theia khu an he                              | 41 |
| H) Yo he                                                  | 44 |

**No. 6**

**Angkaü K'däm K'khyuk**

**Kyü Kyok-ei hea among lam**

- |                          |    |
|--------------------------|----|
| 1) Yaa hea amih mong lam | 46 |
| 2) Hlikhaü he            | 47 |

**No. 7**

**Angkaü K'däm K'khyü**

**Khomdek üng Ka he**

- |                        |    |
|------------------------|----|
| 1) Lung hea ng'ming    | 51 |
| 2) M'dek hea ng'ming   | 51 |
| 3) Kho nüt naak he     | 52 |
| 4) A yün m'jü k'küm he | 54 |

**No.8 Angkaü K'däm K'khyeet  
Tä khe Shuiba naak he**

|                                         |    |
|-----------------------------------------|----|
| 1) Hmün, hnün ja ak'süün shuiba naak he | 56 |
| 2) Tä khe naak he                       | 57 |
| 3) A vei tä khe naak he                 | 58 |
| 4) Ak'süün k' khe naak he               | 59 |
| 5) Ak'saü ja aksüün pyen naak he        | 60 |
| 6) Ak'süün pyen naak he                 | 62 |

**No.9 Angkaü K'däm K'ko  
K'bäai k'beng m'säp m'te naak he**

|                       |    |
|-----------------------|----|
| 1) K'bäai k'beng naak | 63 |
| 2) M'shu m'säp naak   | 66 |
| 3) M'te naak          | 68 |

**No. 10 Angkaü K'däm Xa  
Khaan kho ja ng'hngikhya he**

|                                   |    |
|-----------------------------------|----|
| 1. Kho Ng'hngi khya he            |    |
| (A) K'khaankhoa Ve ki hea Ng'ming | 69 |
| (B) Khya hea ng'ming              | 70 |
| (C) M'hnüüp he                    | 71 |
| (D) Khya (pikhya) among lam       | 72 |
| (E) Kho Ng'mei kho k'a he         | 72 |
| (F) Kho tä khe naak               | 73 |
| 2. K'khaan Khoa ah monglam        |    |
| (A) K'khaan kho he                | 74 |
| (B) Ng'thiim Kho                  | 74 |
| (C) M'se Kho                      | 75 |
| (D) Yepi Kho                      | 75 |
| (E) Mopi Kho                      | 76 |

**No.11 Angkaü K'däm Xalei-at  
K'khyü be shum mang Ning he  
(Grammer Section)**

|                                                     |     |
|-----------------------------------------------------|-----|
| 1) 'kä' ja 'am' shum mang naak                      | 77  |
| 2) 'ka noh' ja '-a' shum mang naak                  | 81  |
| 3) 'khyü' shum mang naak                            | 83  |
| 4) 'k'dama' shum mang naak                          | 84  |
| 5) '-ki, pi ki, pi pi ki' shum mang naak            | 85  |
| 6) 'sun she pi, sun üng pi, asun üng pi' shum naak  | 86  |
| 7) 'pi' shum mang naak                              | 87  |
| 8) 'noh, ta, va, hin' shum mang naak                | 87  |
| 9) 'sen, sun' shum mang naak                        | 88  |
| 10) 'ki, ki ni, ni' shum mang naak                  | 88  |
| 11) 'ni' shum mang naak                             | 88  |
| 12) 'seia, suia, peia' shum mang naak               | 89  |
| 13) 'a, ua, tua, bä' shum mang naak                 | 89  |
| 14) "anghma", "ham", "phä" shum mang naak           | 90  |
| 15) "ham" shum mang naak                            | 90  |
| 16) '-ki, ki ni, ni' (verb forms) shum mang naak    | 91  |
| 17) '-ki, -ki ni' (verb, adj. forms) shum mang naak | 123 |

**No. 12 Angkaü K'däm Xalei ng'hngi  
Amih k'khui k'shaam he**

|                                      |     |
|--------------------------------------|-----|
| A. Amih k'khui k'shaam he            | 130 |
| B. M'käap lü pyena k'khui k'shaam he | 135 |
| C. Nashen m'hluum naak               | 140 |

## Pyen Hü He

Hina Daai hea “k’khyü be” hin Kyong sheja ka bi ham, kum 1986 üng tüünei lü ka yuk lo ho ni. Asun üng ta “K’Cho ca”-am ka yuk ni. Akän loa kum 1990 ahnu lam hi ta “SIL Daai sa yuk ning”-am ka yuk lo be ni. Sa yuk ning he ng’khung ng’khaai, shikhya khaia am jah m’tu m’taai thei ham bäk lü, kah jah ak’so siken he pi, da-ei ki ni. Kum 2011 üng ta Amsha hin “songpyang Mnaai Kheng” noh SIL Daai sa yuk ning-am ah nah yuk pe ni. Asun üng ka he, amsha sun “Dai Identification” (Dai History Cawk) üng ka jah k’so shi ni. K’poi be ham kia amsha hin, kum 2019 üng “songpyang Mnaai Kheng” bä-am, ka yuk shak be tü ni. Hi sai saia kah jah yuk hü he (Note books), amsha ta, khyükei ki pi ve ki he ni. M’pa kho m’dek hin üng a ia mäia, mi khuikha she pi, kum 2024 üng sa uka, pyaan vai kah ti te kyo va, am thoon lo thei ki ni. Asuna kya she, ahina sa uk sa hin tu hi kum 2025 üng pyaan lo thei ni.

Ahlaana ka hng’hmo sa ham üng tüünei lü, Daai hea mih k’khyü be, pyen shak, shuiba ja khükou he hin, ah tu vei säpa, kah jah m’sun lo ni. Kho mdek k’khaana ve ki hea k’khyang he ja khoa among lam mi k’shing kyo lü pi, mi mät Daai hea mi mong lam, mi k’khyü be he am mi k’shing hin do kia kei noh ta, am ng’ngai ve ngü. Asuna kya she, a pi m’thei sa booi ta, yuk sa pi ling ling vai ni, ti hin ta, kah m’lung thin uma, xüngei k’shet ki ni. Tua pi, kah yu lo be ham lai lai khaia, kah m’lung thin üng, umei ng’däi ki ni.

Ahina sa uk sa üng, um ki he hin ak’tung pia ta, keimih “K’Duk ja M’sang hea kamih k’khyü be” he ni. Asuna thea pi, a tu Tuili ng’nam üng, kamih ve ki hea , “k’khyü be ja pyen shak, khükou,

shuiba'' he hin ak'tung pi vai ni. Sun she pi, Daai hea mih kkhyü be hin ta täng-ei ki va k'tungei ki he ni. Asuna thea, ahina sa uk, namih ya ki noh teng бүк u lü, sungaai u lü, Daai-a mih mong lam ja mi khyü be he hin namih k'shing lo pi däm däm u lü, tua ta, ak'däma mih yu lo thei, mih ng'thei lo thei khai he ni, ti sun ka pyen hü ni.

Daai he hin kho m'dek khaan üng k'khyang m'jü tumata mih kyaak loa mäia, mi Daai sa, mi Daai k'khyü be he, Daaia among lam he hin, Daai he angkhä thi thi noh mih pyen thei, mi yuk thei, mih teng бүк thei, mih yuk theet thei vai shü üng Daai k'khyang he hin ngooi kho dää mih ng'shoon thei khai shü ni ti hin pi, kah pyen húa k'khyü be tumat ni. Keimih kamih kho k'ooi-ei lo ho ki hea k'dama ta, atu ah khothaai lo süк süк ki he, ah kho pyaang lo m'phuun ki he, ah kho m'hnüüp lo m'phuun ki hea, Daai sang'la, Daai sang'pyang he, Daai nusong pasong he hin noh amih k'shing lo thei, amih yuk lo thei, amih teng бүк lo thei, asanga amih shum mang lo thei vai shü üng, mih ma lama Daai k'khyang m'jü he hin, khomdek khaana mih k'khyang m'jü tumat naak hin, ng'shing sei lo pi pi lü, mih nu lung pa kho, mih kho m'dek nua ve veia, mih mih Daai k'khyang he pi, mih ve-ei thei khai ni ti hin, Daai k'khyang he veia ning jah süк so, pyen k'shak húa kyak ki ni. Daai k'khyang he noh mi Daai k'khyü be ja mih Daai sa he hin mih k'shing bäi vai u, ti hü ni.

## Je Naak Pyen Hü

A k'sük pi pia, ahina Daai k'khyü be sa uk sa pyaan thei vaia, kho m'dek k'khaan üng ka ng'tüüi lo thei khai, i-ei sa he, jah k'shing k'khyap-ei lo lü, kho m'dek k'khaan üng ka ngtuuijiingei lo pa khai, ah sa pa Booи Jeshu-am nah küüikyan lü, ah khuut a shäng sa-a kah bi lo pa khaia, tui na m'shüüm lam na m'hnu kia Nuk'khyümnu Pamhnampa hin kah je na leng leng ki ni.

Ang'hngi naaka, kho m'dek k'khaan üng, k'khyang sa hea ng'thei thei vai kuung kuung pi, ng'thei lü, k'shing thei vai sa he kuung kuung pi k'shing thei khaia, nah sa na nak ki yooi, nah tu m'bei ki yooia, ka pa long leen Küüi k'Shui Ma ja ka nu long leen, Ng'leng Phäi sa pi kah jah je na leng leng ki ni.

Ak'thum naaka, primary kyong üng tüünei lü, middle, High, University, Bible kyong he (Myanmar Institute of Theology, Seminary Hill, Insan, Yangon, Lutheran Seminary, Hong Kong) üng ka he, sa nak'küt nah m'thei ki hea, sheja, shejakyi, shejama he ang'khä pi, kah jah je kyai-ei na leng leng ki ni.

Ak'phyü naaka, Bible kyong he üng kah kaai thei vaia, nah üm ä püi kia, Myanmar Presbyterian Shaang üng ka he (members of Victoria Synod, AMB and AG), ang'khä sen kah jah je na ki ni.

Amhma naaka, Bible kyong he kah kaai üng pi, kah ni sa he, ak'do sa-a jah shääm bän lü jah ve so-ei püi ki, sa kah yuk, sa kah teng

bük üng pi, ak’hnip sa-a nah ve-ei püi lü, khuiim kyonglong ah nah m’shi m’sai lo kia, kamih nu, Hlū Xung pi, kah je naak k’khüt ni.

Ak’khyuk naaka, Daai k’khyang m’jü hea phäha SIL sa yuk ning jah pyaang tham pe ki yooia U Kheng Sho (Yamsaai ng’nam) ja ah k’khyu Dr-Helga So-Hartmann(Gemany) pi jah jekyaai naak ni. Daai hea k’khyü be ng’khung khaai ye khaia yuk naak ja teng bü naak thei vaia Double vowel-am Daai sa anih jah pyaang tham pe hin kah jah jekyaai naak leng leng ni ti hin pi kah pyen hü ktung ni.

Ak’khyüh naak, sa nah yuk püi ki, kah püi Mnaai Kheng, sa yuk ning nah teng bü püi ki, sheja Phäai Nääng, sa nah teng m’kheen püi lü nah m’hneph hnooi püi ki (Checking and Computerizing arrangement) sheja Ling Thang Nääng ja k’khyü be he amsha üng nah shum kyam püi ki kah na yooi Ling nu ja Xung nu (Ng’tang Ling ja Ng’tang Xung Sa) pi, amih ngkhä sen kah jah je na leng leng ki ni.

## Shüümtoom-ei naak

(Dedication )

Khomdek khaan üng ahikbanga ve so-ei lo pa lü, ng'thei thei vai kuung he pi ng'thei ng'khoong thei lü, bi thei vai kuung he pi jah bi lo thei lü, kah ve thei khaia nah sa na ni lü nah tu m'bei ki yooia kah palong **Ng'leen Küüi K'shui Ma** ja kah nu long **Ng'leen Ng'Leeng Phäai sa** (K'duk nu-Küüi sa nu) hin atu thi-ei ho ni she pi ahina Daai Hea K'khyü Be sa-uk hin-am kah jah shüüm toom leeng leeng ki ni. Aninih noh nah sa na ni lü anih na mshimsei tumbei lo-a phäh üng va ahikbanga k'shing k'khyap lo lü kah ve so lo thei kia kya she ahina Daai sa-uk hin anih phäha kah jah shüümtoom naaka kah jah tän pe ni.

## Jekyai Naak Püi

Kkhyang mjü tumata nih ngshing naak, nih ngte naak he üng tumat ta nih kkhyübe ja nih ngthungmin hina kya kki. Asuna nih kkhyübe nih ngthungmin ah khyüh ania kyaak üng ta kkhyang mjü nih khyük kki-am täng-ei kki ni. Asuna kya lü kkhyang mjü tumat ngooi kho däa nih ngshing nih ngte lü pia nih ngshui ngnama nih ngshak thei vai sua nih kkhyübe nih tipyen vai, nih kkhyübe üng nih ngthungmin vai hlü kki ni. Asuna nih kkhyübe käh ah khyüh-leih vai su pi nih mshingmkhyah shäämbän vai hlü kki ni.

Rev. Mar Ling noh tuh ah yuka “**Daai Hea Kkhyübe**” tia ksaup hin üng mimih Daai kkhyang hea kkhyübe üng ka kkhyünglung (words) khokän jah msun lü ah jah yuk ni. Ahina kkhyünglung he sun üng mü-ngooia nih ngthungmin naak däk käh ni kkia, tui üng ve kki tui-nga, mdeka setsoon ngtuungleeng kki kkhyang nghngisiim ja kkhyüngkshei he, kkhaana joong kki kkha he, thing-yo, kkhuhip tooingmaai däa ngming mjükküm jah msun lü ah jah yuk ni. Asuna kya lü ahina ksaup hin üng kkhyünglung msun naak (dictionary) ti vai kbanga Daai kkhyang mjüa nih kkhyünglung bengma khokän um kki ni.

Ahikbanga amongkkyang khokän ngpüi kkhaia ksüün, ah kshing naak ja ah ngjungktha pe lü khokum kovei ah khüüikhoom naak “**Daai Hea Kkhyübe**” tia ksaup ah ksou lo hin mküüi-eia kba ah jea pi jekyai püi ksang ni. Ah khüüikhoom naak hin Daai kkhyang mjüa phäha ngooikho däa phu mah tham mah kkhaia pi kya kki ni. Daai kkhyübe üng käh shumang lü käh thoon thei kki kkhyünglung bengma he jah msunmshep naak ahina “**Daai Hea Kkhyübe**” ksaup hin Daai kkhyange avan noh nih täkhkeh vai u hlü kki ni. Ahina ksaup yuk kki, ah yuka ksaup ja kkhyäktu lü täkhkeh kki avan nih Kkhyümnam nih Pangsium u noh dokya naak jah pe she.

Mnaai Kheng Imkduk  
Kkhyübe Mhjumsih Kki  
(Language Researcher)

## Mküüi Mkhyah Naak

Ahina “**Daai Hea Kkhyübe**” sa up thoon lo khaia piit pyaang ki **Rev. Mar Ling** hin aktäa je naak ni. Anih sun Jesuh yah-ei lü ah shak ah ngthuung hlai thaai üngkhyüh sut-ei lü Sangsiim Kyong ah kaai üngkhyüha Daai-a thuum ning, Daai hea khyükou hin mhni kphya na lü ah na yuk theet msun mshep ma kia kya ki.

Kyong ima **Kcho Ca** ah na ngthei khoi lü asun-am Daai läk hin yuk vaia ktha na khoi ki. Sunüngpi akhak ah shoong mat ta, ah kthai ktoo (short Vowel) ja ah kthai kshaaü (Long vowel) ihokba yuk vai ti sun am kshing. SIL Daai Sa Workshop ah kaai käna ta, asun hin ihokba yuk vai sun ah kshing lo yah-a kya ki.

Ahona Daai Sa shum-ei vai sun tuh k'um hin üng lu sing kia thoon lü sa yuk, saup yuk hlü ki he noh pi am yuk hlot u. Sunüngpi, mih khyübe hin mhlä kphya na ksang kia thoon lü, kum 1986 üngkhyüh ah na msun lo-a salung shumang ning he sen tungooi üng ta aksanga ah biloh hlota phäh aktä-a jekyaa püi ni.

Mih pupa he noh ta mpa läk käh ngso laang kia ah na paüxaü khoi ki he. Sunüngpi atuh kha üngka mimih he ta mpa läk nung-ei kia va mih paüxaü ki he. Ahina “**Daai Hea Kkhyübe**” hin mimih khyang kthou hea phäh ta ngthei ngthaang vai khohah ve ki. Mih pupa he noh ihokba amih na shum khoi, amih na pyen khoi sun ahin üng mih jah hmu khaia kya ki.

Ahina saup sun aktunga Kduk Msang hne üng amih shum manga khyükou hea thoon kyo lüpi, mimih Daai akse he noh pi mih kshing vai hlü ksang kia k'khyü ng'lung hea kya ki.

Ahikba mih Daai thuum ning, mih khyükou he hin saup-a piit pyaang khai khokän hlü ham ki ni. Asukba ah ni üng va, mih thuum ning käh khyük leih lü, mih khyü be pi ngshoong lä khai.

Ling Thang  
Bible Translator

## Angkaü k'däm -1 (Chapter one)

### K'khaanga among lam

#### 1. K'khaanga puumsha üng ka, jah shui ba-ei he

K'khaang tumata ah puum sha üng ve ki he, mih jah shui ba he, mih pyen k'shak he sen mih jah k'shing vai hlü ki ni. Ak'kea ka he hin mi jah teng бүк шум vai u.

- **Lu** - lu puum, lu k'am, lu k'ke, k'khyüün ding, lu sham, m'se yü,
- **mik** - mik'hmaai, mikhu, mik mu, mik pei, mik'ui,
- **hna** - hna kong, hna khuui, hna m'kot,
- **m'pyong** - m'pyong khuui, m'pyong mu, m'ni, m'ni pei, m'ni m'pyong,
- **ha** - ha nu, ha sa, ha k'shuung, ha k'khüt, yai ha, ha m'ni, jen ha,
- **m'lei**—m'lei phung, m'lei m'dong, m'lei khing,
- **m'kha** - m'kha yu, m'kha khääng, m'kha m'däap,
- **k'o** - ng'hngü k'o, k'o yon, k'o k'khing, k'o yu, k'o pooi,
- **ng'hngü** - ng'hngü shum, ng'hngü k'o, ng'hngü yu
- **ng'hnga** - ng'hnga kooi, ng'hnga k'kep, ng'hnga k'khing, ng'hnga mu, ng'hnga kheyeng, ng'hnga khingkhi
- **kut (pyüm)**- kut baan, baan k'tui, baan yu, kut yu, kut ng'hnoong, kut pa, kut ng'lang -kut nu, kut m'jung, kut shuung, kut lak, kut shuisa, kut m'de, kut m'tin
- **m'ja** - m'ja kooi, m'ja k'phang,
- **k'phyeeng** - k'phyeeng m'suung, k'phyeeng pa ng'lät, k'phyeeng yu,
- **m'ting lu** - m'ting lu yu, hnu yu ng'lou,

- **m'hnaak** - m'hnaak yu, lik shui yu, lik shuisa,
- **k'khang** - k'khang yu, pheik'khang
- **le** - lek'pe, le yu, le yu ng'lou, m'ting lu k'shuisa,
- **phei** - phei yu, phei k'tui, phei sha
- **m'khuuk** - m'khuuk lu, m'khuuk lu yu, m'khuuk lu m'be
- **m'kap** - m'kap koyok, m'kap sha, m'kap vun
- **m'tan** - m'tan yu, m'tan pyaai, m'tan k'tui, m'tan sha
- **kho** - kho ng'mik, kho m'du, kho pha, kho yu, kho sha
- **kho pyüm** - kho nu, kho m'jung, kho k'shuung, kho ng'lak, kho k'shuisa, kho pyümsa
- **m'tin** - kho m'tin he, kut m'tin he,
- **k'khyü k'khon he** - k'khyü nu, k'khyü lang, k'khyüsa, m'lung hnuun, ng'lung m'thin, m'thin, m'lim, m'ke, hmäät, phüp, k'te, k'te ui,
- **k'le khuui**, phei phung, k'pamia shääm, ng'hnumia shääm,
- **vun** - lu vun, mik vun, kut vun ,kho vun, vun sha
- **eek** - mik eek, ng'hnga eek, ng'ven eek, hna eek, k'khyap eek,
- **M'si**, m'si tui, m'si m'sho, k'phyam, k'phyam tui,
- **mu he** - lu mu, mik mu, ng'hnga mu, k'khyap mu, kut mu, kho mu, le mu, ng'hnumia mu, k'pamia mu, joong mu, k'khyeeng mu, lu sham
- **k'tha** - k'tha yüi, k'thang yüi, k'thang pou
- **m'pyet** - m'pyet khui, m'pyet mu, m'pyet shen, m'pyet eek
- **k'sooi** - k'sooi leng, k'sooi leng yu ti u lü amih jah pyen-ei khoi ni.

## 1. Ng'ming he

### (a) k'pami hea ng'ming (Nouns)

K'khyang k'pami sa tumat a hmi lo üng ua aming shui vai sun ahnupa he, ah pupüi pipüi he ja ah pasa üng ka he noh sengkyam khoi ki he ni. Ak'tung pia ta ah pasa üng sheyou lung k'kot khoi ki, sha ng'thang ngon khoi kia ng'ming sen la u lü, amih shui k'tung khoi ni. Am'sha noh ta amih pasa-a ng'ming, amih ng'nama ng'ming-am m'kha shi lü shui-ei ki he ni. Am'sha noh ta ahnu tänga ah pu ng'ming-am pi shui-ei khoi ki he ni.

- Ng'thang (ng'lou ng'thang ki)
- Xung (pa khui, koon shang-m'jüoong xung m'tät ki)
- Küüi (pasa, püipo küüi kyan m'düihm'tho khai)
- Näng (nääng) kho näng, k'khyang näng khai.
- Ng'ling (pasa püipo, pi ng'nam sho ng'ling khai)
- Ling (ling keen m'lim kei khai)
- Jou (jouji, phun kama khai)
- Om (kho om, k'khyang om püi khai)
- Ma                -Te                - Ng'bu
- Xüng            - Ng'nei           - Loon
- Nün             - K'khyoi        - Kheng
- Küün           - Mä               -

### (b) Ng'hnu mi hea ng'ming

Ng'hnumisa tumat ahmi lo sen üng ahnupa ja ah pupüi pipüi he noh ngaai u lü, do kya , khüüi khoom, ng'long ng'thang khoi kia ah pasa üng ka ah sinih he, ah nupi he üng ka-a ng'ming sen-am

shui-ei khoi ki he ni.

- Hlü -jong hlü om kho, hlü ko-ei ki, k'khyang he amih hl-ei ni.

- ng'leeng – ng'leeng-ei ki, dokya sa ki. ve so-ei thei ki.
- ng'len
- Sheen (sheen vai dokya sa khai ni)
- Jong                        - Biit                        -Leei
- k'paam                    - Ng'bu                    -Poon
- m'khyü                   - He                        -Hnaih
- k'khyei                   - Pim                       - M'thing
- Tüüi                       -Hle                       -

**Note:** Ahin he ta ahlaana tüün-ei lü K'duk M'sang he noh amih na shui ba -ei naak khoi he (Original names) ni. Tubäih kän loa ta a hei hei, a hmüüna pi ng'shui -ei lo ki he ni.

## 2. Püipo khükou naak ja shui ba-ei naak he (Subjects)

Mi nupa ja mih püipo he nak'küt sen i banga mih jah khükou shui ba-ei ki ni ti hin k'shing vai hlü ki he ni.

- 1) Nu, pa, kah nu, kah pa, kah nu long, kah pa long, nääi, paai, nääi long leen, paai long leen
- 2) Kah si, kah k'tai, kah na, kah na k'shui, kah be, kah nu k'däm, kah pa k'däm, kah nu k'shui, kah pa k'shui
- 3) Kah pu, kah pi, kah pupüi, kah pipüi, kah pu k'phyüm, kah pi k'phyüm

- 4) Kah ni, kah ng'hmaak, kah k'koi, kah pu sa ng'la, kah tu, kah k'koi, kah po, kah ng'hngeei, kah pa sa, kah k'koi pa, kah k'koi nu, kah nia sa, pu sang'la.

### 3. K'khyang khü kou shui ba naak he. (Subjects)

#### A. Mätäng lam pyen naak he (First Person)

- 1) Kei (k'khyang tumat)
- 2) Keinih (k'khyang pang ng'hngi)
- 3) Keimih (k'khyang pak'thum ja ak'däm he)
- 4) Mimih he (k'khyang pä li)

#### B. Pei tänga ka pyen naak (Second Persons)

- 1) Nang (peia ka tumat)
- 2) Nangnih (peia ka pang ng'hngi)
- 3) Nangmih, nangmih he (peia ka k'khyang k'thum ja ak'däm he, k'khyang pä lia pi, ni thei ki ni.)
- 4) Nangmih he avan thi thi - angkhä thi thi (peia ka üng tüün-ei lü, ak'thuuk ak'säa ka k'khyang he ni.)

#### C. Asa tänga ka pyen naak (Third Persons)

- 1) Anih (ak'thuuk sa-a ka ak'se tumat)
- 2) Anih yooi, Aninih yooi, k'khyang yooi (ak'thuuk ak'säa ak'se pang ng'hngi)

- 3) Amimih he, amimih sen (ak'se pak'thum ja ak'däm he ni. K'khyang pä lia pi kya thei ki he ni.)
- 4) Asun, Asun sen, asun ni, (ak'thuuknua ka, ahlaan nua ka k'khyang tumat)
- 5) Asun yooi (k'khyang pang ng'hngi ni)
- 6) Asun he (k'khyang k'thum üng tüün-ei lü, ak'däm he ni. K'khyang pä lia pi ni thei ki he ni)
- 7) K'khyang he (pak'thuma thea däm ki he, k'khyang pä li he)
- 8) Ng'nam he (ng'nam k'khyang ak'däm he ni)
- 9) Pung he (ak'se ng'nama ka k'khyang he ni)
- 10) Pung ng'nam he (ah mäta ng'nam üng ka ja pung hei üng ka he jah pyen naak ni).
- 11) Pung pääng ng'nam pääng, yüng ling pääng (khom'dek k'khaan üng ve kia k'khyang he avan thi thi k'pä u lü, pyen naak ni.)
- 12) K'khyang lu, k'khyang thing (k'khyang he tumat si si jah tä k'khe naak ni.)
- 13) K'khyang pilum (k'khyang he am jah tä khe phya khaia däm u lü, ng'puup ki he ja, ng'sun boom ki he sen-am(üng) va, pik'pilum he-am(üng), jah m'täng u lü, "k'khyang pilum" amih ti khoi ni.)

## Angkaü k'däm -2 (Chapter Two)

### K'khyanga khotheem he

#### 1. K'khyang hea amih shui shak he (objects)

##### (A). Ji he

Ahin ta ang'khä noh ka naak thei ni. Jinu, ng'pitji, k'phyaiji, k'phiji, ji k'book, la jou, bääi mang, m'paji he, joupä ji he ti lü amih jah shui ba-ei khoi ni.

##### (B). K'pamia shui shak (bi lo he)

K'pami hea bi lo-ei he hin ma u lü mih jah teng bük shum vai u. k'khyü, k'phi k'pai, k'phyai k'pai, k'su (k'su nak'küt pyen naak ni), ng'mou, poon, shayu, m'thi yu, m'thi, m'thi kok, ng'hngaai, ng'hngaai lon, ng'tä ng'sak, pething ng'hngaai, shaai hlim, k'the lang, ng'sak k'sim peem, pho vääi (amih k'ba ni), pyo k'ki, ng'sa k'sim k'pyaai, ng'epeem ti u lü pyen khoi ki he ni.

##### (C). Ng'hnumi hea shui shak he

Ng'hnumi hea bi lo-ei he pi mi jah teng bük shum vai u. -ng'hngi, pä, k'su, phyang, k'phyai k'su, k'phyai k'pai, ooi, pa ooi, k'süüm, ng'mou, ng'mou shooi, m'pam khyong, k'süüm shon, muui ui k'süüm, k'süüm tojoih, k'süüm k'shukk'khe, k'süüm tu lum, k'süüm pa, m'püi ha, ui thi, mang le, ng'mou phak, shansha, k'khing, k'khing tu lum, tui kyum, uum ng'hlang, va tha, lu shun, sha yu, k'the, ng'sak, k'the ng'kän, shei-uum, shei pä, uum lu ti lü jah shui ba-ei khoi ki he ni.

#### 2. Im k'uma ve kia kho theem he (bi lo he - vo vaan he)

K'khyang tumata ima ve so thei ki hea khotheem ja vo vaan he sen mi jah teng bük shum vai u.

- 1) sä, yang, doon, k'phyä, khum, buut, tong, k'khyü doon, shoi doon, peem yang, pem, peem sa, mei, nu mei, li, m'la, kha bääi, ng'vin im, likkha bääi, likkha peem, k'sei, phaaiphe, shei, ngamkäih ti u lü pyaang tham-ei khoi ki he ni.
- 2) **k'sim he** - käsaang, k'sim pün, xei, ng'vin kuui, ng'vin sa, k'sim k'pyaai, k'tu, khomshok, k'shonghleng (k'shong khe), m'küüm, väi, k'sim mäk sa ti-ei khoi ki he ni.
- 3) **ng'hngishung** - Kho k'sho kho k'a üng bün vaia amih pyaan ni.
- 4) ng'shi - Lou phyö üng bün vaia yo-am amih shak ni.
- 5) **bü ng'thup** - Lu üng bün vaia M'pa hea amih pyaan ni.
- 6) k'shukhe, m'thu lung, mei k'am, aai ng'bu, aai peem, aai k'khiip, aai shon, aai k'khyüün ti u lü amih jah pyaan tham mei khoi ni.
- 7) **Ju k'khyoong he** - k'khyüng, ng'düün tui, k'am dek, k'khyoong nu, k'khyoong sa, k'am dek nu, k'am dek sa, khüptu, k'khyoong tääng lik, k'kyong k'shaü ti khoi ki he ni.
- 8) **K'am-he** - m'dek'am, buh k'am, k'thuui tui k'am, vok-ei k'am, m'thi k'am, tan tu k'am, k'am po, k'am pei k'pat, k'am bu lut sa, k'am täjäisa ti u lü pyen khoi ki he ni.
- 9) **Ei ook naak he** - k'pyei, m'jakhe, k'pyei son, k'son, tui uum, oih uum, tui uum nu, tui uum sa, mangsü-uum, shei-uum, shei pä, m'jak, bäät, kap, yo m'jak, thing m'jak, kuuk booi leng, nga k'sak leng, k'be, thing k'be, k'be nu, k'be sa, k'am ng'laang ti u lü jah shui ba-ei ki he ni.

## Angkaü k'däm -3 (Chapter Three)

### Ak'khyüing k'sheia among lam

#### 1. Jah tumsa-a k'khyüing k'shei he (subjects and objects)

K'khyang tumata im loa ve so thei ki amih jah tumsa he sen mih jah teng shum khai ni.

- 1) **She**—Ak'tung pi noh she hin m'sa khoi ki he ni. Shem se, she nu, shem'la, shem'la sa, she m'sesa, she nu sa, she k'kheei sa, she sah sa, she k'koong, she ng'mei paai, sheng'mei le, kum k'khyük she koong ti lü pyen-ei khoi ki he ni.
- 2) **Vok** - K'khyang angkhäa mäi noh vok hin ta m'düm'sa-ei ki he ni. Vok nu, vok xa, vok ha ma, vok ng'je, vok pa, vok temjü, vok pa jang, vok k'kheei sa, vok nu m'pyaai ma, vok thi, vok ket, vok sha, vok me ti-ei ki he ni.
- 3) **Aai** - Aai hin ta im nak'küt üng angkhä noh m'sa ki he ni. Aainu, aai ng'hlüi, aai ng'la, aai book, aai ng'phyang the, aai khek, aai sa, aai k'kheisa, aai k'tui, aai mu, aai mik, aai ng'kphyä, aai m'shet, aai m'thi, aai m'de, aai po ti ki he ni.
- 4) **Ui** - Angkhäa mäi noh ui hin pi m'sa ki he ni. ui nu, ui pa, ui khong, ui ng'je, uisa, ui le, ui book, ui pa jang, ui pyek ti khoi ki he ni.
- 5) **Maang** - Im am'sha noh ni maang hin ta amih m'sa-ei khoi ni. Maang nu, maang pa, maang sa, maang le, maang book, maang yek, maang pyek, maang le ti lü ami shui ba- ei khoi ni.
- 6) **Ng'she** - M'pa he noh ni ng'she hin ta amih m'sa-ei khoi k'tung ni. ng'she la, ng'she nu, ng'she pa, ng'she sa amih ti khoi ni.
- 7) **M'na** - M'na hin pi m'na nu, m'na shang, m'na sa ti lü ami shui ba-ei ni.
- 8) **Me** - Ahin he ta me nu, me m'se, me sa, me pyek ti u lü amih pyen khoi ni.

## 2. Moa ve kia khisha he

Ahin he ta kho mo k'pyonga ve ki ak'khyüing k'shei hea amih mong lam he ni.

- 1) **M'pui** - Khisha he üng ta ang'baü pi pia amih ngaai ni. M'pui nu, m'pui pa, m'pui sa, m'pui shang.
- 2) **Muk'kei** - Ahin ta ah m'booima (lion) a amih ngaai bok bok ni. Muk'kei nu, mukkei shang, muk'kei sa ti khoi ki he ni.
- 3) **Kong** - She m'tu kia amih ngaai ni. Kong nu, kong pa, kong sa ti khoi ki he ni.
- 4) **Püüp** - Ahin ta vok, ui jah kai kia amih ng'ngaai ni. Püüp xem pi amih ti khoi ni. püüp nu, püüp pa, püüp sa, püüp xem, xem ti khoi ki he ni.
- 5) **K'khom** - Khom hin ta ale nu, louma-a m'papüm pi ei lo thei ki ni. K'khom shing, k'khom shang, k'khom nu, k'khom pa ti khoi ki he ni.
- 6) **M'nge** - K'khyu k'pyüing üng ka noh ng'phyäi lo ki ah ha ma ni.
- 7) **K'khyu** - Ahin he ta voka mäi lo u lü moa ve ki he ni. Ak'pyüing k'phyä he ni.
- 8) **Shak'khyuk** - She te lo-ei ki, ashen xo xam nu he ni. K'kiyang pi amih ti ni.
- 9) **Shangja** - She m'la te lo ki ashen xo xam nu he ni.
- 10) **Shak'khi** - Ahin ta ashen xo xam, ahäia pi ve thei ki he ni.
- 11) **Shathaai** - Longa pei xema ve thei ki ni.
- 12) **Ku**—Moa ve ki he ah si ang'hliing ma nu he ni.
- 13) **K'büi** - M'deka uma vel ü noom saang ja thing yo phung ja ngeet lü, ei ok ki ni. k'büi shang, k'büi nu, k'büi sa, k'büi khuui,

k'büi bit.

- 14) K'phyu he-** k'phyu, im k'phyu, k'phyu k'so, k'phyu m'sou, k'phyu book, be bang, m'ti shik, m'shüüküüi, m'tilüüp ti u she am'jü da-ei ki he ni.
- 15) Joong-** Am'jü däm ki he ni. Am'pou he hin k'tung ki he ni. Joong he hin üng ang'baü nu he yüi ät he-am, k'phuong he,ti u lü, ak' jo sa he yüi ät he sen-am, k'phe he amih ti khoi ni.
- 16) Dooi -** Püinu ngaai ngaai ve thei ki he ak'pyüng he ni. Ampou nu he ni.
- 17) K'phe -** Ampou sa he ak'pyüng he ni.
- 18) K'khyei -** Am'jü däm ki he ni. K'khyei po shen, ang'hngü o üng shen ki, k'khyei nu, ng'hlüi sa, lisiin a pyek sa, mäshä,ahen, ah m'pyong m'shum sa, tia amih shui da ki he ni.
- 19) Shak'khyei -** Ang'baünu, ang'mei ja ak'hngü-o üng book ki ni. M'püishak'khyei,ang'baü nu be tü ni.
- 20) Hooikong -** Ale hmo hmap, ang'mei kyu ki ni. Pang'hngi si ng'khapei khoi ki yooi ni. Khooi ei thei ki he ni.
- 21) Hnge -** Athi xam bok ui khong nua mäi lo ki, ak'pyüng k'phya he ni. She si si m'tu k'tung ki he ni.
- 22) Hooi -** Thing üng pek hü sa lü a düüm sa-a ve ei thei ki.
- 23) Shak'shut -** ahin ta abook voon nu ni. Püinu tänga ve thei ki ni. Thaü ki ni.
- 24) Shaphi -** ah hna book ale hmo hmap ni. Thaü düüt ki ni.
- 25) Hlup -** Ashen ang'phya ma thing khuui üng ve lü, m'thana lut lo ki ni.
- 26) Ng'beeng -** Hlupa mäi ashen ak'jo sa ni. Thing khuui üng ve thei ki ni.

- 27) Ng'hngaai—**Maanga däm lü, aai kai ki he ni.Ng'hngaai moong ta, ashen hlük nu ni. Ng'hngaai m'pye ta, a yük yeen nu ni.
- 28) Sha-ui—**Uia mäi te ale hmohmap nu ni.
- 29) Vaak—**A shen, a yek nu, uikhong nua mäi ni.
- 30) Kho-ui—**A le hmo hmap nu, ah m'pyong m'shum lü, ang'mei kyu ki ni.
- 31) M'ti shik—**k'phyua mäi lo lü, ale hmop ni.
- 32) K'phyu m'ti—**A shen hlük, a pyaai ma nu, ng'vaak hü ki ni. Jah suui thei ki ni.
- 33) M'ti lüüp—**Ale hmohmap ni. Tuilong peia khyong hü ki ni.
- 34) M'shüük küüi—**K'phyua mäi sa ni. Im k'kheia shuishak jah ei thei ki ni.

### 3. K'kha hea amih ng'ming he

A hi k'khyü hin ta mo k'pyonga ve ki joong thei ki pi, am joong thei lü, dong thei kia k'kha he avan thi thi ni.

- 1) Va m'phiit-** A lem'pou nu ni. M'kyaang duupa ni a ve-ei k'tung ta. Vamphiit nu, vamphiit nghlúi, vamphiit sa ti khoi ki he ni.
- 2) Vang bu -** Vakhyüta mäi lo khyou lü ng'baü be sa ki ni.
- 3) Vakhyüt -** Ang'hlüi ta athixam nu ni. A nu ta am'puo ni. vakhyüt nghlúi, vakhyüt nu, vakhyüt sa ti ki he ni.
- 4) Vakok-** Ah m'pyong k'shooi nu ni. Anu ashang ng'khap-ei thei ki he ni. Vakok shang, vakok nu, m'suung kokshang, long kok deng ti lü amih pyen khoi ni.
- 5) Vak'phyung-** Ale pyek he ni. Ak'pyüng he ni. Vak'phyung nghlúi, vak'phyung nu, vak'phyung hlook amih ti khoi ni.

- 6) **Vapya**- Im aaia mäi pi lok ki he ni. Vapya nu, vapyang ng'hlüi, vapyang'hlook amih ti ni.
- 7) **Vakyäai**- Ale pyek yooi ni. Anu ja ang'hlüi khapei ki yooi ni. vakyäai nu, vakyäai nghlülü, vakyäai ng'hlok ti khoi ki he ni.
- 8) **Vam khyong** – Ale pyek hü bok ni. Ang'looi ma nu ni. vamkhyong ng'hlüi, vamkhyong nu, vamkhyongsa amih ti ni.
- 9) **Vahüi**- Ale pyek, ak'pyüng he ni. vahüi nu, vahüi nghlülü, vahüi he amih ti ni.
- 10) **Vabaai**- Ale, long hlonga ve ki.
- 11) **Müüm** - Ale pyek he ni. Ak'pyüng he. müüm nu, müüm ng'hlüi, müüm kyap, müüm book, müüm pyüng he, m'pa müüm amih ti ni.
- 12) **Ng'hmu**—Am'jü hei hei he ve ki he ni. ng'hmu nu, ng'hmu kyung, ng'hmu k'khyole amih ti ni.
- 13) **K'phye**- Phyaak'phye pi amih ti khoi ni. phyak'phye, k'phye sang väai ti u lü amih pyen ni.
- 14) **Tü tü uum**—A le hmo hmap nu, amsha noh ng'hmu k'khyou le ni pi am mi ti ni. M'thana “tü tü uum” ti lü yüng she amih shui-ei naak ni.
- 15) **K'sou ka kook** –A book pyek nua mäi va lo lü, “k'sou lo ka kook” ti she amih shui naak ni.
- 16) **Vang aak** - Ale nu he ni. Ak'pyüng-am pi ve ki he ni.
- 17) **Looile** - Ale, ang'mei paang ki ni, vang aak k'te kei thei bä ki ni. Thingpam k'khyüüna, am'shüng sa-a ngoki ni.
- 18) **K'khyuum**- K'khyuum hin ta ale hmo hmap ang'looi shaü lü paang ki ni.
- 19) **Kha vok eek**- Ale hmo hmap ni.
- 20) **Tui siin long** -Abook pyek ang'mei paang ki, tui long sia ve ki ni.

- 21) **Tui aai kha**-Ale hmo hmap longa tui üng pi, k'konga pi ve thei ki ni.
- 22) **Kook** - Ah m'pyong k'koom ki, abook pyek nu m'papüm ei lo si ki ni.
- 23) **K'ki**-Ah m'pyong k'koom nu am'kim he ni. M'papüm ei vaia yääng k'sang ki he ni.
- 24) **Shang hmo**- am'kim nu. Ah m'pyong k'shooi ki. Ng'yüngkou-ei she, awmdam khoi ki he ni.
- 25) **K'khyou lung**-Amkim he ni. Ng'yü k'thei ei k'sang ki he ni.
- 26) **khotui ng'hngi**-Ang'aai do sa ki ni.
- 27) **Bukbu**-Ale pyek hü, ah mik ng'baü nu ni. Ah pui k'kha ei ki ni.
- 28) **Päkpälät**-K'kha sa he jah k'däk-ei lü, jah ei kia ale hmohmapa k'kha tumat ni. “Päk pälä” ti lü, ng'yüng she amih shui naak ni.
- 29) **Kook** - Abook pyek, ang'looi ma ni. M'papüm eia ng'shaai k'sang ki ni.
- 30) **Ng'mu**-Am'pou he ni. Ak'pyüng nu he k'toih ni. Saang ei ki he ni.
- 31) **Biit** - Ale pyek sa he ni. biit yek pi amih ti khoi ni. Saang ei vaia ng'shaai ki he ni.
- 32) **Sheng hlei** - Ale yek ak'jo sa he ni. M'pyuk'sho k'koi-ei ki he ni.
- 33) **Thing m'jo k'khat**-Ale pyek, ah m'pyong m'shum nu ni. Thing m'jok lü m'kyüüt he jah ei ki ni.
- 34) **Kou ma**-A book pyek he ni. Longlama ni amih ve thei k'tung ta.
- 35) **Kiki luui**- Ang'aai a lu khu ma ni.
- 36) **M'shuui li**-A book pyek, pang paai tui ok ki ni.
- 37) **Ng'mu m'siksa**-A le pyek, ampyoong k'koom sa ni.
- 38) **M'joong aai**-Ang'aai ang'tou bäu sa he ni.
- 39) **Bishisa**-Ah ng'hlüi shen u lü, ah nu m'pou ki he ni. Khooi

yaang paai ok ki he ni.

- 40) Tui khoih**-A le hmohmap ni. Tuilonga khoih hü lü, m'kyüüt he shui jah ei ki ni.
- 41) Kha k'ma**-Ampou bok ni. Ng'pyaang lü, ma she amih shui naak ni.
- 42) Piik pilui** - Ahin ta phyaak k'phye ni. M'düüma "piikpilui" ti lü,ng'yüing she amih shui naak ni.
- 43) shong she** - Ale hmohmap sa ni.
- 44) Tobeei** - Ale shen, ah lu khu ma ni
- 45) Kyekyoot** - Ashen xoxam, ah lu khu ma ni.
- 46) M'khyong** - Ale bok ah ng'mei paang ki ni.K'khyuuma mäi pi lo lü, ng'baü sa ki ni.
- 47) Suuisingling** - Abook sa, pek hü sa-in sheep sheep ki ni.
- 48) Yaaiheei** - Alu khu ma sa he, ak'pyüing k'phya he ni.
- 49) Taüteet** - Ale book pyek ni.
- 50) M'püisinglung** - Ashen sa, ah lu khu sa he ni.
- 51) K'ki** - Am'kim he ni. M'papüm ei vaia yääng sha ye ki he ni.
- 52) Sousiing** - Ashen sa, ah lu khu ma ni.
- 53) K'kha tui k'o**-Ale, ah mik k'pum sa he ni.
- 54) Saamsak'kha**-A shen sa,louma m'soa ve thei pi ki ni.
- 55) Hlak'te m'joot** - Ale hmo hmap ah m'pyongk'shooi sa ni. Hla k'te si m'joot hü she amih shui naak ni.
- 56) M'shuuk'bi**-Ale pyek ah ngmei k'shooi sa ni. Kho lousinga va, ve lo hü khoi ki ni.
- 57) M'lang lään**-A book sa ni.Kholosinga ve lo däm ki he ni.
- 58) Litääi**-Amkim sa he ni.pang'hngi k'thum si ve thei ki he ni.
- 59) Khanghma**-Ashen ak'pyüing he ni.
- 60) Küüisi**-Ang'aai sa he ni.

**61) Laang'kha**-Ah lu khu ma a pyek ni.

**62) M'solo k'khyou**-Ah m'pyong m'shum, ang'aai nu ni.

**63) Ngaai-ngai**-Ashen, ang'baü nu ni.Püi nua ni a ve k'tung ta.

**64) Khashaai hlim**-Ashen nu he ni.Ak'pyüing he ni.

**65) M'di-aai**-Ale hmohmap ni. M'di hmua ve thei ki ni.

**66) Püinu k'kha**-Ale ja ang'aai he ni. M'juun k'thei ei ki he ni.

**67) Tui-aai**-Ale hmohmap ni. Tui üng pi, k'konga pi, ve thei ki ni.

**68) Dekdek sa**-Ale hmohmap sa he ni. Thing üng kop lü, m'thei kia "müüm bu" ei ki he ni.

**69) Shooi phaai she**-Ale sa ng'pet hü sa ki ni.

**70) K'bäm'kongle**-Ale hmohmap nu ni. K'bä suun üng a sen ang ook lo ma üng m'kong -ei ni amih ti khoi.

**71) K'kha**-a ei-ooka a ning lam he

-K'kha ng'xai, k'kha m'ket, k'kha shoon, k'kha booi, k'kha nek ti lü pyen khoi ki he ni.

#### 4. K'phyu k'phyaaai hea amih ng'ming

K'phyu k'phyaaai he hin am'jü dä ki he ni. Amsha he mi jah teng бүк shum vai u.

**1) Ng'jä**-K'phyu he nak'küt üng ng'baü pi pi lü, shaü pi kia amih ng'ngaai ni. Ak'khyüing k'shei he, shakhi, joong dooi, ui, vok he ja m'jo thei ki ni.

**2) Ngantang**-A book pyek nu, a kyung lo üng ah m'booi ma nu ni.

**3) K'phyu k'sok**-A le hmohmap nu ni. K'khaang a sui üng thi thei ki he ni.

**4) K'phyu m'kyaam**-Amkim nu he ni.Lou hmua ve lü, jah suui tang tang ki ni.

- 5) **K'phyu hooi**-A le nu, ak'shaü nu ni.
- 6) **Sünuna**-A le pyek ak'tooi bok ni.
- 7) **K'phyushe yüi**-Amkim, ak'shaü piin ni. Thing pama va ve k'tung ki ni.
- 8) **K'sooi ng'hlooi**-Ale hmohmap he ni. K'u ja pikpilum ei pi pi ki ni.
- 9) **Ng'mei keei**-A le hmohmap, ang'mei shen ki ni. A suui ja k'khyang thi thei ki ni.
- 10) **Tui k'phyu**-A le hmohmap nu tui üng seen poom ki ni.
- 11) **K'phyu mik'mü**-I hin am hmu thei m'saam ki ni. Shu hü-ei moka mük ki ni.
- 12) **K'phum'ti**-A shen a kho pyaai ma he ni. Kyü kyok k'she ni.

## 5. Ng'phyu ma lü joong thei ki he

A hi k'khyü hin ta k'kha he am ni kia ak'khyüing shei hea ami monglam ni.

- 1) **Paak pa laak** - K'phyua mäi lo lü, ng'phyu ma lü joong thei ki ni. Lung shaam, thing khuui ja hla pä k'uma ve thei ki he. M'thana ng'shui lei-ei ki he.
- 2) **Hlup** - ng'phyu ma lü joong thei ki. Thing khuui üng ve lü m'thana ng'shui lei-ei ki ni.
- 3) **Pekpe lem** - Amjü hin däm ki he. Ajo ak'däm da-ei ki he.
- 4) **She m'khyu** - Im üng pi, thing üng pi koop ki. M'thana va joong hü lü shea mika mäia ng'phyu na she va, "she m'khyu" amih ti ni.
- 5) **Ng'yeng nu** - Ng'yeng hin am'jü da-ei ki he ni.
- 6) **Tui k'khying** - Thing üng koop lü kho lousing loa ng'yüing-ei ki he.
- 7) **Ng'yeng sa** - Thing üng koop lü "viing viing" ti lü ng'yüing-ei sa ki ni.

- 8) **Kha khu** - M'papüm k'poon ja lousinga pook lo u she, k'pang u lü, ng'xaai-ei u lü amih ei ni.
- 9) **Sho yang** - Ng'yenga däm sa lü ang'yün ng'shang ki ni.
- 10) **M'shaang khi** - Am'jü da-ei ki he ni. Louma k'thaaia pi ve ki he ni.
- 11) **M'khang** - Thu sa-in bä hläk ki ni. Ak'phyam tui noh ah jah nooi üng thu sha yek khye ki ni.
- 12) **M'khaü** - Am'kim he ni, noom saanga ahnaan ei ki he. M'thana ng'pyaang u she "m'khaü kyap" ki amih ti khoi ni.
- 13) **M'tiit** - Ale hmohmap sa he ni. M'shaang khia mäi sa he lo ki he ni. Noom saanga ahnaan ei ki he ni.
- 14) **Phük k'phüüi** - M'shaang khia däm lü ah khoa shaü ki ni. Joong thei ki ni.
- 15) **M'kip** - Ale m'pou ni. She pi k'khyang pi suui ki he ni.
- 16) **M'khyo** - M'kipa ta josa lü, ale hmo hmap ni. She pi k'khyang pi suui ki he ni.
- 17) **K'pikshang he** - Ak'thi nak'küt eek shi u lü, ei ki he ni.
- 18) **K'pi he** - Ima pi, moa pi, da-ei hü ki he ni.
- 19) **M'shoom m'khyau** - Ajo pi lik sa he ja ak'däm pi ve ki he ni. She pi k'khyang pi jah suui ki he ni.
- 20) **Vaai kou** - Am'khyüün sasa he ni. Am'thak jaka, m'thak-in ääng ääng khaia, jah suui ki he ni.
- 21) **Tuisi jok** - Ale m'pou ni. Tui va hne hüt hüt lü, joong hü ki ni.
- 22) **Kum ke** - Am'kim sa ni, m'ket u lü, ng'hnumi sa he noh amih bat-ei khoi ni.
- 23) **Khooi tum lu** - Ale nu ng'baü ki ni. Jah suui thei ki.
- 24) **Khooi m'nge** - A hin he ta m'dek k'uma phyaai ki he ni. Kyükyo k'she he ni. Amih jah suuia amih jah luuk üng m'hnüüp

k'thum, kphyü m'hma veia mih kuun thei ki ni. Amih phyaaï shim  
lû ei üng, do düüt ki ni.

25) **M'kong khooi** - Khooi m'nea jo be sa lû thing ng'ja üng  
ng'bat lû phyaaï ki he. Ei phya ki ni.

26) **Thing khooi** - Thing khuui üng lut u lû phyäï ki he ni. Xei jah  
k'sim pün-am, tu u lû ei khoi ni.

27) **Khooi bang** - Moa thing sa ja ng'pyup üng ng'bat thei ki he.  
K'pai u lû, ei phya ki ni.

28) **Lung khooi** - Lung khuui jah k'uma lut u lû, phyaaï ki he. Sou u  
lû, a phyaaï ei ki he ni.

29) **Lung khooi ng'bat** - Long peia lung xem, lung phak, lung  
k'pang shooi he üng ng'bat u lû phyaaï ki he. Ng'hngi k'thum üng  
ka noh, m'ku thum kipa pi, phyaaï thei ki he ni. Akum tä she  
ng'bat kia kya she, k'khyang tumat noh booi, pasa noh booi,  
amih ka naak ni.

30) **Khooi siing ng'lä** - Ashen, asäp pit sa jah suui thei ki ni.

31) **Shong ye he** - Im k'kyäi, k'khei k'kyäia ng'bat lû, phyaaï ki he  
sun noh amih jah suui üng, m'thiip-in ääng ääng lû, kyü kyok k'she ni.

32) **Eek m'lüp** - Ale ni, eek long lû, m'lüp hû ki ni.

33) **Pushipi** - M'thana ah ng'phya k'kea mei sak she, joong hû ki ni.

34) **H'min hmin** - Ng'yenga mäi, ale sa, thing üng koop lû "hmin  
hmin" ti lû ng'yüng-ei sa ki ni.

35) **Tum** - Am'kim sa, ah m'pyong m'shum sa ni. Ng'la he noh  
k'pang u lû, ka sei kho vai, nah mthea? Ka sei vaia k'khyanga  
among na m'thea? ti u lû m'joon khoi ki he ni. Joong lû thing  
m'tun, thing tumat üng akooop sun üng pasa keen ki, sei nak khai  
ni. Thing m'sho

pyou, thing paang k'däm üng akooop sun üng pasa k'pyüng sei nak  
khai ni. Ang'hlat-ei lo be sun üng, ah sei thi she hmei nu lû lo be  
khai ni, amih ti khoi m'jo ni.

36) **K'paam nün tong** - Ayek nu ah ng'phya ma ni. Joong thei ki ni.

37) **K'sei tung** - Akho k'shaü, ang'hngü k'pit nu, joong thei ki ni.  
Vok ja aai he noh amih ei üng, thi thei m'joh ki he ni.

38) **Aai k'dai** - Am'kim ah lu müp ma ni. Joong thei ki ni. M'khaü-  
am amih täng naak ve ki ni.

39) **Khing khi** - Ale k'pyek ni. Khuui üng um lû, m'papüm k'poon  
ja saang ma-a, m'thana lüt lo lû, a khuui peia vu lû ng'äi ki ni.  
K'pang u lû amih xai-ei ni.

40) **Ku yek** - Khuui üng pi um ki. Khing khi ata jo sa ki ni.

## Angkaü k'däm -4 (Chapter Four)

### Tui nga hea among lam

#### 1. Daai khoa veki hea nga he

##### A. Ng'hmo long ja ng'don lokia M'det long-a vekia nga he

- 1) **nga khyat** (nga nu)-Ah ng'mei shen lü, ang'ming ng'thang pi kia nga ng'ming ma ni.
- 2) **nga k'suun** - Ale nu ni, kyan ki, ang'ming ng'thang ki ni.  
K'khyang phun kama noh va, a hmu thei, ak'pan thei amih ti khoi ni.
- 3) **nga she** - Nga he üng ta ng'tou pi pi ni. Abook le pyek ni.
- 4) **nga m'paang** -Ang'baü le hmo hmap lü, akjo ta book bok ki ni.
- 5) **nga shui** - Nga shea mäia ng'tou sa be pi ki ni. Ale book pyek ni.
- 6) **nga xa** - Nga xa pooi, li pooi ti lü ajo sa ham üng amih jah shui ni. Ale book pyek he ni.
- 7) **nga kee** - Nga nak'küt üng ta, thaü pi pi ki ni. Ah ng'mei shen ki. Tui a joi naak üng ve k'tung ki ni.
- 8) **nga m'shaang** - Abook pyek he ni. Khokhyea shou ki he.  
K'soong suun lü amih jah pha khoi ni.
- 9) **shuuitum** - Ale pyek atu lum he ni.
- 10) **nga vok** - Ale, ah hna ng'bäk ma sa he ni.
- 11) **ngake** - Ale pyek atu lum sa he ni. Khokhyea shou ki he ni.
- 12) **m'saai pyang** - Athi xam ak jo sa he ni. M'pyuk shoa ah k'tui ei üng, jah m'look thei ki ni.
- 13) **nga khyoong** - M'saai pyang-am täng lü a thi xam nu ang'baü nu ni.

- 14) **m'song peei** - Abook pyek, a pe lep sa he ni. Khokhyea k'kong peia shou she, khu hnaan-am, amih jah joon khoi ni.
- 15) **nga m'phou** - M'saai pyang-am täng khyou ki. Ah m'ting lu ng'hliing noh jah shun lü jah uui ki ni.
- 16) **shangshai** - Abook pyek, ah m'pyong k'shooi nu ni. Tui a joi naak üng va ve k'tung ki ni.
- 17) **phong bo** - Abook yek, akjo sa he ni. Amsha noh jei-ei lü, am ei u.
- 18) **lisiin** - Ayük sa, ak'jo sa he ni. Tui sa longa pi ve ki ni.
- 19) **nga kule** -Ngaxa-a mäi lo te ki, ah m'pyong ng'baü lü, le-in khuung khuung lü thaü k'sang ki ni.
- 20) **lipen** - Lipen hin ta, pho vääi sa-a mäi lo ki ni. M'ket u lü amih k'ba-ei khoi ni pi, amih ti ni. Tukbäih ta am hmu lo ti m'saam ni.
- 21) **nga hnuui** - Nga k'phyua mäi lo lü, ng'baü lü, k'phyua mäia akshaü nu ni. Nga pi-ei ki ni.
- 22) **nga k'phyu** - Ngahnuui jah jo be sa ki ni. K'phyua mäi lo ki he ni.
- 23) **khungkhu** - Ah lu ng'buung ale pyok ni.
- 24) **ngam'nge** - Ashen book sa ah m'pyonga m'nea mäia ha ma ki ni.
- 25) **nga joong**- Ale a tu lum sa he ni. Khokhyea k'kong peia, shou u she posoong-am amih jah suun-ei khoi ni.
- 26) **ng'mei keei** (m'hnuu)-Ah ng'mei shen lü, nga joong-am täng khyou ki ni.
- 27) **hlido** - Ashen nga k'phyua mäi khyou lo ki ni.
- 28) **tuishiip** - Ale atu lum sa he ni. Tuilong sa-a ja tuisa shiipa va, ve ki he ni.
- 29) **nga le k'bäk** - Tuishiip-am täng ki. Ahna ng'bäk sa ki ni.
- 30) **kikook** - Ashen a kut kho pyaai ma ni. Ah hnu tänga ng'nok lü, ng'pet hü thei sa ki he ni.

### 31) Tui üng ve thei ki hea ak'khyüing k'shei he

- (a) **Tuishe** - Tuishe ti hin ta tua k'uma ve kia amih ng'ngaai ni.  
Ng'hma ki, mik hmu ki noh va, ah hmu thei m'jo ni.
- (b) **K'shaam** - Ahin ta ah ha ma, ah ng'mei ma, tua k'uma pi,  
tuik'kam peia khuui üng pi, ve khoi ki ni.
- (c) **Tuijü** - Ahin ta ale sa, ah ng'mei ma, nga ei ki ni.
- (d) **Tü** - Ahin pi ah hna kong üng ah k'ki ma, ah mu k'ka nu, she te lo  
lү, tui üng pi, k'konga pi ve thei ki ni.
- (e) **pakpo** - Tuijüa jo sa lү, abook sa ni. Nga ei ki ni.
- (f) **K'dang kap** - Ape lep sa, m'khanga mäi lo ki ni.
- (g) **K'u** - K'u hin ta tui üng ve ki, ale hmo hmap ni.
- (h) **K'u k'phyeeng** - Ale pyek nu, m'düüma m'tui lү, shou she,  
amih k'pan khoi ni.
- (i) **kaak** - Ale pyek book, m'düüm ja saang ma lama kaak she, amih  
k'säai-ei khoi ni.
- (j) **K'u hla** - Am'kim nu, ah mapooi tänga book ki ni. Am ei dat ni.
- (k) **K'u kok** - Ale hmo hmap nu, tui üng va m'tui ki ni. Am ei dat ni.
- (l) **K'u phuui** - Ale hmo hmap, ng'phyu ki. Konga ni a ve k'tung ta.  
Am ei dat ni.
- (m) **Kyü leen** - Abook pyeka mäi pi, ashen yo xama mäi sa he, k'u  
k'jo sa he ni. Ng'hmolonga tui pei sa-a ve ki he ni. Lousinga  
amih jah k'pane khoi ni. Ei phya sa ki he ni.
- (n) **Lungkhe** - A le, a kho pyaai ma nu ni. Lunga k'uma ve she,  
phook u lү, amih ei ni.
- (o) **Joong lungkhe** - Lungkhea mäi lo lү jo be sa ki ni. Am ei dat ni.
- (p) **m'liit** - A le hmo hmap sa tui üng ve lү, k'khyang ja ak'khyüing

she nak'küta hna khuui üng lut lү, jah khyong ki he ni.

- (q) **m'pät** - A le hmo hmap pi, ale pyek pi, tui pei ja kho a ah lo üng  
ak'khyüingshei nak'küt ja suui ki he ni.
- (r) **Seengkolak** - Khosuui loa tui peia pi, a hän üng pi, ve lo hü ki he  
ni. Ashen sa he ni.

### B. K'phung long ja ng'don lo ki he M'kyo long, Daai m'det long, M'pyai long, K'pi long ja Oot long-a ve ki hea nga he. (Ng'hmo longa kä ve kia nga he jah pyen naak ni)

- 1) **nga k'book** - Ah m'pyong m'shum lү book pyek ki ni. Ak'tui-ei  
üng jah m'look thei ki ni.
- 2) **ngak'pü** - Ngak'kaai pi amih ti ni. Kho suuia tuisa shiip tänga  
kaai u lү, m'tui u she amih jah k'pan ni.
- 3) **ngak'phei** - Ang'baü nu ni. Ah ng'mei phunga ng'seeng she, yüi-  
am khit u lү pi, ng'yah ki ni.
- 4) **nga mik kyäih** - Ah mik kyäih lү ah m'ting le kki, nga k'book teh  
pum na kki.
- 5) **nga kyah** - Ang'baü khüta khonu teh lo lү ah pum le kki, mse-a ah  
ei shui-ei she mse-nga tia amih shui.
- 6) K'phunglonga ve kia "ngak'book" hin Ng'hmo long ve kia  
"ngaxa"-am täng-ei khyou ki yooi ni. Sun she pi, ngaxa hin ah  
m'pyong ng'koom lү ngak'book hin, ah m'pyong m'shum ki ni.  
Ngak'booka k'tui ei üng jah m'look thei ki ni.
- 7) Ng'hmolong hia ngak'pü, nga k'phei, am ve ni. K'phung long hia  
ngak'suun, ngakule, ngashe, ngashui, ngake, ngakee, shuuitum,  
ngavok, nga m'shaang ja m'songpee he hin am ve u.

### C. Nga Ei ook ja nga k'pan naaka aning lam he

- 1) nga ng'xai - Longa pi k'kong pi mei üng ng'xaai u lü, ei ni.
- 2) ngashoong - Longa pi ima pi shoong u lü, ei ni.
- 3) ngak'sak - Yoleng üng k'sak u lü, ei ni.
- 4) ngak'sot - Longa pi k'kong pi anbooi leng üng, nga k'sot ni.
- 5) nga m'ket - Longa pi ima pi, k'kyaanga mei-am m'ket ni.
- 6) nga k'khyong - Ket pääg kia, nga k'keta ng'ming ni. Shoong lü pi, booi lü pi, ei thei ni.
- 7) nga m'khun - Ngampaang, ngashe jah ngashui he ah lu ja ah ng'mei ng'hneet khaia, yüi-am m'khun ni.
- 8) nga k'bok - Ngamshaang, ngak'pü he sen yüi-am jah k'bok ni.
- 9) nga booi- Kuuk-am ajo pi, ak'dämpi booi ni.
- 10) ngak'teei - Nga ajo sa he, kuuk ja shei m'thiip-am, kääi sa khaia k' teei ni.
- 11) nga k'khyü k'teei - Nga ng'baü ja ak'khyü sen, shei m'thiip ja kuuk-am k'teei ni.
- 12) nga m'käi - Tui am'nut lo üng nga sen, nga m'käi sung ja seeng kolak-am amih k'däk ni.
- 13) nga shak - (k'pya shak, long khaai) - Khokhyea pi, kho süüi a pi, tui k'phyep jo be sa ki sen , ah lu lea deet lü, kääi shak sang u lü, nga he jah k'pan ni.
- 14) k'khyu shuk - M'düüm tänga tui üng k'khyu deep u lü, nga he thi kääi lo hü u she, jah k'pan ni.
- 15) shei shook - Tui m'nut üng shei-am nga he k'kong peia jah shook ni.

- 16) nga k'shou joon - Khokhyea k'kong peia, shou lo kia, m'shong peei he k'song u lü, khu hnaan-am jah joon ni.
- 17) k'soong suun - Khokhyea m'thana longa, k'kong peia shou kia ngajoonga kyak naak vaia po k'soong ja ngam shaanga kyak naak vaia k'soong k'shaü he sen, jah suun ni. Angooi tä she, suung ki noh a yü te le ni.
- 18) ngooi tuk - Lousing saangma-a, ngooi tu u lü, nga-a kyak naak vaia k'soong suun ni.
- 19) ngashing - M'pyuksho taka, nga shing sang u lü, k'soong amih suun üng nga kyak khaia k'täm lü amih k'pan ni.
- 20) shong ye m'shooi- Lousing saangma ja khokhyea tui sen k'pyü-am k'koi u lü a ju khüt naaka k'kyak sha u she a sun üng nga ng'taang thei ki ni.

### 2. Tuia among lam

Tui hin shui ba naak ang'ming däm ki he ni. Mih jah teng бүк шүм vai u.

- 1) Tui büüm - Tui büüm ti sun asum pi am ve lü, a shiip pi am ve ki, moa büüm sa ki ni. Asun nang kho sun, kho suui api am däm lo m'saam ki ni. Ei-ooka pi do ki ni.
- 2) Lok sa- Lok sa ti hin ta asum shiip pi am vexa kia ve ki ni. Khokhyea pi am kääi thei ki ni.
- 3) Tuihna - Tui long sa-a ahna khet sa-am va “tui hna” amih ti ni. Tuihna amsha ta thing phung kuunga lut lo ki ni. Amsha ta lunga akea lut lok ki ni. Amsha ta m'dek üng ka noh pyüüp lo ki ni.
- 4) k'bä suun tui - Kho k'shik ja kho khye lama k'kha he noh amih ook khoia tui, amih pyen naak ni.

- 5) Ng'pyang tui - Tuia loong lo naak üng lung pi book lü, m'pou khaia ve ki am va "ng'pyang tui" amih ti ni. Ng'pyang tui kä-ook dat vai. Ng'pyang tui o ki sun shishang (k'seei-ei) noh ah poh khoi ni.
- 6) Tui long sa - Tui va thaam-ei naak thei vaia loong ki-am va, "tui thaam long" (tui long sa) amih ti ni.
- 7) Long sa - Long sa ti sun "tui shiipa" (nga le sa he ni) ve naak thei ni. Long sa amsha üng, tui shiipa thea m'saai pyang pi, ve thei ki he ni.
- 8) Long nu - Long nu (stream) sun amih ng'ming phäü phäü ve-ei hnga ki he ni. Nga nak'küta ve naak thei ni.
- 9) Tui shooi (water fall) - Tui shooi he naküt sun amih ng'ming ve bäih ki he ni. Tui shooi he sun, kyu kia, än ki pi ve ki he ni.
- 10) Tui li - Long nu nak'küt üng vekia tui li pääng pääng sun, angming amih jah shui bäih ni. "M'det sum lia" ngam paang tä ki he ni. K'thüüng sum li ta, lam k'khyuk lo ki ni.
- 11) M'pyong - Li ja joia laka lung khyot khyat lü, tui aloong naak sun "m'pyong" amih ti ni. Ng'na yüng m'pyonga nga k'suun he ve khoi ki ni.
- 12) K'ung - Khosuui tui noh akäai tak, pit hüt lü, tui ng'li ki, tui büüm sa hü ki am va "k'ung" ni amih ti khoi. Asun "k'ung" tui sun üng phoong bo, m'song peisa ja li pooi, khung khu he, ve thei khoi ki he ni.
- 13) Joi - Li ja lia laka pi, li ja m'pyonga laka pi kya she, tui ak hnip sa-a loong ki-am va "joi" ni amih ti khoi. Joi üng va, m'songpei, nga ke ja lipooi he ve thei ki he ni.

- 14) Tui nu (river) - Long nua däm-ei pi ki sun am "tui nu" (river) amih ti khoi ni. Hina tui nu ta k'phung tui li tam pong shooia mäi lo ki ni. K'phung luia va ngak'phyei ve ki.
- 15) M'lik tui (sea)- M'lik tui üng hleko-am set hü thei ki he ni. K'khyang lu ng'hngi, m'lika yünga dong-ei ki yooi ni.
- 16) M'lik tui nu (ocean) - M'lik tui nua yea ta, pu pa pi am pha khoi u ta.

## Angkaü k'däm -5 (Chapter Five)

### Thing Khu Hnaan K'khyüing hea a Mong lam

#### 1.Jah sho ng'lina tooi k'sak he, m'sing m'sang he

K'khyang noh mi jah sho ng'lin he sen am'jü däm ki he ni.  
Mih jah teng shüm vai u.

##### 1). Saang he

K'khyou saang, m'sang pa, müüm po, saang k'pa, saang k'booi, ng'ming ka, püi nu saang, püi kho saang, saang sa, ng'hmin ma, saang k'thaü, bule tia amih shui ba he da-ei ki he ni.

Saang hum, saang k'sang, saang m'si, saang sho, saang k'pyou, saang hna, saang thing, saang yoong, saang vui, saang k'she, saang ng'kou, saang yüt, saang k'khui ti lü amih jah shui ba naak da-ei ki he ni.

##### 2). Püm

Püm nu, püm sa, püm si, püm sho, püm hna, püm yoong, püm thei, püm k'shom, püm k'she, \püm le, püm kim, püm yoot, püm k'sang, püm bu, püm k'sang m'sooi ti lü pyen-ei khoi ki he ni.

##### 3). M'papüm

M'papüm nu, shom paam, shom'papüm, m'papüm k'thaü, m'papüm si, m'papüm sho, m'papüm k'pyaü, m'papüm hna, m'papüm thing, m'papüm paai, m'papüm ng'bong, m'papüm shuk, m'papüm buh, m'papüm k'but, m'papüm m'tooi, m'papüm k'khaai, m'papüm k'sang ti khoi ki he ni.

##### 4). tun

Tun nu, tun sa, tun mu shi, tun k'thaü, tun m'si, tun phu, tun yoong, tun hnaan, tun vui, tun le, tun yät, tun k'tei, tun hum, tun m'si, tun shuk, tun k'sang, tun buh ti-ei khoi ki he ni.

5). khyaye - Khyaye nu, khyaye sa, khyaye k'pum, khyaye bu, tun khyaye, khyaye ng'pyeeng, khyaye k'khaai, khyaye ju, khyaye k'taai, khyaye hum ti-ei khoi ki he ni.

6). be - Be nu, be sa, be k'but, be shoon, be booi, be nek, be k'phuum ti khoi ki he ni.

7). xa - Xa nu, xa sa, mo xa, xa k'but, xa shoon, xa so ti hin pyen-ei khoi ki he ni.

8). aalung - Aalung k'but, aalung shoon, aalung k'phuum amih ti khoi ni.

9). k'shüüm phyu - K'shüüm phyu k'but, shüüm phyu k'phuum ti khoi ki he ni..

10). k'thuui - Tham tho k'thuui, k'bäk k'thuui ti-ei khoi ki he ni.

11). k'bei - K'bei nu, k'bei sa, aai eek ng'den (an ng'oop) pi ti-ei khoi ki he ni.

12). ng'maai - Ng'maai ui, ng'maai m'si, ng'maai shou, ng'maai k'sot, ng'maai hna, ng'maai yüi, ng'maai toi, ng'maai pä, ng'maai shoon, ng'maai k'but, ng'maai tang ti khoi ni.

13). m'thiip - M'thiip, shei m'thiip, shei m'thiip deen, shei m'thiip yüt, k'kha sa eek ve khoi ki.

14). K'sing yüt - K'sing yüt nu, k'sing yüt sa, k'sing yüt shom, k'sing yüt booi ti khoi ki he.

## 2. Thing hea amih ng'ming

Thing khu yo paai he hin ak'däm k'du he ni. Tä khe bäi vai pi am kya m'saam u.

### (A) Paai paai thing he

- 1) Pan looi paai - M'deka pook lo lü, khosuui loa, abooka paai ki ni- khokhyea ta thi-ei ki ni.
- 2) Lung meen paai - Thing üng kop lü, ayoong shaü lü ashen ng'ngaaia m'düüm lama paai lo ki ni.
- 3) Paai book paai - Thing üng kop lü, m'düüma abooka paai ki ni.
- 4) Dum di paai - Thing üng kop lü m'düüma ang'kyünga paai ki ni.
- 5) Ling lei paai - Thing üng kaai lü, m'düüma ang'aai sa-a paai ki.
- 6) M'pyu paai - M'dek üng sot lo lü, lousing lama abooka paai she, ng'hnumi he noh amih yuk-ei khoi ni.
- 7) M'shüng paai - Thing üng kop lü m'düüm lama abook boka paai sa ki ni.
- 8) Miku paai - Thing üng kop lü ang'kyüng boka paai sa ki ni.
- 9) Paai she yüi - Thing üng ng'bat lü, shaü ki, abook sa-a paai-ei ki ni.
- 10) K'aai thaü paai - Püinua thing üng kop lü, ang'aaia paai ki ni.
- 11) Dang daü paai - M'dek üng sot lo lü, ah hnaan ng'baü lü abooka paai ki.
- 12) M'pye paai - M'pye sun püi amih tuk naak ni, ashen jah abooka paai ki, ng'so sik khaia pi paai ki. M'kei lü booi-ei ki he ni. M'pye paaia m'pye be ti lü, ng'hngi ve ki ni.
- 13) M'pye tän paai - Ah thing shaü lü, ah hnaan ng'baü ki, a hnaan sun buh suun nei naak ni. Ah paai sun m'dek peia ni. Ei phya ki ni.

M'pyeng long sun, yüi khi naak vaia amih shuum mangei ni.

14) Suui düüm paai - Thing üng kop lü ashen ng'aaia paai ki.

15) Nga m'paang k'khyei - Long lam tänga thing üng kop lü, m'düüm loa ashen sa-a paai lo ki ni.

### (B) Im, k'pyeek jah shong shak naak Theia thing he

- 1) Hmüi thing - Ale hmohmap, a hnaan m'pyüüt lü, ak'baü, ak'shaü nu ni. Püinu ngaai ngaaia ve she, peena amih aat-ei ni.
- 2) Laphei thing - Athing ta ashen pyek, a hnaan m'pyüüt biik sa ni. Peena amih aat-ei thei ni.
- 3) Khok pang thing - Ahin ta a lepyek, a hnaan m'pyüüt sa ni. Peena amih aat-ei ni.
- 4) Xääi thing - Athing pyüün ki ng'shaü lü, ahnaan tojoi sa ki ni. Ng'longa do lü, peena pi amih aat-ei thei ni.
- 5) Ng'tei thing - Ahin ta ashen pyek hü bok bok, shaü lü, ahnaan m'pyüüt sa ki, peena amih aat-ei ni.
- 6) Ng'phyang thing - Ahin ta ak'shaü, ang'baü nu, a hnaan tojoi ki. Peena amih aat-ei ni.
- 7) M'kheeng thing - Ahin ta ng'baü ki pi, shaü ki pi ve ki ni. M'kheeng long ti u lü amih kyääng ni.
- 8) M'kääm thing - Ahina thing ta ng'baü lü, shaü ki ni. Sho phyooia m'thei she amih ei ni. Peena pi amih aatei ni.
- 9) K'shoong thing - Ahina thing hin ta shaü ng'baü lü, a hnaan m'pyüüt sa ki ni. Peena pi amih aat-ei ni.
- 10) He thing - Abook pyek ni. A hnaan jo lü tojoi ki. Im k'phyek k'tunga do ki ni.

- 11) M'saai thing - Shaü lü, ng'baü ki ni. Peen ja ng'longa amih shuum mang-ei ni. Ak'pyü-am m'nem'nam pi m'tuui-ei ki he ni.  
M'saai hin meia m'dääi-ei ni.
- 12) Aai lu thing - Ah hnaan tojoi lü, m'pyüüt ki ni. K'tung longa do ki ni.
- 13) Püi k'doong thing - Ah thinga ng'baü lü, shaü ki ni. Peena amih aat-ei thei ni.
- 14) M'phou thing - Ah thing su book pyek lü, a hnaan tojoi ki.  
Peena amih aat-ei thei ni.
- 15) Sileei thing - long täng lama ve lü, a thing shen lü, a hok thaü ki. Im ja k'khei hea k'kesa k'tunga amih tuk khoi ni. Ng'shoon ng'hngithum veia pi khäng thei ki ni.
- 16) M'siing -aang thing - Athing pi, ahnaan pi, ng'baü lü, pyü ki ni.  
K'tung ja peena do k'sang ki ni.
- 17) Lik'shi thing - Ah thing shen lü, ah hnaan tojoi ki. K'tunga do ki ni.
- 18) Ng'saai thing - Ah thinga angbaü nu nu ni. Ah hnaan tojoi lü, peena do ki ni.
- 19) Xüthing - Shen lü, a hok le hmohmap lü, a hnaan tojoi ki.  
K'tunga do ki ni.
- 20) M'shing thing - M'shing thing he hin ta m'shing lüi ti ushe, a phung tumatüing pyoong lü, lut lo ki he ni. M'shing lüi he sun im lou k'kyüing vaia amih shuum mang khoi ni.
- 21) Li thing - Ahin ta athing shaü lü, ahnaan tojoi ki ni. Ak'uma shen lü khäng she, m'khyuk'tung, ng'lak'tung ja peena pi amih aat-ei ni.
- 22) Ku khi thing - Pyüün lü, shaü she k'tung ng'long vaia amih shum mang-ei khoi ni.

## (C) Ak'thei ei theia thing he

- 1) M'kei - Ahin ta püi nu lam tänga ve lü, m'düüm lam, sho taaka m'thei she ei ni. Ashen sa-a hmin lo ki ni.
- 2) Hmüi thing - Hmüi hin ta sho taaka m'thei lo lü, ale hmohmapa hmin lo she ei ni.
- 3) M'kääm thing - Ahin pi sho taaka amkima m'thei lü, hmin lo she ei khoi ni.
- 4) Kiingjuun thing - Ahin pi sho taak loa, m'thei lo lü, ang'aia hmin lo she k'bit lü ei khoi ni.
- 5) K'tou thing - Baang khän thinga pi amih ng'linei ni. M'düüm loa ang'aia paai lo lü, m'thei lo she, ak'thei pi, apaai pi ei thei ni. Ashena hnaan lo she atooi-am, me nga shoon-ei naak ni.
- 6) K'thei thing - Ahin pi m'düüm lam sho taaka m'thei lü, ashena hmin lo she ei ni.
- 7) K'thiit thing - Ahin pi, sho phyooi loa tui peia ng'ja-a lü, a tu lumsa he, ashen biik sa-a hmin she-ei ni.
- 8) Khuhlu thing - Ahin pi kho lousing loa m'thei lo she khokhye dää ei thei ni. Tui ook-ei naak ni.
- 9) Khikhaü thing - M'düüm lama ang'hlang pak nu ak'thei kya lo she, deep-ei u lü, ei khoi ni.
- 10) Ng'yü ng'boong thing - Khokhye lung loa ng'yü thing sen ng'boong lo she (apaai shen sa he), khyeng u lü, me nga-am shoong u lü -ei khoi ni.
- 11) Muui k'thei - Muui hin ta long tänga hia ve däm ngaai ki ni. M'düüm lama m'thei lü, ashen ng'aai sa-a hmin lo she, k'khyeeng u lü, ei ni.

12) M'di laai thing - Ahin ta ang'shuun ni. M'düüm lama m'thei lo lü. Ashen biik sa-a hmin lo she-ei ni.

13) Ng'hgnaai thing - Moa amät sot lo hü xo xat kia ng'hngaai thing ta angbaü nu ni. Kho losing loa m'thei lo lü ang'aaia hmin lo she-ei ni. Im peia, voong uma ng'lina ng'hngaai pi ve ki ni.

14) M'thuui thing - Ahin ta a hnaan ng'baü lü kholosing loa m'thei lü, ashena hmin lo she, m'thuui pi ti lü, ei-ook thei ni. Ah thing hin mei jam, amih deen naak ni.

15) K'pyüüing thing - Püi nu täng lama ve ki, ang'shuun ni. Ah hnaan phom u lü, me nga-am booi shoon-ei ni.

#### **(D) Hlikhaü ja m'nemnang m'tuishei naak theia thing khu he**

1) Pi hu thing - Ahin ta ah hnaan phya xat lü ng'baü kia ng' shuun ni. Ah thing sen k'khyüüt u lü, m'nem'nam he amih m'tuui naak ni.

2) Thing kha thing - Ahin ta tui pei bok boka velü, a hnaan tojoi lü le ki ni. Ak'khon noh am shooi-am, k'khyüüt u lü, amih tu khoi ni. Tuilong peia va ve thei ki. Am ve shamja ki ni.

3) Khu k'thu thing - Ahin pi ahnaan ng'baü lü thuk ki ni. Ah hnaan hin k'but u lü, ah k'khon m'shooi ki-am amih tu khoi ni.

4) Kyong thing - Ahin ta abook pyek, a hnaan m'pyüüt sa ki ni. A hok k'khyüüt u lü, m'ne m'nang amih m'tuui naak ni.

5) Looi thing - Ahin ta ale pyek hü bok, ak'shaü nu ni. Ah hok k'khyüüt lü, leem m'tuui naak ni.

6) Tampya thing - Ahin ta a thing ak'jo sa, ah hnaan m'pyüüt sa ni. Leem booi amih m'tuui shei naak ni.

7) Muyaäi thing - Athing ja a hnaan jo sa lü, abook pyek ni. M'phooi noh ah jah po üng amih m'khyü naak ni.

#### **(E) Ahmüün thing khu he**

1) Ng'kyo thing - Ahin ta abook pyek ang'hliing ma nu ni. M'düüma ashena paai lü m'thei ki ni. Im peia baang khän thing vaia amih ng'linei khoi ni.

2) Ng'kyuithing - Ahin ta ale hmo hmap nu, ang'hliing ma ni. M'pyuk sho lo m'phuun üng ashena paai lo lü, m'thei lo khoi ki ni. Baang khan thinga pi, amih ng'linei khoi ni.

3) Bungkyüing thing - Ahin pi ashena paai lü m'thei ki. M'düüma juli khya üng paai lo khoi ki ni. Baang khän thinga pi, amih ng'lin-ei khoi ni.

4) Paang paai thing - M'düüma abooka paai she, k'kha he noh amih ook ni. Baang khän thing ni.

5) Hlim thing - Hlim mei k'sak amih tia mäia meisak thei ki ni. Ng'thei she, amsha noh amih ei thei ni.

6) Hom ha thing - Mei sak thei ki. Ahnaan ng'baü ki ni.

7) Ng'ke thing - Mei sak thei ki. Ahnaan-am bu shiin-ei ni.

8) Pyat thing - Ahin ta abook pyek a hnaan ng'baü ki ni. Pyat hin hlaai u lü, thee pyaan naak ni.

9) M'phou thing - M'phou sun hlaai u lü, yüi jah a shuum mang ni.

10) K'doong thing - Ahina thing hin a hok hlaai u lü, yüi jah shuum mang ni.

11) Ng'khaai hleeng thing - Khokhye m'düüm loa abook shen sa paai lü, do sa k'sang ki ni.

12) K'khyousa thing - khokshik lama ampou a, paai lü do sa ki ni.

13) M'shak thing - Khokshik lam ashena paai lü, do leng leng kia ah ng'ming ma ni. M'shaak book jah m'shaak shen ng'hnih ve ki

- yooi ni. M'shaak book thing ta apüi thing üng kaai lü, m'thei paai-ei ki ni.
- 14) Ng'lo thing - Kholosing loa, ashen ng'kyünga paai she k'kha he noh amih ook ni. K'kha he sun k'bä-am, amih jah suun-ei khoi ni.
- 15) M'put thing - Shotaak lama m'thei ki, am ei phya.
- 16) M'bang thing - Shotaak lama m'thei ki, am ei phya.
- 17) Ng'hmüüm khoong thing- Tuishiip pei ngaaia ve lü, ashen ng'aaia paai lü, m'thei she, k'kha he noh amih ei ni.
- 18) M'pang thing - Khokhyea abooka paai lü, kho khi lo she, pong hü ki.
- 19) Thi k'thiing thing - Püinu lam ngaaia ve lü m'thei ki, jooi tuk vaia ng'to ki ni.
- 20) Kyüi thing (teak)- long peia yam kho lama ve thei ki. A phu küüi ki ni.
- 21) K'khyou thing - M'thei she shakhi noh a-ei ni.
- 22) M'hnou thing -K'khou sa am täng khyou ki ni. A ni paai pi tängei khyou ki ni.
- 23) Ng'vong thing - Kho khye lam ang'aaia paai lü m'thei ki ni.
- 24) Hlipshen thing - A hnaan tooi sa, shen ki ni.
- 25) Shak'khyei-ei thing - M'pyuk sho lo m'phuun üng m'thei she, shak'khyei jah vahui-müüm, k'kha he nak'küt noh amih ei si ni. Kya lo she pi, k'khyeeng u lü pi, nashen he ho noh amih ei ni.
- 26) Vamjak thing - A thing jo sa lü abooka paai ki ni.
- 27) Ng'ke thing - Ahnaan sun buh shiin nak ni. Meia sak thei ki.
- 28) Shütooi thing - Shütooi-atooi sa-ei phyak ki. Meia sak thei ki ni.
- 29) Mepang thing - Ah hnaan ja a thing shen ki. Mei sak thei ki ni. Ah jah m'thak üng amih moot naak ni.

- 30) Kyaaishuui thing - Ah thinga jo lü pyüün sa ki he, ng'thei paai ki.
- 31) Longkkheeng thing - Ah thing baü lü mei a sak thei ki ni.
- 32) Ng'khaai büt thing - Ah hnaan shek u lü, buh dou-ei naak vaia, ima amih shum mang-ei ja buh shiin-ei naak ni.
- 33) M'düm thing - Ak'tooi sa, püia amih tuk khoi ni.
- 34) Ng'hlung thing - Pyüün lü shaü she, ng'longa amih shuui-ei k'tung ni.
- 35) M'sho hmeen thing - K'tunga pi amih tuk thei ni. Pyü lo lü, kyü phya kia ja po lü, jah m'thak thei ki ni.
- 36) Joongsho thing - Kyükyokshe ni. Shuun hneet üng, jah kaap she, ng'phyüng boom lü jah m'thak ki ni. The thek k'khyü-am ka be üng va, mi do be thei ki ni.
- 37) Yemse thing - Ahnaan jo lü ang'hliing noh jah shun thei ki.
- 38) Shuum thing - Tui peia, tui long sa üng ve lü, ah hnaan m'pyüüt lü ng'baü ki. Shaü ki ni.
- 39) M'siing thing - Ah hnaan m'pyüüt lü m'pou ki. Ak'thei-am k'kha he sen jaai li-am jah kaap naak thei ni.
- 40) Xeeng thing - Athing book ki. Ahnaan jo lü m'pyüüt ki ni. Xem ja püinu tänga ve thei ki ni.
- 41) Khaü thing - Khaü yüi vaia amih hlai ni. A hnaan sun bu suun naak vai amih shuum mang khoi ni. Long pei ngaaia ve thei ki ni. Ah hnaan tooi, shen ki ni. Abooka paai lü, m'thei she, ak'thei pong hü ki ni.
- 42) M'kuum thing - Ah hnaan m'pyüüt ki. K'shukhe vaia amih pyaan ni.
- 43) Shem si thing - Ah thing book bok lü, a booka paai thei ki ni.

## F. Khu m'phyo ja khu an hea amih ng'ming

### (a) Ei ook theia ng'ming he

- 1) Bonghlong - "Keimih ta akum tä she, bonghlong kamih ng'ling-ei ki he ni" amih ti-ei khoi ni. Bonghlong nu, bonghlong sa, m'hnampo ti lü, jah shui ba-ei ki he ni.
- 2) K'bäk'thuui - "Kamih louma-a k'bäk k'thuui da-ei ki ni" ti-ei khoi ki he ni.
- 3) K'khyok - M'so k'phyüm ja im k'phyüma khyok k'thuui ng'thei lü, da-ei khoi ki ni. Khyok k'thuui sen, shei m'thiip m'si-am, sop u lü, kah mi-ei khoi ki he ni.
- 4) K'pyüüng k'thuui - Kei noh püinua k'pyüüngk'thuui ka shui lo ki ni. K'pyüüng k'thuui sun me üng pi, nga üng pi, shoong booi üng do ki ni.
- 5) Buk k'bun k'thuui - Ka pupüi noh buk k'bun k'thuui ng'ling she, sop u lü, kahmi-ei ki.
- 6) Pesoon - Kah nulong noh longa ka, pesoon lo she ka-ei ki. Pesoon ta a yoong ja a hnaan shen ki ni.
- 7) Lung kap- Longa nga shoong-ei naak khoi ni. Pesoon-am täng khyou lü, shen ki ni.
- 8) Ng'yüyop- K'khyang säp lo khai ni. Ahnaan shen lü, ng'thuui ja shoong-ei üng ng'ou sha ye ki ni.
- 9) M'kyüüm k'thuui- Ah hnaan m'pyüüt sa lü, shen ki ni. Ah shoona pi ah booi pi do ki ni.
- 10) M'lik nu k'poong (khokhikpoong)- Long tänga pi, k'kong tänga pi da-ei ki ni. Ahnaan m'kim lü, abooka paai lü pong hü ki ni. Nga shoong naak ni.

- 11) Saang khuhlu- Ah thing tooi sa lü, abook pyeka m'thei she, shoong lü amih ei khoi ni.
- 12) K'bäk sa (Daai sak'bäk)- Yamsa kho bok boka ve ki ni. Shoong üng pi, booi üng pi, do ki ni.
- 13) At khyung- K'khyang säp lo ki, apaai m'ket lü, amih booi-ei ni.
- 14) She eek-an- Longa ve lü, am'kim ng'hliing ki. Ah hnaan tooi k'shik u lü, nga-am shoon-ei ni.
- 15) Aai-eek-an - Ng'düi ki. Ale m'kim ni. Ah hnaan tooi sa booi u lü, ei ki he ni.
- 16) Yo tooi- Yo tooi nak'küt, ak'xünga pi, m'ket u lü pi, booi lü, nek lü, ei thei ni.
- 17) Phik k'phäü - Louma-a ng'vaak hü sa lü, a täjäi sa-a m'thei she shoong booi lü, ei thei ni.
- 18) M'hliing k'sheei- Long peia, louma-a ng'vaak hü sa she, ahnaan tooi lou u lü, booi-ei ni.
- 19) M'taat- Ah thing ng'baü lü, ang'aaia m'thei she, amih ei ni. Ajo ja ang'baü ve ki ni.
- 20) M'pyebe- M'pyeng'täna ah paai, m'dek peia lut lo lü paai ki ni. M'ket u lü, me nga-am amih booi-ei ni.
- 21) Khyak khyä- Ng'baü lü, ng'hliing ma ki ni. Amsha noh atooi ja, ah m'thei ei ki he ni.
- 22) Kyaai- Ah thing shaü lü, a hnaan m'pyüüt ki. Kuuka amih ti-ei ni. Kuuk nak'küt üng ak'do pi pia amih ngai ni.
- 23) Kuuknu thing- Ahnaan ng'baü lü, a thing le hmo hmap ki ni. Kuuka amih ti-ei ni.
- 24) K'singyüt - Louma-a phu u lü, me nga booi shoona u lü, ei-ook ni.
- 25) Aai-eek ng'den (An ng'oop)- Louma-a pi, ng'voonga pi, phu u

- lū, shoong booi naak üng thun üng ng'oop düüt ki ni.
- 26) K'shihmu - Moa amät pook lo hü xo xat lū, m'thei ki ni.  
Ang'aaia hmin she ei ni.
- 27) Kiing yuun- Ng'vaak hü lū, ah yoong ja ah hnaan shen ki ni. Ei thei ni.
- 28) Beng behleei- Louma-a pi, m'soa pi, lam pei üng pi, sot lo xo xat lū, am'kima ak'thei sen, ang'aaia hmin lo she ei ni.
- 29) M'doong-an- Louma-a pi, longa pi, m'düüm lama sot lo xo xat ki ni. Am'kim ni. Ahnaan tooi sa booi lū ei thei ni.
- 30) Khaüxam- Ang'hliingma, atülüm sa hea m'thei she ei ki he ni.
- 31) Ansa- Ansa hin ta k'khyang noh amih ng'lin ni. Phu theia ansa pi ve ki ni.
- 32) Ansa k'kha- Amkim, atäjäi sa- m'thei ki ni.
- 33) Shenu ng'hngaai- Moa ve kia ak'thei atojoi, ang'shääi nu-am va, shenu ng'hngaai amih ti ni. Amsha noh k'phuum u lū, amih ei khoi ni.
- 34) Vaye thing- Ahin ta am'kim, am shaü nu ki ni. Kuuka amih ti-ei khoi ni.
- 35) K'sang'ya- Ahin ta athing m'shünga pyoong lo kia atooi sa he jah khyeng u lū, m'ket lū, booi-ei ni.
- 36) K'shu pi- Ahin ta ah thing hin am'kim, am'pou ni. Am'thei tooi sa he k'bit lū, ei thei ni.
- 37) Yengyek- K'shihmu-am täng khyou lū, ah mthei ta ale ng'kyüing ni. Ei phyä sa ki ni.
- 38) Joko - Ang'baü nu abook ni. Ashena hmin she ei thei ni.
- 39) Ng'bäng- Tui peia, duupa ve lū, ah hnaan balat lū, ale sa hea ak'thei hmin ki ni.

- 40) Thing thu khu- Duupa pi, im peia pi, ve lū, ah hnaan m'kim lū, ng'baü ki ni. Ah hnaan sen me ja nga k'khyong-am shoong u lū, ei thei ni.
- 41) M'jeng thing (joong m'jeng)- Long pei ngaai ngaai ve k'tung ki ni. Athing book pyek bok lū, khokhyea m'thei she, joong noh ah ei k'tung ni. K'khyang noh pi, khe u lū, m'dep ei khoi ki he ni. Tubäi kän lo ta ak'thei atooi sa ei lo ki he ni.
- 42) M'dilaai - Ang'shuun ni. Ah püi thing üng kaai lū, ashena ak'thei hmin she ei thei ni.
- 43) M'shap k'thuui - Longa ve lū, am'kim pyek ni. Nga-am shoong-ei thei ni.

## **G. Am ei theia khu m'phyou ja khu-an he**

- 1) M'hlem- Louma k'thaai a, pook lo be ma pi k'bäi ki ni. Abook pyek ni. Vok-am m'bei thei ni. Ang'shuun yüi ni.
- 2) Aai-k'kheei - Ale pyek, m'hlem-am täng khyou ki yooi ni.  
Ak'thei noh jah ng'hmüün sha k'khye ki ni.
- 3) M'phyat- Ng'shuuna mäi khyou lo lū, ah hnaan ng'baü ki. Atooi sa amsha noh ei ki he ni.
- 4) K'sang - Saanga mäi khyou lo lū ng'hliingma ki ni.
- 5) Vang-ah väi- A le pyek ng'shuun ng'vaak hü ki ni.
- 6) Vangbu bu- M'khuuk lu jah k'pha lo khai. Saanga mäi khyou lo ki ni. Lou m'phyu ni.
- 7) Bu pyüüt - Am pyüüt sa khaap-at sa lo lū, saanga mäi khyou lo ki ni.
- 8) Na eek k'shuun- Aphung mat üng sot lo ki, däm bä hläk lū, ng'vaak hü ki ni.

- 9) Khong hngi ng'shuun- M'phyata mäia ah hnaan ng'baü lü, vaak hü ki ni.
- 10) Yä tui ng'shuun- M'dek üng ng'vaak hü lü, ah hnaan balat ki ni.
- 11) Laang-ei- Ashen m'deka ng'vaak hü ki ni.
- 12) Sak sa- Moa pi, louma-a pi, m'düüm lama sot lo lü, ng'hngishunga mäia ve lo ki ni.
- 13) M'phyo k'thu- Moa pi, louma-a pi, m'düüm khodanga sot lo lü, abooka paai ki. Mü loa käläk lü ip thei ki ni.
- 14) Tak k'kei- Phuk üng khäng bä hläk kia m'phyo, am'kim ni.
- 15) Me shuuk- Abälät sa-a hnaan lü, a tulumsa paai ki ni.
- 16) M'lang- Ashen pyeka hnaan lü, phuk üng khäng sa-in bä hläk ki ni.
- 17) M'di- Moa pi, louma-a pi, amät sot lo hü xo xat ki he ni. Im, k'pyeek, shaam, k'khei, k'soong ja ahmüün he pi jah k'ti naak ni. M'di jang noh ja shun ki ni.
- 18) Joong k'shou- Am kim, a täjäi sa-a m'thei lü, jah kap thei düüt ki ni.
- 19) Pu shi she sham- A tä jäi sa-a hnaan kia lou m'phyo ni.
- 20) M'phyo le- Ale kuuk nu, ng'säp püi pi lo lü, khisha noh am a-ei shüm shüm ni.
- 21) Uk k'khyu- A le kuuk nu, long pei bok boka ve lü, jah uui sang she amih kyü-ei ni.
- 22) Hlouhlak- Ahin ta ah thing shaü lü, ah ng'hliing noh jah uui ki ni. Amsha noh ta, khou ulü, yüi ja pyaai vaia pi, amih shuum-ei ni.
- 23) M'taat- Ahin ta ah thing ng'baü lü, ah hnaan pi ng'baü ki ni. She voka m'kyüüt amih sop naak ni.
- 24) Muui- Ahin ta ah ng'hliingma thing pama kaai hü ki ni. K'simpeem sa-a amih shak naak ni. Tui pei ngaai ngaai ve lü m'thei she amih ei thei ni.

- 25) K'phi- K'phi hin ta püi nu tänga ng'pyap lü pi, kaai hü lü pi, da-ei ki ni. Yang, peem, phak, buut shak naak vai ja im, k'pyeek, shaam khit yai naak vaia, amih shuum mang k'tung khoi ni.
- 26) Nga ngum- Ahin ta amu lop nu, m'put lü, ahnaan täjäi lü, mu ki ni.
- 27) Hlooi - Ahin ta ng'shuun lü kaai hü ki ni. Ahnaan mkim sun vok-ei vai amih shui ni.
- 28) Hlooi nu k'thuui- Ahin ta ahnaan ng'baü lü shen ki ni. Vok-ei vai amih shui ni.
- 29) M'saam yeksa- Hlooi püi ayek sa ni. Vok-eia amih shui ni.
- 30) K'khyeik'khyuun- Püi nu tänga ve kia am'kim pyek ni. Ng'hnu mi k'pami he noh ah m'dong tooi sa he sen amih yuk-ei ni.
- 31) Büük bü- Amkim, ak'thei noh jah k'kap ki. A le sa-a m'thei ki ni.
- 32) Shipuung-an- Ahin ta m'deka ng'vaak hü ki, ah hnaan k'toi sa ni.

## H. Yo hea Mong

Yo he hin ak'däm ve ki he ni. Amsha mih jah teng бүк шүм khai ni.

- 1). Yo shuk- Yo he nak'küt üng ta ang'baü pi pi, ak'shaü pi pi vai ni. K'khyang noh amih ng'lin ni. K'pyeek, shaama k'tung long vaia amih shuum mangei khoi ni.
- 2). Yo nu- Ahin ta k'khyang noh m'sei u lü, a häia pi amih ng'lin ni. Im, k'pyeek, k'khei, shaam, doon, k'phya, sä, khum, shoidoon jah shak naak vaia ahmüi üng amih shuum manga yo ni.
- 3). Daai yo- A mät pook lo hü xo xat ki ni. A yam naak bok boka ni a ve k'tung ta. Im, k'pyeek, k'khei, shaam, k'soong shak naak thei ni.

- 4). Yo m'siing- A yam lam bok boka ve thei ki ni. Im ja k'pyeek shak naaka shuum mangei ki he ni. A mät pook lo ki k'tung ki ni.
- 5) Sheipä yo- Ahin ta shei ook naaka sheipä, k'sim tang ja lisung vaia ni amih shuum mang k'tung ta. A mät pook lo ki ni a däm ta.
- 6) Yo k'kha- Ahin ta amät ni k'sooi kho bok boka pook lo ki ni. Atooi ei k'tung ki he ni.
- 7) Yo daam- Ah mät pook lo xo xat ki ni. Meia uui-thei ki ti u lü, tui k'sooi yo ja ng'voong üng va shuum mang khoi ki he ni.
- 8) Shuk mik k'pum- Ahin ta im shak naak, k'kyak shak naak ja lisung vaia ah nah shum mang khoi ki he ni.

## Angkaü K'däm -6 (Chapter Six) Kyü Kyok-ei hea aMong lam

### 1. Yaaï hea among lam

K'khyang noh pi am jah hmu thei m'saam yaaï he däm  
kia ami ng'ngaih ni.

- 1) Yaaï - Yaaï hin amjüüm ve kia ngaai ki he ni.
- 2) Yaaï pa - K'khyanga mäia k'pami pi ve ki, amih ti.
- 3) Yaaï nu- Ng'hnumia mäia, yaaï ng'hnumi pi, ve ki amih ti khoi ni.
- 4) Yaaï sang'la - K'khyang ng'la mäia, yaaï sa ng'la ve ki amih ti.
- 5) Yaaï sangpyang - Yaaï sangpyang pi ve kia amih ng'ngai ni.
- 6) Yaaï k'she- She xu lü shou shak kia, yaaï pi vekia amih ng'ngai ni.
- 7) Yaaï hak'sak - Ah seh hū üng ah m'pyong üng, meia saki amih ti khoi ni.
- 8) M'pa yaaï - M'pa yaaï hin kyü phyak kia amih ng'ngai ni.
- 9) Long kho yaaï - Longa ve kia yaaï he ni.
- 10) M'suung yaaï - Khom'suunga ve kia yaaï he ni.
- 11) Thing kuung yaaï - Thingnu phunga vekia yaaï ni.
- 12) Lung kuung yaaï- Lung nu, omei kia yaaï ni.
- 13) k'kho k'kyäai yaaï - K'kho k'kyäai omei kia yaaï he ni.
- 14) Im booi yaaï - Ima jah ve pui kia, im booi yaaï ni. Booi im nu ti u lü, amih kyü kyok-ei ni. Ah nghnumi m'jo ni. Imbooi nu pi amih ti khoi ni.
- 15) Ng'jou - Ng'hma ng' hnu mi, tumat noh ng'jou panghngi si, takia amih ng'ngai ni. K'pami ng'jou ma ki sun, mik hmu ki va ti khoi ki he ni.

- 16) Ng'müimkhya kho yam - K'khyang jah k'pyei k'that thei kia, yaai pa amih ti naak ni.
- 17) kho yam - Kho hmün om-ei kia, yaai pa amih pyen naak ni.
- 18) Ng'jou ji - K'khyanga pi peia ve so lo thei kia, yaai pa amih pyen naak ni. K'khyanga ng'müimkhya ni pi, Amsha noh ta, amih ti ni.
- 19) Tuui yaai - Kho yam, kho yaai avan amih pyen naak ni.
- 20) Lung kho, kho yam - Kho hmün, kho ng'jung ka na u lü, ve so ki hea, khoyam he, amih jah pyen naak ni.
- 21) Yaai ja sa - Yaai he amih sa sen, mük'ooi ja muxaam loa, kyap si ki ni, amih ti khoi ni.
- 22) Yaai pa hea ng'ming - K'khyang he noh amih jah shui bah naak ni. K'sing long khok'kyäia ve ki-am "k'sing long ling" koveeng khok'kyäia ve ki-am, "koveeng läai", tia k'banga amih jah shui ba-ei m'jo ni.
- 23) Yaaia li k'sim - Yaai pa he noh pi, amih li ja amih k'sima ng'kho ta-ei ha ki hea amih ng'ngaai ni.

## 2. Hlikhaü he

K'khyang hin jah huuihlang-ei ki, jah po m'sha kia hlikhaü he tä ki he ni. Ahlaana tüün-ei lü a hina hlikhaü he noh va k'khyang he hin jah huuihlang-ei lü, jah m'khuikha lü, jah m'thi m'kyuk-ei lo ki ni. Asuna kya she kyü kyok säai siing na phya ki he ni. Mi jah teng buk shüm vai u.

- 1) m'hnat - (fever, illness) ah jah m'hnat-ei naak hin, ah ng'ming ahei heia amih pyen naak he da-ei ki ni.
- 2) m'phooi - jah k'thüng lü jah k'shüün khyet lü, jah m'hnat-ei ki

ni. M'phooi noh ak'eng, amih ti khoi ni. Püinu m'phooi, yam sa m'phoi, m'phoi noh k'eng-ei she amih ti khoih ni.

- 3) m'phu - M'phu noh ning poh ki ni. Nah m'si hnap pi long lo ki ni.
- 4) m'phu m'hnat - M'phu noh pi poh lü m'hnat-ei shi ki ni.
- 5) k'khon m'shooi - Ah k'khon noh am'shooi-ei k'she ni.
- 6) huui-ei naak - (m'phu m'hnat huui hlang, huui hlang kyung ki ni). Ah lu noh ah huui, ah mthin noh a huui, ah mik noh ah huui, ah puum sha noh ah huui-ei ni ti khoi ki he.
- 7) lei - Lei noh ei ki ti sun amih k'khon noh jah khyoon lü jah m'look she, thi naak thei sen ni. Lei kyung ki sun amih tha hü, amih k'pak hü be khoi ni. Lei sun k'khyanga thi naak ni. Lei yaai pi amih ti khoi ni.
- 8) yeet - Yeet sun ak'khyüng k'shei hea, amih thi naak ni. Uui yeet, aai yeet, she yeet shou ki pi amih ti khoi ni.
- 9) shong - Shong noh a poh ti sun ah k'khon uma am thou lo thei kia ah huui-ei ni.
- 10) ng'sho lou ki - Pung longa k'dung hü lü, pha lo be she, huui hlang-ei lo ki.
- 11) phyü m'thak - Jah m'thak ki, ng'phyu lü phyü xüt lü, m'ne m'nang ki ni. Phyü m'thak kyung shou ki ni.
- 12) leem booi - Li-am pi, k'sim-am pi, ng'shun lü, lung üng pi, thing üng pi, kyu ng'tääng lü, thi hnaai lo ki-am va leem booi ki amih ti khoi ni.
- 13) m'ne m'nang - Kut kho ja pumsha üng hlut päk lo lü, m'ne m'nang lo ki ni. K'khyang tumat üng pi, k'khyang ak'däm üng pi, ve so thei ki ni.
- 14) m'ne k'she - (leprosy-ni) Ahlaana ta m'ne k'she noh a poh sun

mo xanga va, aai ng'hlüi-am jah kha u lü, amih va tha khoi ni.  
Aai ng'hlüi am a khoon lo ti sun üng, thi pääng ki tia amih k'shing  
naak khoi m'joh ni.

15) tan täü - A huui-ei lo jah ang'xüta thi-ei ki ja i noh ah huui-ei pi  
am k'shing u she, ang'xüta thi-ei lo ki am va "tan täü" noh ah po,  
ah tan täüa thi ki amih ti khoi ni.

16) leem ki- Ak'tung pia ta, m'thana set hü she, yaai pa-am  
ng'khyum ni she, yaai pa noh ah poha amih ng'ngaih ni. Yaai  
k'she shoong lü, leem kia amih ng'ngai k'tung ni.

17) A büm ei (a büm bai-ei)- M'hnüüpa pi, m'thana pi kya she, yaai  
pa noh a poa amih ng'ngai ni. Abüm-ei ti sun, am paüxaü be thei  
lü, äng-ei ki he k'tung ki ni.

18) Am kha khü ei - Ah ng'müimkhya yaaipa noh ak'pan-ei ni.  
Huui m'hnat-ei lo she, ah ng'mang üng, thing kuung, lung kuung,  
long sum ja m'suung k'senga ve hü kia, pyen ki he ni. Yaai pa  
noh ah ng'müimkhya ah khü ei, ah kpan-ei ni amih ti khoi ni.

19) Amih tuui - Amih tuui sun ak'khon noh booi am shooi,  
ang'phyünga booi, phyüng ki, ah puk uma booi huui-ei ki ni.  
Ah huuihlang-eia ng'nei ng'noong ve so, teng bük u lü, amih tuui  
ni, amih ti khoi ni. Amih tuui sun, ei-ook üng amih tum'bei, ah lu  
sham amih lak peet, ah shuishaka k'püüt lo pe u lü, amih tuui  
khoi m'joh ni. K'thiing k'she amih m'bei ni amih pi ve ki ni.

20) Lama pha- lama ase naak üng ka noh kyu ng'tääng lü, xou kho lo  
lü, huuihlang-ei lo ki am sun, lama pha ni amih ti khoi.

21) ei shong ki - Ah ei-ook lo m'phuun üng booi, ah ei pääng sa üng  
booi, ahnua kyu lü, ng'tääng lü, koop-ei lü, thi ki-am va, ei shong  
lü thi ki amih ti khoi ni. Amsha ta, do-ei lo be ki pi ve ki ni. Ah

puk noh ah huui-ei ni pi, amih ti khoi ni.

22) Lu k'phyüüi- Ah lu noh k'phyüüi ki ni. Kah lu noh ng'tum-in  
kilik lik lü, nah k'phyüüi ki ni. Kah lu noh nah huui ki pi, amih ti ni.

23) Ui khokéka po- Amih kho üng kä se son be thei vaia, dot ekei  
lo lü, xou ekei lo lü, jah k'phut kaai-ein lo lü, jah huui hlang-ei  
lo ki ni.

24) Xou ek ki- Am set soon thei ti khaia ah kho xou kia, i pi am bi  
lou thei naak vaia ah kut xou ki ni. Am thou om be thei khaia, ah  
puum sha xou ek-ei ki pi, ve khoi ki he ni.

25) Shi shang - Ah k'phyam ng'aai lü, ah m'ke noh ah huui-ei ja ah  
k'phyam thei lü, khui khak ki am va, shishang noh ahpo amih ti  
khoi ni.

## Angkaü K'däm -7 (Chapter Seven)

### Khomdek üng Ka hea a Monglam

#### 1. Lung hea ngming he

M'deka k'khaan hia lung he amih tä-a mäia amih  
ng'ming pi tä ki ni. Mih k'shing k'khyap naak thei vaia amsha he sen  
mih jah teng shüm vai u.

- 1) K'khyong lung - Ng'hlang ki, longa pi, k'kongka pi ve thei ki ni.
- 2) K'sheng lung - Hnip ki, longa pi, k'kongka pi da ki ni.
- 3) Long lung - Ng'hlang ki ni. Long naküta vei hü thei ki ni.
- 4) Lung hmüün- M'deka k'uma vekia ashen hmai ni. M'pyaai kia  
ng'hnumi he noh amih ei ni.
- 5) Yeen lung - Longa pi k'kongka pi ve ki. Abook pyek däm ki ni.
- 6) Lung shen- Ahäia pi ve thei kia lung shen ni.

#### 2. M'deka ng'ming he

K'khyang he noh amih jah shui ba-eia m'deka ng'ming pi  
da-ei ki he ni. Amsha mih jah teng shüm vai.

- a. M'dek but - A k'tunga ta le ki ni. Noom saanga do naak ni.
- b. M'pyung- M'khyia he noh soon u she m'pyunga ng'tüüi lo ki  
ni. Saang k'thäu sho naak ni.
- c. M'pyung lui ng'lei- M'pyung ja ng'lei ng'so ki ni. Ahin va noom  
saanga do naak pi pi ni.

- d. K'sheng lung m'dek- Be, xa, tun, m'papüma do naak ni.
- e. M'dek shen – Ahin ta noom saanga am do naak thei ni.
- f. M'dek le- M'dek ale k'but üng va, noom saanga do thei ki ni.
- g. K'khyong lung m'dek - Saang, tun, m'papüma do naak thei ni.

#### 3. Kho Nüt naak he

Kho hin pi amih tä khe naak, amih shui ba naak tä ki he ni.  
Amsha mih teng shüm vai u.

- 1) ng'hngi lo - Kho mik sun ng'hngi lo lama va lut lo ki ni.
- 2) ng'hngi kyaak - Kho mik sun ng'hngi kyaak lama va kya be ki.
- 3) Asum - Tui ak'tung pi ta asum lama va loong ki ni.
- 4) Ashiip - Tui ak'tung pi ta ashiip lama va hna ma ki ni.
- 5) tuisum tuishiip - Tui long tumata ah hna lam sun tui shiip ti u lü,  
asum lam sun tuisum amih ti khoi ni.
- 6) Ak'khe ak'kyaang- Kho mik noh ah lu lo jah ah k'shü lo ma naak  
sun “ak'kyaang” ti u lü, kho mik noh ang'hnu lama ak'shü hüt naak  
sun “ak'khe” amih ti ni. Hina kho hmün ta alua “k'khe” lü ale lama  
“k'kyaang” ki ni.
- 7) Apüi ayam- Tui longa peia hmün su “ayam” ti u lü, khom'suunga  
peia hmün su “apüi” amih ti ni. Asuna thea pi, kho ng'junga ah lu  
lam-am “apüi” ti u lü, ale lam sun “ayam” ti khoi ki he ni.
- 8) Yam kho püi kho- Long peia ve kia kho he sun “yam kho” he ti u  
lü, long-am thuuk ki püi lam kho he sun-am “püi kho” he amih ti  
khoi ni. Püi khoa “püi saang” sho u lü, yam khoa “yam saang”  
amih sho khoi ni.

- 9) Dou- Khom'dek, kho hmün ang'je naak-am va "dou" ki amih ti ni. Hina kho hmün ta "dou sa pe lep" ki ni.
- 10) Koon- Dou te koyong lü va ng'jooi vü ki-am va "koon" ni, "dou koon ni" amih ti khoi ni.
- 11) yüng baang kho- Yüng ti sun tui longa peia ak'kama dou ki-am va "yüng" amih ti ni. Yünga long phaa ki khu tä ki ni. Yüng baang kho ti sun yüng ja baanga anih ng'lak kä dou ki kä baang ki m'dek do-am va "yüng baang kho" amih ti khoi ni. Yüng baang kho üng va noom saang do thei pi pi ki ni.
- 12) Baang- Baang ti sun kä dou ki, kä yam kia khonglei amih pyen naak ni. Abaang naak üng ng'va sen tä ki ni.
- 13) Xem- Kä se soon hü na phya khaia baang ki-am va "xem" amih ti ni.
- 14) k'käü- Xema alu, ng'mina alu, kä se soon na phya ki-am va "k'käü" amih ti ni. K'käüa nah bääk-ei khai ni bä.
- 15) ng'min- Khosuuia abaang naak üng m'dek jaam lü thing yo he pi jah don püi lü, xema ng'lat-ei lo ki-am va "ng'min" amih ti ni. Hina ng'min noh ta, kho hmün pak'thum ah k'pyeni.
- 16) M'kyaang- Püi nu lama pi kya she, yam lam tänga pi kya she, va vook vaia am do lü, noom saang am sho ng'lin na phya ki-am va "kho m'kyaang" amih ti khoi ni.
- 17) k'kong- Tui long yooia anih ng'lak, ja ng'hooi yooia anih ng'lak-am va "k'kong" amih ti ni.
- 18) Ng'hooi- K'kong ja k'konga anih ng'laka koyong ki-am va "ng'hooi" amih ti ni. Hina ng'hooi-a ta tun ja m'papüm do k'sang ki ni. Asena ng'hooi k'khyok nu sen üng ta khosuuia yäng tui loong ki ni.

- 19) Ng'jung- M'suung yooia anih ng'lak, m'suung tumata ang'nooia tüün lü va ng'kyääng vü ki-am va "ng'jung" "kho ng'jung" amih ti ni. Tui li ng'junga ta, k'phi tä khoi ki ni. Lou pa ng'junga m'shaak paa ki ni.
- 20) m'suung - Ng'jung yooia anih ng'laka pi kya she, ng'junga ahang düit naaka hang shaü pi ki-am va, "m'suung" amih ti ni.
- 21) m'suung nu m'suung sa - M'suung he hin am tang-ei u ta. Hang m'suung pi ki-am "m'suung nu" ti u lü, ju tooi be ki-am "m'suung sa" amih ti ni. K'khyou khoa mih jah hmu thei hea m'suung ta "khonu m'suung, lisang m'suung, mopi m'suung, ng'khyang m'suung, lung paang m'suung, m'kyong m'suung, lou pa m'suung ja lung pe m'suung" he ni. Daai khoa mih jah hmu thei hea m'suung he ta "lisang m'suung, ng'khyang m'suung, m'kyong m'suung, loup m'suung jah lung pe m'suung" he ni. Ahmüün m'suung sa he pi da-ei ki he ni.

#### 4. A Yün m'jüüm hea a monglam (colours)

Khomdek k'khaana a yün he hin ak'däm (a jü kum) ve ki he ni. A sen ta, ale book ng'pyok vaia ayün hü-ei pit pit ni ti-ei khoi ki he ni. Ak'ke ka mäia mih jah teng бүк шүм vai u.

- |                             |                         |
|-----------------------------|-------------------------|
| 1) (1) ale- (black),        | (2) abook- (white),     |
| (3) ashen - (red),          | (4) ang'kyüng - (blue), |
| (5) ah m'kim - (green)      | (6) ang'aai - (yellow), |
| (7) tuik'paan (half green), | (8) ah m'pou (brown),   |

(9) ah pyek-apyok (white and black),

2) Ale ni. le ki, le ki ni, le kia k'khyang, le kia vok, vok ale ni.

3) Abook ni, book ki, book ki ni, bookia k'khyang, bookia vok,  
vok abook ni.

4) Ashen ni, shen ki, shen ki ni, shen kia k'khyang, shen kia k'kha,  
k'kha ashen ni.

5) Ang'kyung ni, kyung ki, kyung ki ni, ng'kyung kia phyang ,  
phyang ang'kyung ni.

6) Ang'aai ni, ng'aai ki, ng'aai ki ni, ng'aai kia k'kha, k'kha ang'aai ni.

7) Tuik'paan ni, tuik'paan ki ni, tuik'paana mäia k'kha ni, k'kha ta  
tuik'paana mäi ni.

8) Ah m'pou ni, m'pou ki, m'pou ki ni, m'pou kia she nu, shenu ta  
m'pou ki ni.

## Angkaü K'däm -8 (Chapter Eight) Täke Shuiba Naak he

### 1. Hmün, Hnün, ak'süün suiba naak he

Hmün, hnün, ak'süün, anikya naak he jah shui ba naak. (Nouns,  
Prepositions and Times)

1) Hmün hin ng'baü ki pyen naak ni. Asena khohmün hin ta ahmüna  
ng'baü ki ni. Hmün nu khang bung kuung kuunga ng'shing-ei ki  
ni. Asena kho ng'jung sen üng, hmün nu hmün sa xa bang ta, ve ki  
he ni.

2) Hnün hin ta jo ki ang'seek naak sen pyen naak ni. Ahnün kuunga  
pha üng va, ng'shing khai ni.

3) Hnün hin ta im hnün, k'khei hnün, k'pyeek hnün, shaam hnün,  
ng'vuui hnün he ti u lü, ahnün kuung he sen ng'shing ng'khaai ye  
khaia pyen shak naak üng shuum-ei ni. Hin üng ak'kea ka hea mäi  
hia, hmün, hnün, ak'süün ja anikya naak he hin mi jah pyen k'sha-  
eithi ki ni.

4) Hin, ahin üng (ah kut üng ka pi, ah pi pei üng ka pi, pyen naak ni.)

5) Asen, asen üng (lam k'phyü m'hma vai bang üng ka, pyen naak ni.)

6) Asan, asan üng (lam k'ko xa-a athe tänga hnün kuung pyen naak  
vai ni.)

7) Sa yea, asa yea (ng'hooia pi kya she, longa pi kya she, ah jah  
khyäü naaka thea hnün ni.)

- 8) Athea, ahan thea (k'kong nu kong sa pi kya she, ng'jung nu ng'jung sa-a pi kya she, ahan pei lama ve kia hmüna pi kya she, hnüna pi kya she, pyen naak ni.)
- 9) Aseia, asen üng va, asen sen üng va, (pha khoi, hmu khoi, k'shing khoia hmün ja hnün he sen jah pyen k'shak naak ni.)
- 10) Asuia, sua va, asun üng va, asun sun üng va, (pha khoi, hmu khoi, k'shing khoi pi kya she, am pha khoi, am hmu khoi, am k'shing khoia hmün he ja hnün he jah shum kyam naak jah m'the m'khyia naaka jah m'shuum m'säp naak he ni.)
- 11) Häia, häia ni, häia phäih o, hän üng ni, (ahin he ta ahmün, ahnün, amih ve so naak am k'shing shüm shüm he sen, jah pyen naak, ng'thä ng'khyia naak, jah shum kyam-ei naak he ni.)
- 12) I ti üng ja, i üng ja, (i angkho he booi, anikya naak am k'shing u lü, ak'süün he sen, k'shing vaia ng'thä ng'khyia naak he ni.)
- 13) I veia, i vei vai ni, i vei hü ni, (häia booi seh soon naak vaia, shou shü khaia ak'süün sen, ng'thä ng'khyia naak he ni.)
- 14) I k'banga, ia mäia, i hä k'banga, (ahin he sen ta k'khyiaanga pi kya she, ak'khyüng k'sheia pi kya she, kho theem vovaan hea pi kya she, amih nikya lo üng k'shing thei vaia ng'thä ng'khyia naak he ni.)

## 2. Tä k'khe naak he

Tä khe naak he hin keia k'shinga ta Daai he noh ak'tä nua amih pyen k'shak khoi sen am kah hmu ng'jaak m'saam khoi ni. Kah k'shing sa ak'kyüüt sen ka yu lo shüm khai ni.

- 1) Mat, ng'hngi, k'thum, k'phyü, m'hma, k'khyuk, k'khyü, k'khyeet,

- k'ko, xa, xa lei at, xa lei ng'hngi, xa lei k'thum, xa lei k'phyü, xalei m'hma, xalei k'khyuk, xalei k'khyü, xalei k'khyeet, xalei k'ko, m'ku, (lei at, lei ng'hngi, lei k'thum, lei k'phyü, lei m'hma, lei k'khyuk, lei k'khyü, lei k'khyeet, lei k'ko, m'ku pi ti ki he ni.), m'ku lei at, m'ku lei ng'hngi, m'ku lei k'thum, m'ku lei k'phyü, m'ku lei m'hma, m'ku lei k'khyuk, m'ku lei k'khyü, m'ku lei k'khyeet, m'ku lei k'ko, thum kip, thum kip mat, thum kip ng'hngi, thum kip k'thum, thum kip k'kphyü, thum kip m'hma, - (täng lo bäi ki he ni.) - k'phyü kip, m'hma kip, k'khyuk kip, k'khyü kip, k'khyeet kip, k'ko kip, phya (100- aphyä) ti vai ni.
- 2) Tumat, panghngi, pa k'thum, pa k'phyü, pamhma, pa k'khyuk, pa k'khyü, pa k'khyeet, pa k'ko, pa xa pi ti-ei khoi ki he ni.
- 3) K'khanghngi, k'thum k'phyü, m'hma k'khük, k'khyü k'khyeet, k'ko xa ti lü m'don ki he ni.
- 4) (jang li, luk tui, ng'maai k'buh, xük m'sep, m'lo laak. So li naaka amih pyen-ei ni.)
- 5) Phya ng'hngi, phya k'thum, phya k'phyü, phya m'hma, phya k'khyuk, phya k'khyük, phya k'khyeet, phya k'ko, phya xa (1000) ti ki he ni. Ahina thea ta kei noh pi am k'shing ti veengü. Amih pyen ta ve khoi te ki ni.

## 3. A Vei he tä khe naak.

- 1) A hun, a thap, a hun thap ti hin pi a veia mäia tüün-ei naak he ni.
- 2) Mat vei, ng'hngi vei, k'thum vei, k'phyü vei, m'hma vei, k'khyük vei, k'khyü vei, k'khyeet vei, k'ko vei, xa vei, a xalei-at vei naak, a xa lei ng'hngi vei naak, a xalei k'thum vei naak, axa lei k'kphyü vei naak, a xalei m'hma vei naak, a xalei k'khyük vei

naak, a xalei k'khyü vei naak, a xalei k'khyeet vei naak, a xalei k'ko vei naak, ahm'ku vei naak, ah thum kip vei naak, ak'kphyü kip vei naak, am'hma kip vei naak, ak'khyukip vei naak, ak'khyü kip vei naak, ak'khyeetkip vei naak, ak'ko kip vei naak, aphyä vei naak ti vai he ni.

### 3).

- (a) A hun sa däng ni, kei ta "American"-a ka set khoi ki.
- (b) Kah nu long ng'leen hin ta "Mandalay"-a a thap sa däng ni set khoi ki.
- (c) Keia ima a hun thap hman ta ve-ei lo tua.
- (d) Kah nääi long ja kah paai long aning khyungla naak, kum thumkip vei lo ho ki.
- (e) Kei noh tan xa ka k'kaan naak sen, kum thum kip vei lo ho ki.
- (f) Kah mi ng'nama Khritjan a pha lo naak, kum m'hmakip vei suum lo ki ni.

## 4. Ak'süün k'khe naak he

**1). Khokum-** Kum-at, kumng'hngi, kum k'thum, kum k'phyü, kum m'hma, kum k'khyuk, kum k'khyü, kum k'khyeet, kum k'ko, kum xa, kum m'ku, kum thumkip, kum k'ko kip, kum phya (100-akuma phya) ti vai ni. E.g.

- (a). Hina hnashen hin kum-at ni ah lo ham ve.
- (b). Keia pupüi ta kum k'ko kip lo ho ki ni.
- (c). Nang ta kum k'phyü kip nah lo ho ki ni.
- (d). Kei ta kum k'khyü kip ja m'hma kah lo pääng ki ni.

**2). Khya he-** Khya at, khya ng'hngi, khya k'thum, khya k'phyü, khya m'hma, khya k'khyuk, khya k'khyü, khya k'khyeet, khya k'ko, khya xa, khya xalei at, khya xa lei ng'hngi ti vai he ni. E.g.

- (a). Khya xalei ng'hngi va kum-at lo ki ni.
- (b). Hina nashen ta khya m'hma va lo ham ki.
- (c). Kah pupüi khya ng'hngi üng kuun ki ni.

**3). M'hnüüp he-** M'hnüüp at, m'hnüüp ng'hngi, m'hnüüp k'thum, m'hnüüp k'phyü, m'hnüüp m'hma, m'hnüüp k'khyuk, m'hnüüp k'khyü, m'hnüüp khyeet, m'hnüüp k'ko, m'hnüüp xa, (ak'tooia pyen üng) -m'hnüüp m'ku, m'hnüüp thum kip, m'hnüüp k'khyükip, m'hnüüp m'hma kip, m'hnüüp k'khyuk kip, m'hnüüp k'khyü kip, m'hnüüp k'khyeet kip, m'hnüüp k'ko kip, m'hnüüp aphyä(100) ti vai he ni.

## 5. Ak'shaü ja ak'süün he pyen naak ja shui ba naak he

**(1) Ak'shaü-** Kho m'dek k'khaan üng ve so ki he jah pyen naak ni. E.g.

- (a) Hina thing ta ak'shaü nu ni.
- (b) Hina thing nu ta asana thing nua ta shaü-ei pi ki ni.
- (c) Asana k'phyu nu ta ak'shaü nu, ang'baü nu ni.
- (d) Asana lam ta ak'shaü (shaü ki) ni bä.
- (e) Mindat ja Tuili-a anih ng'lak lam ta shaü-ei ki ni.

**(2) Ang'shäi-** Kho m'dek k'khaan üng ka hin ak'tunga pyen naak

ni. (long). E.g.

- (a) Hina thing ta ang'shääi nu ni. Asena she yüi ta ang'shääi ni bä.
- (b) Asen yooi üng ka ang'shääi pi sen nah han pe tua.
- (c) Tuili-a Mandalay-a ah ni ng'lak lam ta ang'shääi dik dik ni bä.

**(3) Ak'pyäänga - ak'pyääng ng'läta** (always, ever) - K'khyaaanga ve so, pyen k'shak, ng'nei noong he sen, pyen naak k'tung ni. E.g.

- (a) Nang hin ta ahik'banga ak'pyäänga nah ve so kio?
- (b) Asen he sen, asen k'banga ak'pyääng läta, amih ve so sen do khai o?
- (c) Nang hin ak'pyäänga ta, ahi k'banga nah ng'yüing ng'kou kio?
- (d) Kä khüüi khoomei ki ta u noh pi ak'pyäänga ta am m'bei m'book lo khai ni.

**(4) Ang'läta** - Kho m'dek k'khaan üng ka pi kya she, Mopi khoa ka vai pi ni she, thi käna ka vai pi ni she, amih pyen k'shak naak üng shuum mang-ei ki he ni. (ever). E.g.

- (a) Nang hin ang'läta kho om-ei khaia mäia, kä ng'yüing ng'kou phäia.
- (b) Ang'läta u hin pi am mi xüng lo m'saam khai ni.
- (c) Tu däa ang'läta khuikha hman khai ni.

**(5) Ang'dääia** – Kho m'dek k'khaan üng ka-a k'dama tua lo khaia, Mopi khoa ka vai sen, ak'tunga amih pyen naak ni. (eternal), E.g.

- (a) Kho m'dek k'khaana hin ang'dääia kah xün theia ta m'ku thumkip vei ho ju-ei vai shü ni.
- (b) Ng'thiim khoa mi khuuikha-a mäia ta Mopi khoa ta ang'dääia

am mi khuui khai ti khai ni.

- (c) “Ahi k'banga nah khuuikha naaka ng'thiim kho ta se-ei ta lü, nah pupi, nupa he-am ang'dääia (atäng sa-a) namih ve-ei naak yüm vaia Mopi khoa set-ei ko pi” ti lü yook sen m'sääi khoi ki he ni.
- (d) “I noh am ah ning huuihlang-ei naak ti vaia kho k'ding kho, Mopi khoa ang'dääia diim ye naak-am ve-ei ko pi” ti lü yook sen kya u lü m'sääi m'si-ei khoi ki he ni.
- (e) Booï Jeshu jum ki noh ang'dääi xün naak yah khai ni. (Johan 3:16)
- (f) Pam'hnam noh mimihe-am ang'dääi xün naak jah pe ki. (1Johan5:11)
- (g) Ang'dääi xün naak ti sun ak'sanga Pam'hnam tumat däng ja aju k'düüi loa ah sa pa Jeshu sen k'shing naak ni. (Johan 17:3)

## 6. Ak'süün Pyen Naak He

Ak'süün hea amih mong lam he-

Mik m'khyüp (amik khyüp sa üng), noong vei ca, aai khoon yüt sa, k'phyamei yüt sa, ashäng sa sa, ng'no-ei yüt, bu ei yüt, bu ng'hmin yüt, sheikhong m'kyom yüt, khopyaang säpa, m'hnüüp säpa, khok'ooi säpa, mü säpa, amhnüüpa, khokyaak säpa, m'than säpa, m'thanglunga, pyook shuuna, aai khoona, kothai säpa, amhnüüp amthana, amhnüüp m'thana, m'hnüüpat, khya at, kum at, ti u lü jah pyen-ei khoi ki he ni.

## Angkaü K'däm -9 (Chapter Nine)

### K'bäai K'beng M'säp M'te Naak He

#### 1. K'bäai beng naak

Ahmäi nak'küt hin k'bäai k'beng vai ja tä khe vai hlü kia kya she ak'kea ka he mäi seia pyen k'shak-ei khoi ki he ni.

- 1) Saang hum ng'lung, ng'lunghngi, ng'lungk'thum, ng'lung k'phyü, M'papüm hum ng'lung, k'khyaye ng'lung, tun hum ng'lung tia tä-ei, pyen-ei khoi ki he ni.
- 2) Saang k'sang "m'ja-at", m'ja ng'hngi-püm, k'sang m'ja 'thum, Saang hum m'shum-at, saang hum m'shum ng'hngi, saang k'sang "m'shum-at", m'shum ng'hngi. Saang hum doon sa-at, doon nu-at tia pi tä khe pyen sha-ei khoi ki he ni.
- 3) Atheem - doon sa k'phyü, doon nu ng'hngi lo ki am va, "atheem" amih ti ni. Theem doon-at pi ani ti ni. Säsa k'joa-at pi amih ti ni.
- 4) Tong k'khyün - theem doona ng'hngi sun "tong k'khyün" amih ti ni. Atong k'khyün bot, am sot ti naak ni.
- 5) Atong - Tong ti sun sä ah pei k'pita amih shak ni. Tong ti sun tong k'khyüna ng'hngi, theem doona ak'phyü lut ki ni. Saang hum k'bäai üng ta "saang tong", k'sang k'bäai üng ta "k'sang tong" ti thei ni.
- 6) A püi - Püi sä ti hin ta tong ng'hngi a lut naak ni. Tu hin kum, saang püisä üng phyä ka phak ki ni.
- 7) M'khop sä - Püisä (yääih sä) a ng'hngia a lut naaka sä nu sun

"m'khop sä" a amih shüi ni. Tu kum-am saang m'khop sä m'ku ka phak ki ni.

- 8) Buut- Buut sun saang hum m'tok naak vaia k'phi-am amih shak ni. Kei ta but nu üng saang hum, buut sa he üng tun hum jah k'shi hum ka jah m'tok-ei ki ni.
- 9) k'boop- Yonu-am pi, Daaiyo-am pi amih shak ni. Ak'jo, ak'däm ve ki he ni. Khok punga pi, k'pyeek uma pi, k'soonga pi, shaama pi, ima pi, k'kheia pi kya she, saang hum, püm hum, khyaye hum, tun hum, he jah m'hmot naak ni.
- 10) phooi (nuh k'shipu) - Ahlaana tüün-ei lü Amsa noh ta M'Pa khoa lo kia phooi-am va k'sang hin k'bäai-ei ki he ni. Atu hin ta k'khyang pääng noh phooi-am va k'sang k'bäai-ei lo bäih ki he ni. Phooi-at (aphooi), phooi ng'hngi, phooi k'thum, phooi xa, ti u lü, tä-ei lo ki he ni.
- 11) sä-at - Sä hin ta a i pi, phüih ko naak vaia amih shak ni. Tooi k'saak pi, tooi ng'maai, m'papüm, a i pi, k'bäai naak üng ng'yah ki ni. "Sä nu at, sä sa at" lo ki ni ti u lü, pyen khoi ki he. Sä nu ta a i pi amih m'hmot naak ni.
- 12) Yang-at- Yang hin ta tui uum, thing k'bäng ja tooi ng'maai he jah phüih naak vaia amih shak ni. Yang-at, yang nu -at lo ve ti u lü, phyen khoi ki he ni.
- 13) k'phyä-at - K'phyä ( k'phyä hin ta püi nua vekia nge-am pi, yo-am pi, a i pi, m'khyä naak vaia amih shakei ni) üng be lo ki-am "k'phyä-at" lo ve ti khoi he ni.
- 14) khum-at- Khum sun yo-am sha u lü k'phi-am amih koong ni. Khum üng be lo ki-am "khum at" lo ve ti khoi he ni.
- 15) k'am-at - K'am üng be lo ki-am va "k'am-at" lo ve ti khoi he ni.

- 16) doon-at- Doon hin ta yo-am pi, nge-am pi amih shak ni. Doon üng be lo ki-am va “doon-at” lo ve ti khoi he ni.
- 17) shaam-at - Shaam üng be lo ki-am va “shaam at” (k’pyeek peia pi kya she, louma-a amih shak ni) lo ve ti khoi he ni.
- 18) k’soong-at - K’soong üng be lo ki-am “k’soong-at” (yo-am a tojoi nua amih shaka nga k’pan naak ni) ti khoi he ni.
- 19) paai-at - Paai hin ta me,nga ak’khyong tak kei naak vaia yo-am amih shak ni. Ka pu noh nga k’khyong “paai-at” tak ki ni.
- 20) peem-at - Tungooi ta ka pa noh nga, “peem-at” (peem üng be ki) phak lo ki ni. Peem hin k’phi-am amih shak ni.
- 21) m’khang -at - Kah pua ima tungooi buhmeh “m’khang-at” (m’ja -at) ka baai ni.
- 22) tho-at (sä nu) - kah nu noh tungooi ta buh “tho-at” shoong pääng ki ni. Bu khüün u lü sänu üng hnaan he-am jah dok khüüp u lü, amih taak-am va “buh tho-at” amih ti ni. Amih ju-ei naaka buh tho pi pi ki he ni.
- 23) suun-at - Kei ni noh “buh suun-at” däng ni kah ni lo-ei püi ta.
- 24) tüng-at - Bu yäih sä ja m’khopsä üng be lo khaia, amih taak -am va, “bu tüng-at” amih ti khoi ni.
- 25) m’de -at - A thap han baai-eia, jo-ei sa ki -am va, hin ta “m’de -at” pi am lo amih ti khoi ni.
- 26) M’shum-at - Thing thei yo paai ja tooi k’sak m’ja -at sa vai am va, hin ta “m’shum-at” sa ni, ah lo ve amih ti khoi ni.
- 27) k’u suun-at - K’u he yüi-am amih jah k’bok va “k’u suun-at” amih ti khoi ni.
- 28) k’kha k’bom-at - K’kha sa he yüi-am amih jah sun khi am va, “k’kha k’bom-at” amih ti khoi ni.

- 29) me yüi-at - Me yüi-am amih k’shü a pi kya she, thing lung üng amih k’shü a pi kya she, ang’hmina pi kya she, am'thinga pi kya she “me yüi-at” amih ti ni.
- 30) nga shooi-at - Nga sa he yüi-am pi kya she, sung-am pi kya she, amih jah k’shü am va, “nga shooi-at” amih ti khoi ni.
- 31) ng’mou shooi-at - Ng’mou pyaai-am amih k’shü tumat (ng’lang at) am va, “ng’mou shooi-at” amih ti ni.
- 32) ng’mou phak - Ng’mou ashen, ale, abook ja pin pyok he long shak u lü, pyaai üng amih jah k’shü-am va, “ng’mou phak” amih ti ni. Asuna ng’mou pyak sun ta, ng’hnumi,k’pami,songpyang ja ng’lami, a u noh pi, ooi thei ni.

## 2. M’shui m’säp naak– (nüt dong nak)

Ahlaana tüün-ei u lü pupa he hin noh ahmäi hin ahna nüt dong m’hnüt m’sa-ei lo kkhoi ki he ni.

- 1) bek-at - Kut m’jung sa-am han m’hnüt vü sa hin “bet at” amih ti ni. Hin ta bek k’thum va lo ki. Hin hi shup bek lo shüm tua.
- 2) kut nubu- Ak’tooi pi, ak’jo pi nüt nak vaia kut nubu amih ti khoi ni. Hin ta “kut nubu” va lo ki ni.
- 3) shup-at- Kut nu bua shaü be ki he, jah k’shing naak vaia, shup hin amih hnüt naak ni. Hin ta “shup at” va lo ki.
- 4) khaap-at- Donga ta tooi ki, m’hnüt nak vaia, khaap -at amih shuum-ei ni. Hin ta “khaap at” va lo ki.
- 5) muk-at- Kut shuum u lü baana m’säp amih pyen naak ni. Hin ta “muk at” ni a lo ve.
- 6) Dong-at- Baana tooi ki, k’kiyu üng ka noh kutpyüm sa he a düt

naak säp-am va “dong at” amih ti ni. “Baan-at” ja “muk- at”-a a ni ng’ lak ni.

- 7) Baan-at- Dong-at ja lam-ata a ni ng’lak üng ka m’säp naak vai ni. Hin ta “baan-at” lo ki ni.
- 8) Lam-at- Ak’shaü k’shing naak vaia lam hin amih shum mang-ei ni. Hin ta, “lam-at ja khaap ng’hngi” ni ah lo ve.
- 9) ng’säp püi - Khuui amih so ja tui li he jah m’säp naak vaia ng’säp püi hin amih pyen ni. Hina khuui ta “ng’säp püi ng’hngi” lo ve. Hina tuili ta, “ng’säpüi m’hma” lo khai ni.
- 10) yo vüüi säp - Ng’min, xem, ja shooi he jah nüt naak vaia amih jah shum mang ni. Yo vüüi ti sun yo ah phunga kah noh ah pam säp pyen naak ni. Hina shooi ta “yovüüi k’tum” lo khai ni. Asena xem ta, “yovüüi m’hma” lo khai ni. Asena lungpaang xem ta yovüüi xa ta lo khai ni.
- 11) m’khaan-at - Athap m’khaan-ei sen amih pyen naak ni. Asen ta “m’khaan xa” va lo khai. Asen säpa ta “m’khaan thum kip” ta lo khai ni. “M’khaan-at” sa pi am le-ei thei ngü.
- 12) Ngooi-ei ng’pha ni—Bu ei k’ka se naak thei-am va, “ngooi-ei pha” amih ti ni.
- 13) m’hnüüp m’sot lam—Tuili-a Thaa Imnua ng’lak ta, “m’hnüüp m’sot” lam ni.
- 14) m’hnüüp-at lam- Tuili ja M’küüi Imnua a ni ng’lak ta “m’hnüüp-at” lam ni.
- 15) m’hnüüp-at ja am sot lam - Tui li ja Kyaa Imnua anih ng’lak ta “m’hnüüp-at ja amsot” lam ni.
- 16) m’hnüüp ng’hngi lam- Tuili ja Mintat-a anih ng’laka ta, “m’hnüüp ng’hngi” lam ni.

### 3. M’teh naak he

I k’ei he jah m’tu m’ko m’tu täng naak vaia hi k’banga pyen khoi ki he ni.

- 1) kut m’hnüm te - Asena lung ta “kut m’hnüm te” va lo ki.
- 2) aai k’tui te- Asena thing k’thei ta “aai k’tui te” va lo ki ni.
- 3) khu hlu k’thei te- Asen ta “khu hlu k’thei sa te” ni a lo ta.
- 4) kut hnoong te- Asena k’phyu ta “kut hnoong te” lo ki ni.
- 5) m’tan pyaai te- Asana thing ta phyei k’tui te ta am lo. “M’tan phyaai te” ni a lo ta.
- 6) k’kyop te- Asuna püinu thing ta “k’kyop te” lo khai ni.
- 7) k’shukhe te- Asana phyu nu ta “k’shukhe te” lok khai ni.
- 8) k’phya te- Asuna lung ta “k’phya te” lo ki ni.
- 9) khum te- Asena long lung nu ta, “khum te” lo ki ni.
- 10) hmün-at- longa asa yea kho san ta, “hmün-at” lo khai ni.
- 11) hmün xa- Asa yea kho ng’jung san ta “hmün xa” lo ki ni.
- 12) m’ja khang te- Hina nga m’paang ta “m’ja khang te” sang lo ki ni.
- 13) doon te- Hina lung ta “doon te” lo ki ni.
- 14) me ng’lung te- Asen ta “me ng’lung nu te” lo khai ni.
- 15) mik eek te- Asun ta “mik eek sa te” pi am lo ta.
- 16) buut nu te- Asena k’khom ta “buut nu te” khyou lo khai ni.
- 17) phak nu te- Asena louma ta “phak nu te” va lo khai ni.
- 18) mik ui te- Asen ta “mik ui sa te” va lo ki ni.
- 19) k’dü m’hlum te – Hin ta “k’düm hlum nu te” va lo mäi jang.

## Angkaü K'däm -10 (Chapter Ten)

### Khaan kho ja Ng'hngi khya Hea aMong lam

#### 1. Kho Ng'hngi khya he

K'khaankho tänga ve ki hin pi da-ei ki he ni. Amsha sen mih jah teng бүк шүм khai he ni.

#### (A) K'khaankhoa Ve ki hea Ng'ming

- 1) **Kho mik** - Kho mik sun tumat däng ve ki ni. Ng'hngi lo tänga ngooi lama lut lo lü, ng'hngi kyaak tänga mü lama kya be ki ni.
- 2) **Khya** - Pikhya loon sun ng'hngi lo lama lut lo lü, ng'hngi kyaak tänga lut be ki ni. Pikhya loon aluma k'süün üng m'thana vaai she nashen he yü-ei khoi ki he ni. Khya athi lama ahüta k'pai üng k'book noh m'jo she, ah khya be vaia pupa he noh vok ei k'ko k'paai u lü, vu ng'pyaang khoi ki he ni.
- 3) **thai ke** - Ngooi lama ng'hngi lo tunga sak-in viing viing lü lut lo ki-am va, “thai ke” amih ti ni.
- 4) **müke** - Mu tänga ng'hngi kyaak lama ju sak lo-in viing viing ki-am va, “müke” amih ti ni.
- 5) **k'pyüm nu k'pyoon**—K'khaan kho aaishi ng'lung k'khyü, ng'sun sa u lü k'pyoona mäia ve ki he-am va, “k'pyüm nu k'kpyoon” amih ti ni.
- 6) **k'tung k'dang k'kot** - K'tung pi k'kot lü, k'dang pi k'kot-ei hnga kia mäia, ng'dang kia aaishi pakkhyü ng'tän u lü ng'shü ng'kai hü ki he-am va, “k'tung k'dang k'kot” amih ti khoi ni.
- 7) **Bujäm** (claxy)—K'khaan khoa aaishi he, ng'pyäp-in jak jak u lü

phaka mäia ng'jooi ki-am va, “bujäm” dong ki amih ti khoi ni.

8) **aaishi he**—M'thana k'khaankhoa hang man üng, am tä tai vaia aaishi he jah hmu ni.

9) **aaishi sang'la** - Aaishi hea amih k'shuunga ng'dang(ang'lung üng) lü, ak'do sa-a sak sa ki-am va, aaishi sang'la amih ti-ei khoi ni.

#### (B) Khya hea ng'ming

Daai hea amih pyen naak ja amih shui ba naak hin üng kum-at üng khya xalei ng'hngi ve ki ni. Asun he sun ta-

- 1) **K'phe khya** - Im shak khai noh k'tung thing shui lei u lü, amih ng'shong ng'shak naaka khya ni. K'phe khya ang'käap kum sun üng, k'phe khya hin khya ng'hngi lo khoi ki ni. K'phe ng'käap ki ti-ei khoi ki he ni.
- 2) **M'hnou khya** (ju li khya) - Im he jah shong sha lo pääng u lü, ju-ei lo naaka juli khya ni.
- 3) **M'pu khya** - Shuui tu lo u lü, va mei tik lo khoi ki he ni. Shuui tuk ng'voong shak naaka khya ni.
- 4) **M'kyaü khya** - K'pyeek sha lo u lü, m'pyuk sho lo ki he ni.
- 5) **M'tu pi** - M'pyuksho lo pääng u lü, louma k'booia booi-ei lo ki he ni. M'thum lou phyou lo ki he ni.
- 6) **M'phuui nu khya** - Amsha noh m'thum lou phyou ham lü, Amsha noh ng'hmei lou phyou ki he ni. M'papüm paai lo lü m'khamu lo ki ni.
- 7) **M'phuui sa khya** - Amsha noh ng'hmei lou phyou ki he, amsha noh tun shui ki he ni. Tun leh ki he ni. M'papüm ei lo khoi ni.
- 8) **Khya hmüi khya** - K'bai lou phyou lo ki he. Amsha noh m'papüm k'khek ki he ni. Ng'hmin ma pi aat lo khoi ki he ni.

9. **K'thiing khya** - Amsha noh k'bai lou phyou ki he ni. Ju-ei khai noh k'thiing lem khoi ki he ni. K'thiing lem ti sun ju-ei khai noh ju buui-ei lü ng'nam he jah khü-ei lü ei ok ki he ni.
10. **K'khyam khya** - K'khyam khya üng saang aat u lü, le k'paai lo khoi ki he ni.
11. **K'shik khya** (k'shik nu -k'shik sük)—K'khyaye yät u lü, im k'kheia phüi tha lo khoi ki he ni.
12. **K'shik sa khya** (k'shik büih) - Phüi tha pääng ki he ta ima ng'kon lo be ki he ni.

### (C) M'hnüüp he

Tungooi, kho ngooi, tik'tu, m'kheem, m'khum, m'khuma ngooi, m'khuma ngooia-a ngooi be tü. Eg.

- 1) *Tu ngooi* ta kho sheen ki ni.
- 2) *Kho ngooia* ta kah nääi long lo be khai ni.
- 3) *Tiktu* üng va mei ti vai ni.
- 4) *M'kheem*-am (üng) khyu mi shuk khai he ni.
- 5) *M'khum*-am ta khya pa khai ni.
- 6) *M'khuma ngooi* üng ta ima mih ng'kon be khai ni.

Khomü üng, maam, maam k'sük, ahlaan sa, ahlaan üng, m'hnüüp xa lo ho ki ni.

- 1) Kei kah lo naak be sen m'hnüüp xalei m'hma lo ho ki ni.
- 2) Kah im kamih k'pääng naak sen m'hnüüp thumkip lo ho ki ni.
- 3) Kah nu ja kah pa sen kho mü üng-am lo be ki yooi ni.
- 4) Maam-am kamih she nu longa thi ki ni.
- 5) Ahlaan üng va kei noh moa kong kah hmu ni.
- 6) Keimiha va mei ti naak tu ngooi m'hnüüp m'ku lo ho ki ni.

### (D) Khya (pikhya)-a mong lam

- 1) **Khya lum ki** - Khya be-in phüüt phüüt lü ng'hngi lo lama aluh lo-am va "pikhya lum ve" amih ti khoi. Kho m'than lo lü ang'hmüp lo sa üng, k'sho khaai lo vai üng aluh lo üng va, "k'shokhaai ng'doong ve" amih ti khoi ni.
- 2) **Khya pa ki** - Khya abäih m'hnüüp, athi m'hnüüp-am va, "khyapa ki" amih ti ni.
- 3) **Khya atheilam** - Khya apa üng ka noh angooi üng tüün-ei kia thei ki amih ti ni. Mü lama khya k'thei sasa ng'hngi kyaak lama ng'dang lo ki ni. Amhnüüp 15 hma-am "khyalum" ki ni.
- 4) **khyang'kon** - Khya alum m'hnüüp üng tüün-ei lü, angooi üng ka noh "khyang'kon ki" amih ti ni. Amhnüüp 14 üng "khyapa ki" ni. Asuna kya she, khya -at üng m'hnüüp 29 va veki ni. Asun khya she kum -at üng m'hnüüp 348 däng va veki ni. Kum k'phyü tä she, k'phe khyang'käap be ki ni. K'phe ang'käap kum-am m'hnüüp sun 377 lok be ki ni. K'phe ang'käap kum sun üng va, mei amih tia amih ju shuk im shak he sen m'hnok u lü, hnu sheeng khoi ki he ni.

### (E) Kho ng'mei kho k'a he

- 1) Kho ng'mei- Ng'mei le, ng'mei book, ng'mei k'shen ana ti-ei khoi ki he ni.
  - 1.) Tungooi ta ng'mei le-in uung uung ki kho ah lo ngaai khai ni.
  - 2.) Ngooi lama ng'mei book ki, kho am a khaia kah ng'ngaai ni.
  - 3.) Mü lama ng'mei k'shen thook ki, kho ngooi kho sheen khai ni.

- 2). Japi – Sayea japi ng’koi ki ni.
- 3). Kho ng’mei ki - kho ng’mei ng’mo ki ni bä!
- 4). Kho k’a he
  - 1) pong ki - Kho pong sa ve.
  - 2) shiim jaam ki - Kho hin shiim jaam sa ki ni.
  - 3) Ng’kyooi ki - Kho ng’kyooi lo ki ni bä!
  - 4) Ne ki - Tungooi ta kho ne k’sang ki ni!
  - 5) K’düi ki- Khomü üng tüün lü kho k’düi she, tui phu mei ng’kya lo ki ni bä!

## (F) Kho Tä khe naak he

- 1). **Kho khye** -Khokhyea im sha u lü ju-ei ki he. Ju-ei ki noh she nu she m’sse, yo lo khoi ki he. Ju shuk im shak amih ti khoi ni. Ju amih shuk-ei lo üng pung he jah khü-ei u she lo hü khoi ki he ni. Asuna thea pi, ah sanu-am vok he jah yo u lü, sa m’hlaam ki he pi, ve khoi ki he ni. Long k’kong ja pung ng’nama se soon hü naaka ak’süün do pi, ahina kho khye hin ni. Shuui tuk ng’voong shak lo pääng üng va mei tik lo u lü, m’pyuk sho pääng ja louma-a ng’kon khoi ki he ni.
- 2). **Kho m’düüm** - Kho m’düüm lo be she longa set u lü, k’khyu shuk lo u lü ta, nga ei lo khoi ki he ni. Nga pi shing-ei lo khoi ki he ni.
- 3). **Kho suui** - Kho suuia kho a lo khoi ki ni. Kho suuia tui phu mei ng’kya lo ki amih ti khoi ni. Lou ma-a ng’kon ki he ni. K’pyeeka

k’pyeektui k’booi, lou hna k’booi ti u lü, k’booi-ei ki he ni. Vok aai jah you tik u lü, ei-o khoi ki he ni.

- 4). **Kho k’shik** - Kho k’shika mei oom-ei khoi ki he ni. Püm saang he ima jah tha ki he ni. Ima tooi k’saak amih jah tha lak lo pääng üng, ima ng’kon be ki he ni. Ng’nam he amih ng’sun lo be bäih üng, ng’nam he ng’sun u lü, ng’nam ng’lei keng ki he ni. Avan ng’buum u lü, ng’nam he noh, vok ja aai-am ng’phyu ng’keng-ei khoi ki he ni.
- 5). **Kho lousing**- Kho lousing lo be she ju-ei khai noh k’thiing lem lo khai ni. K’thiing lem ti hin ta ima noh ju buui lü, ping’nam ja khü lü, ng’ei-ng’o ki he ni. Longa ngooi tu-ei lo khoi ki he ni.

## 2. K’khaan Khoa ah monglam

### A. K’khaan kho he

- 1) K’khaankho sun ng’lep (ng’pho) k’thum lo m’jo ki ni.
- 2) Ahan k’seng pi pi k’khaan kho sun k’Khyü-a (Nu k’khyü nua) ve naaka im lou m’jo ni.
- 3) Ang’lung sun M’hnamnu (Pa pa M’hnam-a) ve naaka im lou m’jo ni.
- 4) Ajuk k’seng lo sun, kho ng’meia ve naak hin ni.

### B. Ng’thiim kho

Ng’thiim kho ti sun ng’thiim k’khyang hea mih ve so naaka hina khomdek k’khaan hin ni. Ahina atu mih ve so naaka ng’thiimkho hin ahlaana pupa he noh ta mong k’phyüa amih na m’taai khoi ni. Asun he hin ta nashen kho (nashen ng’hmo k’tooi

hea kho), k'khyang k'thou kho (songpyang ng'lami hea kho), pasong kho (shem'se pasong hea kho), nuk'püi pak'she kho (ahkho k'ooi-ei lo pääng ki hea xüpa hea kho) he hin ni. Ahina ng'thiim kho hin va nashen tuihmi he, songpyang ng'lami he, shem'se pasong he, nuk'püi pak'she hea amih ng'thei ng'khoong-ei naak, ng'tuui ng'jiin naak, amih khüüi khoom naak, amih ng'shong ng'shak naak, amih you-ngon naak, amih shem'se pasong-ei naaka amih ng'ngaai-ei ni.

### C. M'se kho

Hina ng'thiim khoa ake hia ng'müimkhya kho yam hea amih ve naaka m'se kho ve kia amih ng'ngaai ni.

M'se khoa ve kia ng'müimkhya he noh phäih o, ng'thiim kho k'khyang he noh tui thaang-ei u she, "kä läng läng" ti ki ja ng'hnumi he noh ng'hmüi bi u she, "lä lä lä" ti lü ng'yüing ki he sen kamih ng'jaak ki ni ti m'jo ki he ni. Suna kya she, ang'vaai he noh ng'su kaai-ei u lü amsha noh ng'müimkhya he hin m'se kholama ni amih se ta ti u lü, amsha noh Mopi lama ni amih se, ti u lü, pyen k'sha-ei khoi ki he ni.

### D. Yepi kho

Yepi kho sun Ja-nu ng'leena ah ve so naaka kho ni. Am dokya kia thi kääi ki he ja ng'shaai üng set ki he hin, Yepi khoa va set ma ki hea amih ng'ngaai ni. Yepi khoa ka noh läät be ki va, Mopi khoa (khok'ding kho) ng'täai be thei kia amih ng'ngaai ni.

### E. Mopi kho

Mopi kho hin ta Monu ooi-a ve naaka kho m'joh ni. Mopi kho hin sun, ng'thiim khoa thi ki he nak'küta se soon, ve so naak vai m'jo ni.

Mopi kho hin kho k'ding kho ni pi amih ti khoi ni. Ng'thiim khoa kho athaai üng Mopi khoa kho m'than kia pi amih ng'ngaai ni. Yüing ling päänga ng'sun naaka kho k'ding khoa pi, amih shui ni. Mopi sangpyang ja Mopi sang'la hea, ve so-ei naaka khok'ding khoa pi, amih shui ni.

## Angkaü K'däm -11 (Chapter Eleven) K'khyü Be ng'lung Shuum-ei Ning He (Grammer Section)

1. "Kä" ja "Am" jah shum mang naak he (Not-Negative Words)

**A. "Kä"** hin ak'tung pia ta "m'khye m'kaih naak, kä jum naak, k'pet naak, ma naak" (not-negative) he hin üng, shum mang k'tung ni. A vai shüa (a vai vai shüa), Mät noh k'khyang pyen naak, m'the m'khye naak üng hi k'banga (not-negative) "Kä" hin shum mang ki he ni. (Order or Command) **Eg.**

|                                |                    |
|--------------------------------|--------------------|
| Kä seta bä.                    | Kä ve húa bä.      |
| Kä eia bä.                     | Kä bi sanga bä.    |
| Kä lo ye yea bä.               | Kä pyen ye yea bä. |
| Kä teng бүк xa-a bä.           | Kä pea bä.         |
| Kä va booi beng húa bä.        |                    |
| Kä va ng'so ng'sik hü vai bä.  |                    |
| Kä nah m'hni shüm shüm vai ni. |                    |

1) Mät noh k'khyang-am m'the naak, pyen naak üng pi hi k'banga (not-negative) "Kä" hin shum mang khoi ni. (only not-negative)

**Eg.** Kä hmuh. Kä ng'jaak. Kä teng бү шүм. Kä mik hna naak ni. Kä va ng'ngaih tü ni. Kä k'shing kä hmat ni. Kä ka lo ngaai khai ni. Kä kah ning pe shüm shüm khai ni. Kä kah ng'khup ng'hlat pe pe khai ni.

Kä na thoi phyei shüm shüm vai ni. Kä ka ning pe k'sang khai ni.

2) **"am"** hin ak'tung boka ta "am jum naak, k'pet naak, ja ma naak" vai he sen üng shum mang-ei k'tunga ng'shing ki ni. "Kä"-a mäia "m'khye m'kaih naak" üng ta, am shum mangei m'saam ni. "Kä" hin ta ling keen ye u lü, pyen naak üng shum mang k'tung ni.

"Am" hin ta ak'hnip sa mäaka pyen naak üng shum mang k'tung ni, ti üng kä m'khye nu k'tung vaia ta ng'ngaih ni. "Am" hin k'khyang tüih joih naaka k'dama ta ani kya vai sen m'the m'khye naak üng pyen k'tung ni. Avai shü seia;

(a) Mät noh k'khyang-am m'the m'khye naak üng hi k'banga pyen thei ni. (not-negative only)

**Eg.** Am hmu. Am ng'jaak. Am teng бү шүм ni. Am ah mik hna naak ni. Am va ng'ngai hmu ni. Am k'shing am hmat ni. Am kah lo ngaai khai ni bä. Am ning pe hü shüm shüm veeng bä. Am kah ng'khup ng'hlat be pe pe khai ni.

(b) Mät noh k'khyang hea, amih ve soh ng'nei noong pyen hü üng "Am" sen pyen thei ni.

**Eg.** Am lo ve. Am set ve. Am vaang lo ham ve u. Am vang shut ham khai he ni. Am na pe be paang ki ni. Nashen he am pha lo be ham u. Longa set ki he am vaang lo be ham u. Louma-a ka am lo be ham u. Ah lu ng'mei he am shikhye ve u. Ah phung ah pam am ng'shing ve u. Ak'tun ak'phei hia am siim vaai ve u. A hnün kuung pi am ng'shing be thei ki ni. Amih um kham naak am mi k'shing thei ti ki ni.

(c) Pyüpye ki, she xu ki, am do kya bäkin ki he üng pi, "Am" hin pyen thei ni. (not-negative)

**Eg.** Am shikhye. Am ng'liing khye ve. Am müi shou ve. Am do kya ve. Am ei ook phya ve. Am ng'shuung'pha thei ve. Am lung lang

lo thei ve. Am lo pha hü thei ve. Am ko ng'be hü thei ve. Am be bang lo ham ve. Am tui lam thei ham ve. Am ng'bü bei thei ham ki he ni. Am she k'khyang thei ham ki he ni. Am she vok thei ham ki ni. Am she m'se pasong thei ki he ni. Am nusong pasong thei ki he ni. Am song'pyang'lami thei paang ki he ni. Am shing khyap ham thei paang ki he ni. Am ng'theikhoong thei ham ki he ni. Am m'thei m'thang thei ham paang ki he ni.

(d) “Am” hin mät noh k'khyang he jah k'thä naak üng pi ni she, (Question?) asho xata, ng'thä -ei naak üng pi ni she, pyen thei ni. **Eg.** Am nah hmu kio? Am nah hmu bo? Am nah k'shing bo? Am nah ng'ja hü ki bo? Am nah k'shing ki bo bäü? Am ning pe lo be ki bo? Am nah thung be ham mä? Am nah nah pe hü be ki mä? Am nah jah hmu mä? Am lo be ham ki he bäü? Amih seh naak am nah k'shing ki bo? Am nah jah hmu mä nashen he sen? Am namih hmu ki mä k'khin pa lo ki sen? She nu am namih hmu kio? K'taaiyü häia ni, am namih hmu kio?

(e) “Kä” ja “Am” yooi hin täng k'khaia amomg lam tumat üng, pyen na lü, sa ng'län tumat hin üng täng khaia, jah m'thong m'hloi lü, yuk vaia am yah m'saam ki ni. Sa ng'län k'pyot vai hlü ki ni. Am pyot üng ta am yah m'saam ki ni. Asuna kya she, am täng m'saam ki yooi ni ti thei ni. Amsha üng ta atäng naak thei pi, ve sa ki he ni. A vai shüa;

**Eg.** Kä ve ki. (Am ve ki ni) Kä kah lo thei ngaai khai ni. (Am kah lo thei ngaai khai ni) Kä kah k'shing ki ni. (Am k'shing ngü) Kä kah ei hü ki. (Am ei hü ngü) Kä kah ng'vang pe pe khai ni. (Am kah

ng'vang pe pe khai ni)

## B. “Üng” ja “am” Shum-ei ning (in, at)

1. “**üng**” hin ta k'khyang pi, ak'khyüng k'shei he pi, a i nak'küta pi, ah ve so naak, ah pha naak, ah um naaka hmün, hnün ja ak'süün he sen jah pyen naak üng ak'tunga shum mang ni. English sa üng *Prepositions* (hmün, hnün ja ak'süün k'shing naak he- *in, into, at, on, near, under, above*) he sen-am täng ki ni. **Eg.**

- 1) Kah pa sen im hnün *üng* va ve khai ni.
- 2) Kah k'sim pün ta k'pyeek hnün *üng* ve khai ni.
- 3) Ah san *üng* va set lü tuilong sa nah hmu khai ni.
- 4) Khomü *üng* va kah pa lo be ki ni.
- 5) Thing phung nua pei *üng* va k'phyu nu ve ki ni.

2. “**am**” (*with, by, through*) hin ta k'khyang pi, ak'khyüng shei pi, ah i üng pi ni she “**üng**”-a mäia shum mang thei ni. “**am**” hin pi “English *Prepositions*” (*with, by, through*) phäh a shum mang naak da-ei ki ni. **Eg.**

- 1) Asena k'sim-*am* thing sen k'shoma.
- 2) Ahina thing-*am* ui sen k'paai a bä.
- 3) Tungooi kei sen ka pupüi-*am* longa ka ni set khai ni.
- 4) Mimih noh ta k'shukhe-*am* va k'shum mi shuk ki he ni.
- 5) Kah palong noh shakhi sen numei-*am* kaap ngen ki ni.
- 6) Kah pu noh li-*am* k'khom ngon ki.
- 7) Kah pipüi ta k'shongkhe-*am* va ng'sho-ei hü ki ni.
- 8) Kah pa noh m'di-*am* va im k'ti ki ni.
- 9) Kah näailong noh ng'vin-*am* va saang aat ki.
- 10) Kah palong noh poon-*am* va ah lu k'suui-ei ki ni.

3. “-am” tia be ng’lung ma shum mang naak he. (first object modifiers)

(Ahi k’banga “-am” shum mang-ei vaia object pang ng’hngi hlü ki ni. Ak’sük object hin “-am” -am jah shum mei yüm vai ni.).

**Eg.**

- 1) Kei noh kah nu-*am* k’süüm shooi-at ka k’khyei pe ki.
- 2) Kah palong noh kei-*am* meinu na yet-ein ki ni.
- 3) Kah pupüi noh kah na-*am* ng’e peem yet ki ni.
- 4) Kah nu noh kah si-*am* ng’hngik’thaa tak pe ki.
- 5) Kamih ng’hmaak noh keimih-*am* she nu jah khi ki ni.
- 6) Sheja noh kyong sa-*am* sa uk k’khyei shak ki ni.

## 2. “ka noh” (from) ja “-a” (to)

(1) “ka noh” (*from*) ja “-a” (*to*) jah shum mang naak he.

“ka noh” hin English *Preposition* (*from*) am täng lü, “-a” hin English *Preposition* (*to*) am täng ki ni. Asuna kya she, “ka noh” ja “-a” yooi hin jah m’kääp lü pyen thei yuk thei ni. **Eg.**

- 1) Keimih ta "Tuili"-a *ka noh* "Mindat"-a kamih set ki he ni
- 2) Kah nu ja kah pa sen ima *ka noh* louma-a set ki yooi ni.
- 3) K’khyang he ta M’pa khoa *ka noh* "American"-a pha ki he ni.
- 4) Tui ta ashiipa *ka noh* asuma loong ki ni.
- 5) Püüp ta thing phung üng *ka noh* ah pama kaai thei ki ni.
- 6) Ng’nam he ta ju ima maam üng *ka noh* tiktu vei säpa ei ok khai he ni.
- 7) K’khyang ta ahlaan k’phyüma *ka noh* atu vei däa thi ki he ni.
- 8) Tungooi longa *ka noh* im säpa kho noh na ah lo ki ni.
- 9) Kah pu noh ta ang’pyang üng *ka noh* ah thi vei däa ah lu

k’suui-ei ki ni.

10) K’khyang ang’khä noh ang’hmo sa üng *ka noh* ah thi vei däa bu ei ki he ni.

(2). “-a” (*to*) shum mang naak he

“-a” (English *Preposition* üng -*to*) ah mät sa däng ho hin “ka noh” kä ve xa khaia shum-ei lü ng’yah ki ni. **Eg.**

- 1) Kah pu longa set ki.
- 2) Kei thingpama kah kaai ki ni.
- 3) Kah pipüi sen püinua set ki ni.
- 4) K’khyang he Jankung-a set ki he ni.
- 5) Kah na yooi louma-a k’toi ki yooi ni.
- 6) Kah ni ng’hmaak he m’soa set ki he ni.
- 7) Kei hin kho ngooi ta punga kah k’dung khai ni.
- 8) K’khom sen mo danga dong be ki ni.
- 9) Hlup sen long sum tänga joong be ki ni.
- 10) Shemse sen shi danga dong-ei be ki ni.

(3). “-a” (*in, at*) hin amsha üng ta “üng” shum naak üng pi, shum-ei lü ang’yah naak ve ki ni. Asuna kya she, “üng” ja “-a” hin anih täng naak pi da-ei ki ni. **Eg.**

- 1) Kah pa sen im hnüna ve khai ni.
- 2) Kah k’sim pün k’pyeek hnüna ve khai ni.
- 3) Khomü ünga va ima kah pha lo be ki ni.
- 4) Lung nu kuunga va k’phyunu ve ki ni.
- 5) Shenu ta k’tou thing phunga ve ki ni.

6) Ng'nayüing m'pyonga nga m'paang he da-ei ki ni.

7) Saye k'konga mei uui ki ni.

8) Sana k'pyeeka va k'khyang thi ki ni.

9) Imk'kyonga k'phyu lut lo ki ni.

10) Kholu m'suunga k'kha ngo ki.

### 3. “K'khyü” shum mang naak he.

“K'khyü” tia “k'khyü be” hin m'jü ng'hngi üng shum mang-ei naak he ve ki ni.

A. “Hmün ja hnün” pyen naak üng shum mang-ei thei ni. **Eg.**

1) Hina m'pyunga *k'khyü* noh sana thing phung säpa saang k'thaü sho vai ni.

2) Kei ta hina xema *k'khyüa* ta am set thei ti ngü.

3) Hina longa *k'khyüa* ta kä va pek pe pe ua bä.

4) Kei ta Jankunga *k'khyü* Pankok säpa k'khaan shamphong-am va ka joong ki ni.

5) Keia nu ta Mintat-a *k'khyü* noh häi pe pea am set hü khoi ki ni.

6) Nang noh hina thing phunga *k'khyüa* ta kho ng'yü kä han net lo ti pe pea bä.

B. “K'khyü” hin ak'süün pyen naak üng pi shum mang-ei thei ni.

**Eg.**

1) Kei ta maam müa *k'khyü* tungooi vei dää na m'hnat-ei ki ni.

2) Kah pa ta kho ngooia *k'khyü* im shak naaka am lo ti khai ni.

3) Makuma *k'khyü* kah pu sen Mintat-a am set ti ki ni.

4) Sheengkuma *k'khyü* keia sa ta kyong am kaai ti khai ni.

5) Kum 1974 a *k'khyü* kum 2013 säpa kei ta kyong ka kaai-

ei k'set ki ni.

6) Kah nu ja kah pa ani thia *k'khyüa* ta kei kah k'khyu ma lo ki ni.

### 4. “k'dama” tia k'khyü be shum mang naak he

Ahin ta k'khyang pangngi yooi, ak'khyüngk'shei pangngi yooi, khotheem vovaan pangngi yooi ja a i pi pangngi jah m'tumtäng hü üng va shum mang k'tung ni. **Eg.**

1) Sayea pasonga *k'dama* ta hi yea pasong sen kah ääpei pi ki ni.

2) Im lea ng'la-a *k'dama* ta im lua ng'la sen kak'phya na pi ki ni.

3) Jinua *k'dama* ta ji m'däm sen ka jum pi ki ni.

4) K'khom m'ngea *k'dama* ta kho she sen kah hnim hü pat ki ni.

5) Nga m'paanga *k'dama* ta nga 'suun sen kah pha hü pat ki ni.

6) She m'hma-a *k'dama* she k'khyük ni kah yo hü pata.

7) Büng thupa *k'dama* ta k'su ng'baanma ni kah khyei kom.

8) Kei ta ng'hnumi sa-a *k'dama* ta k'pami sa ni kah sa hü naak pat ve.

9) Kapüi ä k'konga na she-a *k'dama* ta longa setei phäia.

10) Kah na ä k'kha k'ket na-eia *k'dama* ta me k'phom-ei phäia.

### 5. “-ki, -pi ki, -pi pi ki” tia k'khyü be he. (Adjectives=positive, Comparative and Superlative Degrees)

Ahin he ta pyen sho xat, jah m'täng naak ja m'hlüüm naak pia pyen naak he ni. **Eg.**

1) Hina she ta *book* ki.

2) Sana she ta *book* pi ki.

- 3) Sayea she ta *book pi pi* ki ni.
- 4) Hina ng'la ta *ng'tou* ki.
- 5) Sana ng'la ta *ng'tou pi* ki.
- 6) Sayea ng'la ta *ng'tou pi pi* ki ni.
- 7) Vang aak ta *le* ki.
- 8) Hina ui *le pi* ki.
- 9) Sana she ta *le pi pi* ki ni.
- 10) Ng'kyo paai *shen* ki.
- 11) Hina ji *shen pi* ki.
- 12) Thi tui ta *shen pi pi* ki ni.
- 13) Mintat-a *thuuk* ki.
- 14) Mantalay ta *thuuk pi* ki.
- 15) Jankung ta *thuuk pi pi* ki ni.
- 16) She hin *ng'baü* ki ni.
- 17) M'na ta *ng'baü pi* ki ni.
- 18) M'püi sen *ng'baü pi pi* ki ni.
- 19) Nga m'paang *thaü* ki ni.
- 20) Nga ku le va *thaü pi* ki ni.
- 21) Nga kee ta *thaü pi pi* ki ni.
- 22) K'khyang ta *kyan* ki ni.
- 23) She va *kyan pi* ki ni.
- 24) M'püi va *kyan pi pi* ki ni.
- 25) Ng'hnu ta *khüüi* ki ni.
- 26) Ng'hnumia k'dama ta songpyang ni *khüüi pi* ki ni.
- 27) Songpyanga k'dama ta ng'lami ni *khüüi pi pi* ki ni.
- 28) Voksha *ei phya* ki ni.
- 29) Voksha-a k'dama ta m'ng'e sha ni *ei phya pi* ki ni.

- 30) M'ng'e sha-a k'dama ta kho she sha ni *ei phya pi pi* ki ni.
- 31) Than xak va *tui* ki.
- 32) Than xaka k'dama ta m'su be va *tui pi* ki.
- 33) M'su bea k'dama ta khooi tui va *tui pi pi* ki ni.
- 34) Khom'dek k'khaan üng ta “China” va **ng'baü** ki ni.
- 35) Khom'dek k'khaan üng ta “China” k'dama “Canada” va *ng'baü be pi* ki ni.
- 36) Khom'dek k'khaan hin üng ta “Canada” ak'dama ta “Russia” va *ng'baü pi pi* ki ni.

**Note:** Daai k'khyü be hin üng “**verb** ja **Adjective**” he hin atäng naak va däm pi ki ni. A hüt üng ta “**verb, noun, Adjective**” amih täng naak va k'tung-ei ki ni.

**6. “Sun she pi, sun üng pi, asun üng pi”** tia khyü be he (Conjunctions) **Eg.**

- 1) *Sun she pi*, kei ta ka lo pi ling khai ni.
- 2) *Sun üng pi*, asen ta nah na pe ye ye khai ni.
- 3) *Asun üng pi*, keimih ta kamih ip hüt khai ni.
- 4) Kho m'than lo pääng ki *sun she pi*, keimih ta kahmih set be khai ni.
- 5) Kho m'than lo ki, *sun she pi*, kei noh ta tui ka la be sang khai ni.
- 6) Bu ka phü ho ki, *sun üng pi* nga ta kah ei shi khai ni.
- 7) Nang ta ning m'hnat-ei ki, *asun üng pi*, nang noh tui ta nah ng'thi pi ling khai ni.
- 8) A ia mäia tui phu mei ng'kya lü kho khi k'pyou lo she sun pi, keimih ta khongooi kamih set be pi ling khai ni.

**7. “pi”** tia k'hyü be shum mang naak he. (Conjunction)

**Eg.**

- 1) Ui *pi*, aai *pi*, vok *pi*, k'khyang noh *pi* bu ei thei ki he ni.
- 2) Im *pi*, k'pyeek *pi*, shaam *pi*, k'soong *pi* mei noh uui thei ki ni.
- 3) Tungooi keimih noh k'su *pi*, ji *pi*, k'sang *pi*, m'si *pi*, k'shi tui *pi* kamih k'khyei ki he ni.
- 4) Ahlaana tüün-ei u lü, püm *pi*, saang *pi*, m'papüm *pi*, k'khyaye *pi*, tun *pi*, ng'maai *pi*, pasü *pi*, k'thuui *pi*, bexa *pi* mina sho ng'ling-ei kuung kuung ki he ni.
- 5) K'khyang pi, ui aai she vok pi, thing khu yo paai pi, angkhä hin thi thei ki ni.

**8. “noh, ta, va, hin”** tia k'hyü be he jah shum mang naak he (subject and object modifiers) **Eg.**

- 1) Kei *noh* asen kah hmu ki ni.
- 2) Kei *noh ta* asen am hmu ngü.
- 3) Kei *noh va* asen kah ei ki ni.
- 4) Kei *noh ta* asen am hmu khoi shüm shüm ngü.
- 5) Tukum-am *va* kei noh nang ta kah ning k'shing lo k'sük ni.
- 6) Kei *noh ta* asuna ng'la *va* ka k'phyä na pi pi ki ni.
- 7) Kei *ta* nanga mäia me däng sa *va* ka-ei thei ki ni.
- 8) Kah nah *hin* louma-a set lo khai ni.
- 9) Kei *hin* na m'hnat-ei ki ni.
- 10) Kei *hin noh* nang hin am nik k'shing sha ye ngü.
- 11) Kei mia k'dama ta nang *hin noh va* khisha nah ngon lo khai ni.

12) Asan *hin ta* ua sang'la ve ni, ng'tou täng täng ki *hin ta*.

**9. “sen, sun”** tia k'hyü be shum mang naak he. (subject and object modifiers) **Eg.**

- 1) M'khum-am ta kei *sen* kahmi nu-am longa kahni set khai ni.
- 2) Kei *sun* noh ahin *sen* hlupa va ka pyen-ei te ni.
- 3) Nang *sun* noh nga booi *sen* nah ei thei khai ni.
- 4) Anih *sen* noh nang *sun* am ning k'shing ham ki ni.
- 5) Ng'la ng'pyang he *sun* noh paai k'book *sen* k'khyeeng-ei ki he ni.
- 6) Keimih *sun* noh nangmi *sen* kamih ning jah kyü-ei sha ye khoi ki ni.

**10. “-ki, -ki ni, -ni”** tia k'hyü be he jah shum mang naak (Verb modifiers) **Eg.**

- 1) Kei ka lo *ki*. Kei noh anisen ka lo püi *ki ni*. (more clearly)
- 2) Kei noh anih sen ka lo püi ye ye *ki ni*. (more clearly)
- 3) Kah nu noh bu am ei ham *ki ni*. Kah pa noh ta bu ei m'phuun *ki*.
- 4) Tungooi ta kah na k'shui lo be ye ye khai *ni*.
- 5) Keia kah püi he khomüüng-am va set be ki he *ni*. (more clearly)

**11. “ni”** tia k'hyü be shum mang naak (Noun modifier)

**Eg.**

- 1) Nang noh lama nah hmu ta keia sa *ni*.
- 2) Kei noh ta asena ui sa *ni* ka bi-ei hü pat ve.
- 3) Kah pa noh ta nangmih he *ni* bu ah ning jah m'bei hü ta.
- 4) Kei noh ta nga k'suun khyeng yeng sen *ni* ka pha hü pat ve.
- 5) Nang noh maam-am lama nah hmu sen keia nu *ni*.
- 6) Kah pa noh ta asena ashen *ni* jum ki ta.

**12. “seia, suia, peia”** tia k'khyü be shum mang naak he. (Noun (location) modifiers) **Eg.**

- 1) Tiktü-am, kei sen nanga im *seia* ka lo khai ni.
- 2) Kho ngooi üng kho amih vook naak *suia* kä mi set hlot khai he ni.
- 3) Ng'nayüing m'pyonga lungnua *peia* nga k'suun ve ki he ni.
- 4) Ng'hmolong hlong *seia* vok-ei vai hlooi tä ki ni.
- 5) Moa k'khom m'nge hea tä naak *suia* kä se hü phyak ki ni.
- 6) Keia im *peia* ng'yü thing m'thei ki ni.

**13. “a, ua, tua, bä”** tia k'khyü be shum mang naak he (Verb modifier and Command) **Eg.**

- 1) Hin üng nang sen loa. Asen üng nang ni lo nia.
- 2) Kho ngooi ta nangmi he longa set ye ye *ua*.
- 3) Mülama hin ta nang noh bi k'pit-in ye ye *a bä*.
- 4) Nang noh yang sa üng k'khiip lü, hina ui sa ta se-ei püi *tua*.
- 5) Tu ngooi mü üng ta nang pi a hia ipeia.
- 6) Tuk bäi ta ang'khä thi thi sen she pong kuunga ng'düi lo *ua*.
- 7) K'tükbäi ta nang pa noh pipüi sen tüüi be *tua*.

- 8) Nang noh sena mü-ei ta eia *bä*.
- 9) Nang noh yang üng tui-uum he jah phüüi bea.

**14. “anghma, ham, phäh”** shum mang naak (*for*)

- 1) Asena nah pusa ng'la ta *nanga nghma* hü ni bä.
- 2) Asuna ng'la ta *kanghma-a* amih na tak pe ho ni.
- 3) A ia kya she pi, nah ni-a sang'pyang ta *nanga nghma* ye ye vai ni.
- 4) Asena nga suun ta keia *ham* hü ni.
- 5) Asun ta do she pi, she she pi keia *hama* lo hü ye ye ni.
- 6) Keia *ham* hü ta hän ja bäü?
- 7) Asena phyang ta ah doa *phäha* küüi ki ni.
- 8) Nang noh ta keia *phäha* ia nah lo püi ki?
- 9) Kah pupüi noh kah *phäha* hina meinu ak'khyei ni.
- 10) U noh keia *phäha* i nah po pe ki ni?

**15. “ham”** shum mang naak he (not-yet)

- 1) Kei noh ta atu veia ngooi bu am ka ei ham ki ni.
- 2) Kamih sheja American-a ka noh am pha lo be ham ki ni.
- 3) Nang hin noh pi she am nah you ham ngaai ki ni.
- 4) Mipüi po he noh lai saang am aat ham bäih ki he ni.
- 5) Kho ngooi ta tangka (xün-ngui) am ng'soong ham ki nak'küt lo ua bä.
- 6) M'pa k'set he tiktü ta am pha lo be ham khai he ni.
- 7) Nangmih noh shek'phi am you ham u ki she kei noh she

xa kah you khai ni.

- 8) Nangmih sen am k'khyu ma ham u ki she kei songpyanga  
kah sa lo ma khai ni.

**16. “-ki, -ki ni, -ni”** tia k'khyü be he jah shum mang-ei naak he  
(Verb Forms)

Ahin he ta “-ki” tia sa ng'län m'düt naak hea (verb forms) ah  
kya mäia, ng'ming hea (Nouns) aning lama pi, kya be lü, m'te naak  
ja m'hnüt naak hea (adjectives) pi jah shuum mang-ei thei he ni.

K'shing vai hlü ki he:

- 1) “aak ki”- Nuk'püi noh bu aak ki ni. Ei ook aak sen am do ki ni.  
Nga yu nah aak khai ni.
- 2) “aat ki”- Ng'nam he noh saang kä aat ham ki he. Ng'hminma aat  
m'phuun ki he. Saang k'pa pi aat be khai he ni.
- 3) “ak ki”- Nashena aai k'tui ak-ei ki ni. Kamih k'khyoong nu ak-ei  
ki ni. Namih bu k'am ak ki ni.
- 4) “baai ki”- Keimih noh bu m'de kamih baai ho ki. Joong noh pi a  
kut-am baai lü ei ki ni. Kah tu noh aai sha nak baai ki ni.
- 5) “bät ki”- Kah k'shongkhe bät-ei ki. Nah ng'hngishung pi bät-ei ve.
- 6) “bat ki”- Kah nu noh louhmua she eek bat-ei ki. Kah na noh thing  
üng k'sushen bat ki.
- 7) “bit ki” - K'thiit ja k'thei keimi noh kamih k'bit-ei lo ki. Nashen  
noh bengbehleei k'bit-ei ki ni.
- 8) “bok ki”- Kah pa noh kah nuk'shui bok shi ki. Kah pu noh ta  
ng'hnumi ng'hngi puui va bok shi ki ni. Kah pa k'däm noh pi  
ak'khyu k'thum puui va bok shi ki ni.
- 9) “bokbek ki”- Kä nah bokbek hü vai ni. Bokbek ki noh va lei

ng'koi po thei ki. K'pamia k'dama ta ng'hnumi hin bobek pi pi  
khai ni.

- 10) “booi beng ki”- Hina bu me üng phyokshak booi beng ki ni.  
Hina k'sang üng k'phyu eek khaai k'sak kä booi beng khaia  
k'küma bä. Kah mik üng phyokshak noh na beng ki ni.
- 11) “booi ki”- Nga sen kuuk-am ka booi pääng ki. Me kah ning booi  
pe be ham khai ni.
- 12) “booi mang ki”- Kä booi mang hü kia k'khyang u shüm shüm  
am ve khai ni. Booi mang khoi pääng kia k'khyang üng ka ta  
booi mang lo be pi ling khai ni.
- 13) “boong ki”- Kamih boong baai ki he. Longa seta am boong baai  
m'saam ni. Boong baai ki noh tui o-ei she. Baang üng ng'vaak ki  
ta boong baai thei ki.
- 14) “bot ki”- K'khyak bot she nashen kya ki. Louma k'khyei sen  
bot-ei ki ni.
- 15) “bou ki”- Yopuum kä bou xa ua. Yo k'kha am bou thei u ta. Daai  
yo ta am bou phya bäk ki ni.
- 16) “bu ei ki”- Daai khom'deka ta bu mih ei ki he. M'pa he noh pi  
bu ei pi ki he ni. Thai ja Vietnam khom'deka va bu ei pi pi ki he ni.
- 17) “bük ki”- Kah nu noh kah na-ah xük m'kyap she bük ki. Kah pui  
ä kah xük na han büka.
- 18) “büng ki” - Kah pupi he noh yo ng'shi va büng khoi ki he ni. Kah  
nupa he noh ng'hngishung va büng-ei ki he. Kei noh ta büngthup  
va kah büngei ki ni.
- 19) “but ki”- Kah ni noh me k'but ki. Kah na noh be xa k'but ki.  
Lungdüa va yook sen k'but ki he ni.
- 20) “buui ki”- Kah si noh ah sa tui-am buui lü m'thi ki ni. Kah na

noh ansa tui-am buui lü shooi ki ni. Nashen sen tui m'ju-am kä buui vai ni.

- 21) “dä ki”- Kah pu noh ah im k'tung-am dä be ki. K'ti pyaai shü dä naak vaia k'tung ka shui ki.
- 22) “daam ya ki”- Kä daam ya hü shoxat xat vai ni bä. Kei noh ta ah daam ya-a, ve so, pyen shak hü sen am jum sha ye ngü.
- 23) “de ki”- Kah pa noh yo de ki. Kah na noh ta xei-am thing va de ki ni. M'kyeek noh thing nu sen de phak ki ni.
- 24) “di ki”- Ahlaana tüün-ei lü va k'khyang m'jü amsha ta ah na di kam lo ki he ni. She vok ui aai he hin üng di khyük ki da-ei ki he ni. Di khyük-ei ho ki hin am mih hmu be thei m'saam khoi ki ni.
- 25) “di ki”- Kah pu ta punga ah se üng di hü düüt ki ni. Kah püi ä, M'pa khoa nah se üng kä di lü lo be te lea bä. Tui la ki hin di lo bä hläk ki ni.
- 26) “do hne ki”- Asena nashen ta do hne lü kyapei ma ma ki ni. Nang hin do hne k'aih lü va am nang ng'müi ng'shou bäk-in ki ni. Kä do hne vai ni bä.
- 27) “do ki”- Noom saang do ki ni. Khotui pi do ki ni. K'khyang he pi do pi pi ki he ni.
- 28) “ei kho do ki”- Daai khom'deka ei kho do ki ni. M'pa kho hia ei kho do-ei pi ki ni. Khom'dek k'khaan üng ta Thai khom'deka va ei kho do-ei pi pi ki ni.
- 29) “ei ki” - Ahlaana tüün-ei u lü, bu a na-ei khoi ki he ni. Kei noh tungooi bu ka ei ho pääng ki. Nang noh thing k'thei nah ei kio? Kah na noh bu -ei m'phuun ki. Sheenga mü bu mi ei lo be khai ni.
- 30) “e-ki”- Nashen ji üng e-ki. A u pi nook'shanga va eek-ei vai ni. Amsha ta moa va ek ki he ni.

- 31) “hai ki”- Amih k'thä-eia ng'la noh ng'pyang sen hai ki. Kah pu noh ah she m'se pu lo kia k'khyang he sen jah hai ki ni. Ah pu sa ng'la hai kia ng'pyang noh ng'hngaai lon ng'lo ki ni.
- 32) “häi ki”- Kah pa noh ta peem he k'panga jah häi ki. Kah si noh sä ja yang he k'komma-a jah häi ki ni. Me paai pi ng'baan üng kamih häi ki he ni.
- 33) “hloot hliit ki”- Kä hloot hliit vai ni bä. Kei ta am hloot hliit hü ngü. Hloot hliit khoi ki sun, hloot hliit lo be lai lai khai ni.
- 34) “hmaai-ei ki” - Kei ta tui-am kah hmaai-ei ki. Kah na ta am hmaai-ei ham ve. Kah si va hmaai-ei m'phuun ki ni. Ah u pi hmaai-ei pi ling khai ni.
- 35) “hmi ki”- Kum 1970 üng va kei ta ima kah hmi lo ki ni. Kum 1980 üng va kah na ta louma-a hmi ki ni. Kum 2002 üng va kah sabk'sük ta hmi lo ki ni.
- 36) “hmin ki”- Im peia k'tou sen hmin lo ki ni. K'thiit ja k'thei hmin ki sen ei phya düüt ki ni. Kiingjuun pi hmin lo ki ni. M'käam pi hmin lo ha ki ni.
- 37) “hmu ki”- Longa k'shaamnu ka hmu ki. Khoyaa ta am hmu khoi ngü. Moa püüpxem kah hmu ki.
- 38) “hnaai ki” - Paai ta am hnaai khoi ki ni. Kah pu ta hnaai lü ip m'phuun ki. Amsha he ta amih i üng hnaai lo be tü khai he ni.
- 39) “hnep ki”- Ak'däm noh ak'jo hnep ki. M'püi noh ng'she hnep thei ki. Ui noh pi aai hnep-ei thei ki ni.
- 40) “hnim ki”- Kah pu noh m'nge hnim khoi ki. Kah pa noh pi k'khom hnim ki ni. Kei noh pi khisha mat mata ka hnim lo be khai ni.
- 41) “hong ki”- Lam peia m'phyo hong ki. Lou hmua va lou m'phyo hong khoi ki he ni. Kah nu noh lo be lü thing yang hong ki ni.

- 42) “hook ki, heek ki”- “Shakhi-am hook ki, shangja ja shathaai-am heek ki, Khom-am huuk ki, ui ja maang-am yü ki”, ti-ei khoi ki he ni.
- 43) “hü ki”- Hin üng k’phyu hea lu hü naak ak’päk hü sa ki ni. Hina a hü naak sa üng lut loa.
- 44) “hüng ki”- Ak’sè ui aai pi m’bei lo te te üng hüng lü pe lo ki ni. Hüng so jou me lo kia k’khyang ta she xu lo thei ki ni. Kä na pe lai laia ka hüng so lo khai ni.
- 45) “huuihlang ki”- M’lim’hnat noh jah huuihlangi ki ni. Leembooi noh va jah huuihlang-ei pi pi ki ni.
- 46) “ip ki”- Kah paailong ima ip ki. Ka näailong ta k’pyeeka va ip ki. Tungooi kei ta longa ka ip khai ni.
- 47) “ji hne ki”- Ng’hnumi ja k’pami anih ve so-ei-am va “ji hne ki, ji le ki, ip om ki yooi ni, shui ji shuun hneet ki ni” amih ti-ei khoi ni. Anih i om naak khyä m’hma lo ki ni. Shui ji a shuun hneet naak khyä k’ko suum ve ti-ei khoi ki he ni.
- 48) “jo ki”- Tui ka jo thei ki. K’khin noh tui jo lü lo be ki. Joong noh pi tui jo thei ki.
- 49) “joong ki”- K’kha nak’küt joong thei ki he ni. Amsha k’kha joong thei pi ki ni. K’khaan shamphong ta joong thei pi pi ki ni.
- 50) “jum-ei ki”- Daai k’khyang he noh M’hnammu hin jum-ei ki he ni. “Mizo” he noh pi M’hnammu hin jum-ei pi ki he ni. “American”-a k’khyang he noh va M’hnammu hin jum-ei pi pi ngaai khai he ni.
- 51) “k’but ki”- K’khyang thi ki nak’küt sen kä mi k’but ki he ni. Amsha k’but u lü, amsha ta mei üng süm ki he ni. Ahlaana ta u noh k’khyang k’thi sen am k’but khoi u. Ahlaana pi, atu hin pi,

- m’pyuk-ei kyü ki noh ta ah khotheem, ah vovaan he sen, m’dék üng k’but khoi ki he ni.
- 52) “k’khyang däm ki”- Khom’dék k’khaan üng ta “American”-a million(tan) 350 bang lo lü k’khyang lu däm ki. “China”-a million(tan) 1400 bang lo lü k’khyang lu däm pi ki ni. “India”-a million(tan) 1450 bang lo lü k’khyang lu däm pi pi ki ni.
- 53) “k’khyoot-ei ki”- Bu noh kä ah ning ng’khyoot-ei pe pe vaia, khüüi khoom ko pi. Bu noh am na k’khyoot-ei ham ve. Bu noh ah k’khyoot-ei ho pääng ta k’khyoot-ei lo be te le khai ni.
- 54) “k’khyü ng’shüün ki”- Ahlaana tüün-ei lü Daai khom’deka k’khyü noh jah k’shüün ki ni. M’pa khoa va k’khyü noh jah k’shüün pi ki ni. Khom’dék k’khaan üng ta Kyapan khoa va k’khyü noh jah k’shüün pi pi ki ni.
- 55) “k’küm ki”- Bu k’am ang’khüm-am ka k’küm ki. Mangtui uum sen ang’khüm-am k’küma. K’phyungtui uum ta kä k’küm xaa. Kuuk nek k’am pi k’küm be tua.
- 56) “k’ok ki”- Kah kho kheng kah k’ok-ei ki. Ui noh ah kho k’ok-ei ki. Ah kho k’oi-ei ki ni pi amih ti khoi ni.
- 57) “k’paai ki”- Thing baan noh lam k’khyang k’paai ki. Ah nu noh ah sa k’paai ki. Keimih noh k’khyaye kamih k’paai ki he ni.
- 58) “k’pang ki”- Vok kä k’pang ham ki he. Kah na noh longa nga mpaang k’pang ki ni.
- 59) “k’pet ki”- Nashen noh pinpe-am k’pet hü ki ni. M’pyungk’tu pi ah kut-am k’pet thei sa ki ni.
- 60) “k’phun ki”- Kah pun oh shenu thing üng k’phun ki. Kah noh ta vokxa va yüi-am k’phun ki. Amih shuk-eia k’khyang ho yüi-am va amih k’phun khoi ni.

- 61) “k’phyam ki”- Amsha ta nook’shanga va k’phyamei ki he. Amsha ta k’punga va k’phyamei ki he ni.
- 62) “k’phyüt ki”-Kei noh me kä kak k’phyüt ki. Nashen-am me sen k’phyüt sa lü m’bei tua. Me ng’xaai sen k’phyüt sa lü nah pe tua.
- 63) “k’phyüü ki”- Kahpu ahlu noh k’phyüü lü huuihlangei ki. Kah pi pi ahlu noh k’phyüü k’thiingei ha ki ni. Kei noh “motorcar” kah k’phyüü thei ki ni. Kah sa noh pi “motorcar” k’phyüü thei khaia kah m’thei be ki ni.
- 64) “k’pooi ki”- M’pyuk sho k’sse kä k’pooi ham da-ei ki ni. Nah m’pyuk sho ka k’pooi ki ni. M’pyuk sho k’pooi khai k’khyang ng’yeeng ki ni.
- 65) “k’püi ki”- Nu k’püi pak’she he kamih jah k’püi ki he. Lou phyo vaia nah k’püi loa. Va vooka kah ning thung be khai. Ng’nam he noh ah m’um k’vo kia m’pyuk sho k’püi bäi ki he ni.
- 66) “k’pyük k’pye ki”- Hin he ta kä jah k’pyü k’pye pe pe ua bä. I booi k’pyük’pye ki hin u noh pi am je nak khai ni. I booi k’pyü k’pye khoi kia k’khyang noh ta k’pyü k’pye lo be te le khai ni.
- 67) “k’sang nak ki”- Ng’nam he noh püik’tua pyen k’sang nak ki he. Kah pi noh ng’hma-a pyen k’sang nak ki. Kei noh pi püik’kai-a pyen sen kah k’sang nak ki ni. Kyongsa he noh sheja-a pyen k’sang nak ki he ni.
- 68) “k’shään ki”- Kah nu noh kah phüi nah k’shään ki. Kei noh kah na ah phüi kah k’shään be tü khai.
- 69) “k’shan ki”- Yang üng thing kah k’shan ki. Yang bä üng tui uum kah k’shan be ham khai ni.
- 70) “k’she na ki”- Nashen kä k’she naak vai ni. Kei ta u am k’she na ve ngü, Näi noh nah k’she na khoi ki. K’khyang he noh nah

- k’she lo na be ye khai he ni.
- 71) “k’su ki”- Nashen noh phou-ei kä k’su paang ki. Phak üng phou-a saang hum k’su te le vai hlü ki ni.
- 72) “k’sung ki”- Kah pu noh vok im k’sung ki ni. Kah pa noh khoxaam sen k’sung voong ki.
- 73) “k’thä ki”- Anih noh kei kä nah k’thä ki. Sheja noh kyong sa k’thä ki ni. Nah pa i ti üng lo be khai k’thä-a bä.
- 74) “k’thoong ki”- Kah pu noh saang hum kä k’thoong paang ki. Kah nu noh ta shaam k’uma ka püm hum k’thoong ki ni.
- 75) “k’toi ki”-Louma-a kah k’toi ki. Punga ta atänga k’toi khoi ki he. Kah nupa he k’toi lo be khai he ni.
- 76) “k’ü-ei ki”- Nah xui ja nah tangka he sen jah k’ü-ei na-a bä. Ahmäi hin k’ü na sa lü shum mang-ei vai hlü ki ni. Tua pi mang she lo be khai kya she, nah li mei he hin jah k’ü na sa lü bä.
- 77) “käi ki”- K’khyang amsha sen käi kang lo sang lü va thi ki he ni. Ui aai she vok he pi käi lo sang lü va thi ki he ni. Kho khyea tui hna amsha pi käi ki he ni.
- 78) “kaap ki”- Khoshe ka kaap ki. K’khom shing ta am kaap khoi ngü. Nang ta k’kha kaap ko pi.
- 79) “khaai ki”- Komma k’sho kä khaai ki he. K’khuilu m’kota am khaai thei ve u. Aai im k’sho ka khaai khoi ki ni. K’booi hlang k’sho kah khaai päang ki ni. K’khei k’sho khaai be khai hlü ve.
- 80) “khäm ki”- Pupa he noh ng’ngaai sen anghup yea khäm khoi ki he ni. Kah nu noh xui ja tangka sen tong üng va m’tok lü jah khäm khoi ki ni.
- 81) “khoong ki”- Aai khoong ki. Aai ng’hlüi va khoong thei pi ki ni. Aai nu ta am khoong thei bäk ki ni.

- 82) “khüün ki” - Bu kä kamih khüün ham ki. Kah pi noh saang k’thaü khüün m’phuun ki. Anih noh mü bu khüün be ham khai ni.
- 83) “khya ki” - Louma-a kho aai kamih khya ki. M’khya aai ta u noh pi am khya ti u.
- 84) “khyük ki” - K’kheia ka tooi k’sang he khyük bäi ki he ni. Kah ui sa moa khyük-ei ki ni. Kah ng’hngaai lon pi kah m’khyü ki ni.
- 85) “khyüng ki” - Thing k’do kä khyüng ua bä. Kei ta thing am khyüng thei ve ngü.
- 86) “ko ki” - Thing k’thei kah ko-ei ki. Kya hü ki nak’küt amih ko be khoi ni. Phou-ei bok ki ko be m’phuun ki he. Lam üng kyu ki nak’küt ko be khai he ni.
- 87) “kolok ki” - Hina k’tung ja ng’long ta kolok-ei ki yooi ni. Sana peen pi kolok-ei ki ni.
- 88) “koi vai ki” - Koi vai ki ti hin ta ah kut kä khäm ki, m’pyupyeem ki sen pyen naak ni.
- 89) “küikyan ki” - “M’suta thuthi noh va jah küikyan thei ki, m’phaüa thaühaang noh va jah thoongkhya m’khüt ki amih ti khoi ni.” Hin ta i noh am küikyan thei khai ni. Ui, aai, she, vok he amih jah ook pa sen ta jah küikyan khai amih ti ni.
- 90) “kyäak daak ki” - Axü ng’vaai hea peia, kä kyäak daak shoxat xat vai ni. Kei noh ta kyäak daak hü shoxat xat hin am jum sha ye ngü.
- 91) “kyap ki” - Nashen ta kyap lä ki ni. Am kyap thei kia k’khyang ta u am ve khoi. K’khyang van kyap thei khai ni.
- 92) “kyeek ki” - Yook ima mei kaap u she kyeek ki. Ng’hmolonga puung vooi u she kyeek düüt ki ni. Amih ng’tuk naaka mei kyeek düüt ki ni.
- 93) “kyoi lei ki” - Ahäia pi, se soon naak nak’küta, kä kyoi lei khaia,

- ve so thei vai hlü ki ni. Kyoi lei khoi ki sun kyoilei lo be ye ye khai ni.
- 94) “kyü ki” - Kei ta shongyaai khoyam pi am kyü-ei ngü. Shem’sé pasong ja k’khom m’nge he pi am jah kyü-ei ngü. Thi naak ta ka kyü leng leng ki ni.
- 95) “kyu ki” - Keia peem yüi kyu ki ni. Nanga ng’ja yüi pi kyu ve. Nah sä yüi kyu ki k’pän-ei be tua. Kah pua she yüi kyu sa-ei bä hläk ki ni.
- 96) “kyüi lai ki” - Hin hi ah m’si hnap he jah m’ko lü kyüi lai ki ni. Asan ta ah eek k’phyam he ak’su k’khyü he üng jah m’ko lü kyüi lai k’sang ki ni.
- 97) “kyuk ki” - Kei lama ka kyuk ng’tääng xo xat si ki ni. Kho pyai she va mih kyuk tääng thei ki. Kyu tääng lü thik ki pi da-ei ki he ni.
- 98) “läät ki” - Xema ng’tääng ki sen ang’shaai lääta läät lo be ki ni. Asuna k’khyang sen she noh a shuk te läät lo be ki ni.
- 99) “läk ki” - K’khom m’nge leem ki kä läk phyak ki. Ah sa noh ah pa läk khoi ki. Ui noh ah ma läk khoi ki.
- 100) “läk ki” - Shesa noh ah nu läk ki. K’pami noh ng’hnumia hnua läk ki.
- 101) “lat ki” - Ng’nam he noh amih hooi-eia shenu va lat be ki he ni. Ah pa noh amih m’pyuuk-eia ng’la sen va lat-ei be ki ni. Kei noh “English” üng ka noh Daai läka sa ka lat be ki ni.
- 102) “lep ki” - Kah si noh ji he jah lep be ki. Kei noh shuishak he ka jah lep be ki. Kah pi noh khuhnaan he jah lep-ei ki ni.
- 103) “let lo be ki” - Ip ki let lo be ki ni. Ip ki nak’küta let lo be pi ling ling khai he ni.
- 104) “let lo ki” - Ip ki nak’küt let lo be khoi ki ni. Nashen let lo be pääng ki ni. Kho ngooi mi let lo be khai ni.

- 105) “limma ki”- Limma kia k’khyang hea pi peia kä ve so hin, do ngaai khai ni. Vak’phyunga ng’hlüi ng’hlook ja k’khyang k’shea limma, ua am k’shing thei amih ti khoi ni.
- 106) “ling ki”- Kei ta kä kah ling ki. Pasong nak’küt sen ling khoi ki he ni. Ling khoi ki ta ling be ye ye khai.
- 107) “lo ki” - Tuhngooi kah pupüi kä lo ki. Kah tu k’koi he ta am lo ki he ni. Tu kum üng ta, kah k’taai ng’vaai lo khoi ki. Tuhi kum üng kah si lo ho ki ni. Kah na k’shui pi k’dung lo pääng ki ni. Atu hin kah pu k’däm k’dung lo m’phuun ki ni. Sheeng kum üng ta ah sa he k’dung lo be tü khai he ni.
- 108) “look ki”- Kah nan oh k’bä look be ki. K’taai noh keng look be ki. Kah pa noh thaang ja m’hliim he jah look be ki ni.
- 109) “lut ki”- Kah pa m’kot üng lut lo be ho ki. Ku ah khuui üng lut be pääng ki. Xam lung khuui üng lutei be ki. Kyung üng ka joong lut-ei lo be ki.
- 110) “lut ki”- Nashen sen ima k’uma lut be ki. Ku pi ah khuui üng lut be ki. K’phyu pi khuui üng lut -ei be ki ni.
- 111) “m’bei ki”- Nashen bu kä m’bei ki he. Vok sen am m’bei ham ve. K’khin bu kah m’bei m’phuun ki ni.
- 112) “m’dep ki”- Ju shü kah m’dep ki. Khoitui nashen he noh m’depei ki he. Thanxak pi m’depei ki he ni.
- 113) “m’düi m’tho ki”- Kä amih m’düi m’tho-ei theia pasa ng’be na hin ta keen lo lü duun lo khoi ki ni. Nashen kyuk ki sen m’tho be vai ni. U noh am m’düi m’tho xa she ah mät sa ye ye booi mang lo ki sen ng’seek khai ni. M’düi m’tho shü dääng hlü-ei ki va da pi khai ni.
- 114) “m’hläät”- Kah pu noh joong nu pha lü ah sa ta m’hläät be ki

- ni. Kah pa noh pi k’khyunu hnim lü ah sa he jah m’hläät ki ni. Kei noh shei shook lü nga k’khui sa he kah jah m’hläät be ki ni. Kah püi o kei ta na m’hläätä bä.
- 115) “m’hlep ki”- K’taaiyü noh aai thi-am jah m’hlep khoi ki. Ah thi kä m’hlep hü vai ni.
- 116) “m’hmong ki”- Komma k’sho kah m’hmong be ki. K’khuihlu k’sho ta kä m’hmong bea. Ng’voong k’sho u noh m’hmong be kia? K’booihläng k’sho ta kä hmong pe pe ua bä.
- 117) “m’hni ki”- Khongooi kä m’hni pe pe lü loa. Nang ta kä kah ning m’hni khai ni.
- 118) “m’ji m’tu ki”- K’khyang noh amsha sen ta m’ji m’tu vai hlü ki pi ve ki ni. M’ji m’tu phya ki sen ta püi-am kä m’the dat vai ni.
- 119) “m’jo ki”- Ng’jä noh shak’khi m’jo ki. K’shaam noh pi k’khyang m’jo thei ki ni. Nga noh ah püi nga m’jo ki ni. K’book noh va pikhya m’jo ki ni.
- 120) “m’khye ki”- Nang ta amih m’khyemso naaka k’shunga kä booi beng hü pe pe a bä. Am m’khyem’sho shüm ki hin am hmu khoi ni. M’khyem’sho khoi pääng ki noh ta m’khyem’sho law be pi ling khai ni. M’khyekia k’khyang si ni ah ve kom.
- 121) “m’khyü ki”- I kä kah m’khyü ki. I pi am m’khyü khoi ngü. Nang ta na m’khyü be khai ni.
- 122) “m’kyüüt ki”- Me nga nak’küta m’kyüüt thei ki. K’pi noh ah eek nak’küt pi m’kyüüt thei ki. Thu ki nak’küt sen m’kyüüt he noh long ki he ni.
- 123)** “m’lung she ki”- Hina nashen ta ah m’lung she k’sang ki ni. Nuk’püi pak’she pi ah m’lung she thei ki he ni. Ah m’lung she

m'hnaak kia k'khyang ta am do ki ni.

- 124) “m'nooi ki”-M'shap k'thuui m'nooi lü thun ki. K'pyüng  
k'thuui m'nooi lü kah ei ki. Thamtho k'thuui ta kä m'nooi xa-a bä.
- 125) “m'pyaai ki, pooi ki” - Sena ng'hnumisa sen ah ve so ng'hgna  
ki, pooi ngaai ki ni. Asuna ng'hnumisa sen m'pyaai khaia mäi lo  
ki ni. Ah m'pyaai naak khyia k'khyuk lo ho ki ni.
- 126) “m'pyu ki, m'pyu pyeem ki”- Ua ka shüm shüm pi kä m'pyuk  
vai ni bä. M'pyu m'pyeem khoi ki sun m'pyu m'pyeem lo be hü  
lai lai khai ni.
- 127) “m'shiit-ei ki”- Nang noh nah me sen m'shiit-ei sa lü ei jah bä.  
Ahmäi hin m'shiit-ei vai hlü ki ni.
- 128) “m'sho ki”- Ah pu noh ah tu ah m'si-am m'sho ki. K'khyang  
k'she noh va ah m'si-am jah m'sho khoi ki.
- 129) “m'shook ki”- Ah pu noh ah tu sen m'shook ki. Ah tu noh pi  
ah pu sen m'shook be k'se ki ni. Tumat noh tumat sen m'shook  
vai hlü ki ni. Kah püi o na m'shooka bä.
- 130) “m'shung ki”- Nang hin noh kho ng'hngi kä nah m'shunga.  
Thing nu noh im m'shung ki ni. Sana m'suung noh pi kho ng'hngi  
m'shung ki ni.
- 131) “m'shuuk ki”-M'thana kä m'shuuk dat ki he ni. K'khyang  
angkhä sen m'shuuk thei ki he ni.
- 132) “m'shüüm ki”-Amih nu noh nashen he sen louma lam jah va  
m'shüüm ki ni. Kah pa noh ta k'khin he sen lam pyong säpa jah  
va m'shüüm be ki ni.
- 133) “m'taai ki”- Ah tu ja ah pasa üng ka ng'la k'khyu hü nak ki sun  
amih k'taai khoi ni. Ah sei noh ah thi taaka ng'hnumi sun ah nupa  
he noh amih m'taai be khoi ni. Ng'tuunpyei ki yooi jah m'taai be

ki he ni.

- 134) “m'tai ki”- Ah phüi üng jinu m'tai shi ki ni. K'tunga k'khaana  
ng'long hanh m'tai lo a. Thing pama ak'thi ah m'tai ni.
- 135) “m'thak ki”- Ng'pyoong ja phyüm m'thak noh ah poa  
k'khyang va ah sha noh m'thak ki. Le looi lo kia puumsha noh  
pi jah m'thak ki ni. Xük ja m'khyia noh ah jah sui pi m'thak ki ni.
- 136) “m'thiik ki”- Kah pupüi noh sü kä m'thiik bäih ki. Kei noh sü  
am m'thiik thei ham veeng. Sü m'thiik sang u lü va sä, doon,  
k'phyia, khum sha khoi ki he.
- 137) “m'thiip m'thak ki”- Hina shei m'thiip hin kä m'thiip m'thak-  
ei k'she khaia thuna bä. M'thiip m'thak-ei k'she ki hin ta am ei-  
ook phyia bäk ki ni.
- 138) “m'thong ki”- Kei noh ak'phyüm ja ak'thaai sen kah jah  
m'thong be ki. Kah pa ja kah ng'hmaak noh shenung'sa ja  
shek'koong jah m'thong ki yooi ni.
- 139) “m'tok ki”- Sä üng saang kah m'tok ki. M'papüm ta yang üng  
am m'tok ham veeng. Kah pa noh khyaye buut üng m'tok  
m'phuun ki. K'kheia bu le kah m'tok be ham khai.
- 140) “m'tui ki”- K'kha amsha ta ang'bu üng, amsha ta thing khuui  
üng, amsha ta lung k'kam üng, amsha ta m'dek üng m'tui ki he  
ni. Ah m'tui pääng üng ooi shi she khee lo ki ni. Aai nu noh pi  
ah m'tui-ooi shi she aai sa he khee lo ki he ni.
- 141) “m'tüüi ki”- Ahlaana tüün-ei lü k'khyang sa noh hlü ki sun  
m'tüüi m'doon-ei lo ki he ni. Mikho theem nak'küt hin pi amih  
m'tüüi m'doon lo he ni.
- 142) “m'tüük khye ki”- Im peia vok eek, ui eek, aai-eek he sen  
m'tüük k'khye ki he ni. K'khei pei seia she eek, k'khyang eek,

k'phyu k'khyei-eek he m'tü k'khye ki he ni. Bu-ei naak peia amih m'si m'sho u lü, amih hnap hniit u lü m'tü k'khye k'sang ki he ni.

- 143) “ma ki”- Kah pa noh k'khyu k'pyüng he jah ma lü tumat hnim ki. Longa set kia kah k'taai noh ah sa ma hüt ki. Ju ok khai set kia kah ng'hmaak noh ah k'khyu ma hüt ki.
- 144) “mä ki”- Kah si noh ah sa mä ki. Joong noh pi ah sa mä thei ki. Na ng'mä ji-am va nashen sen amih mä khoi ni.
- 145) “mit ki”- M'dek khaan üng thing phung yo pya amsha hin mit lo ki he ni. Ak'khyüng k'shei he pi mit ki ve lo ki he ni. K'khyang m'jü üng pi amsha pi mit ki he ni.
- 146) “mok ki”- Ah nu noh nasa mok ki. Ng'pyang noh pi ng'la mok ki. Vok noh pi mok lü va ei ki.
- 147) “mü sa ki”- Kei noh mü sa lü nga kah teng ki. M'pyüma khuui sen mü sa lü teng büka. Nga k'kaai sen mü sa lü teng vai ni.
- 148) “na ki” - Kah pu noh ng'hngaai na khoi ki. Kah pa noh pi ng'hngaai na m'phuun ki ni. Kah nu long noh ta xüi ng'hnga then va na ki ni.
- 149) “näng ki”- Ui noh aai sen näng ki ni. M'püi noh muk'kei näng ki ni. Hooikong noh shakhi näng ki. Looile noh vang aak näng be k'se ki. Liverpool club noh ak'se club he sen jah näng lo be lai lai khai ni.
- 150) “nek ki”- Kah pi noh aai sha nek ki. Kah si noh ta voksha va nek ki.
- 151) “nek ki”- M'püisha ja m'na sha ta kä nek khoi ki he. Aai sha sen m'lüüi-an ja k'shipeei-am nek va do pi pi ki ni.
- 152) “net ki”- Püia kho ng'yü kä net vai ni. Khyanga voong pi kä

net vai ni. Püia khoxaam pi kä net vai ni. Nah püia im hnün kä neta bä.

- 153) “ng'ä ng'khye ki”- Ng'hnumi noh ng'tuk naaka set kia ahsa phäiha ng'ä ng'khye k'sang ki ni. Pupüisa pi leem booi kia ah sanua phäh ng'ä ng'khye düüt ki ni.
- 154) “ng'äi ki”-Kah pu ng'äi ki ni. Kah pa ng'äi lo m'phuun ki ni. Kah tu sen ng'äi be tü khai.
- 155) “ng'bü mang ki” - Ng'bü mang vai am hlü-ei ki ta ami hmu khoi m'saam khai ni. Ng'bü mang khoi pääng kia k'khyang üng ka ta ng'bü mang lo hü k'she tam tam khai ni.
- 156) “ng'büüng'bee ki”- Hina khuuia k'tung ta am ng'büüng'bee thei ve ni. Hina k'tung ja ng'long pi am ng'büüng ng'bee thei ve ni. Nanga pyen ja k'khin hea pyen hin am ng'büüng ng'bee hü thei ki ni. Hina m'thi k'am ta sena m'thulung üng am ng'büüng ng'bee thei ki yooi ni.
- 157) “ng'don ki”- M'det long tui sen Ng'hmo long tui üng ng'don lo ki. K'pi long, M'pyai long, M'kyo long ja Oot long tui he sen K'phung long tui üng ng'don lo ki he ni.
- 158) “ng'düng ki”- K'tung yooia ng'laka yüi ng'düng khaia k'shanga. Asena yüi sen ang'düng kika ng'shäng ua. Hina yüi ta ang'düng dai thei ki ni.
- 159) “ng'hlat lo ki”- Kah na kä ng'hlat lo be ham ki. Ng'hlat lo be te le lea bä. Kä kah ng'hlat lo be khai ni.
- 160) “ng'hläü lo be ki”- Kah pu sen thi viing viing te ki va atu ta ng'hläü lo be sa ki ni. Yeet noh ah eia kah ui nu atu ta ng'hläü lo be ki ni. Bu noh nah khyoot-ei she kah thi khyou te ki va kah ng'hläü lo be ki ni.

- 161) “ng’hmü ng’hmang ki”- Kei ta kä kah ng’hmü ng’hmang khoi ki. Kah pa ng’hmü ng’hmang ki ni. Kah pupüi ta ng’hmü ng’hmang be ham khai ni.
- 162) “ng’ja ki”-Kho ng’hmüüm kä kah ng’ja ki. Mei-a kyek am kah ng’ja paang ki ni. Amih ning ng’khü naak nah ng’ja lo khai ni.
- 163) “ng’jooi ki”- K’phyu he nak’küt sen m’dek üng va ng’jooi ki he ni. K’phyu sheyüi ta thing üng va ng’pan hü lü ng’jooi hü ki ni. Nga he pi tuili k’uma ng’jooi hü ki he ni.
- 164) “ng’juui ki”- Kah pu noh ng’juui sa lü va sha bään ki ni. Kah pa noh pi ng’juui sa lü va nga k’shou sen khu hnaan-am joon khoi ki ni. Yekaap noh ng’juui sa lü va ah ye bään-ei khoi ki ni.
- 165) “ng’khin-ei ki”- Kah pu he ng’khin-ei lo ki he ni. Tukum-am kah nu ja kah pa pi kah pu-a veia ng’khin-ei pääng ki yooi ni. Nang pi keia veia ng’khin-ei lo tua.
- 166) “ng’khyum be ki”- Asum a shiipa ka he ju ima ah nang ng’khyum be ki he ni. Yook ima pi ah na ng’khyum be m’shing ki he ni.
- 167) “ng’kou ki”- Kah pupüi m’hnat-ei she ng’kou ki. Ah huuihlangeia k’khyang ta ng’kou ng’hleei-ei khoi ki ni.
- 168) “ng’kya ki”- Kah bu k’am ng’kya lo ki. Nanga me k’am pi ng’kya lo khai ni.
- 169) “ng’leeng ki”- Ng’nam she he sen shia ng’leeng-ei ki he ni. Nga he sen tuili k’uma ng’leeng-ei ki he ni. K’khisha he pi moa ng’leeng-ei ki he ni.
- 170) “ng’ling ki”- Kah pu noh yo ng’ling khoi ki ni. Kah pa noh thing ng’ling ho ki ni. Kei noh bonghlong kah ng’ling-ei

- m’phuun ki ni.
- 171) “ng’looi ki”- Keia sa pa noh ta ng’looi ng’koi kia ah pu sa ng’la sen la-ei be khai ni. Ahlaana ta am ng’looi ng’koi kia pa sa ja tu sa üng ka ng’la sen amih jei-ei khoi ni.
- 172) “ng’lou ki”- Kei ta i pi kä kah ng’lou khoi ki. Anih noh ta shenu ng’lou khoi ki ni.
- 173) “ng’mang she ki”- Kei ta kah ng’mang kä she ki. Ah ng’mang am she ki hin am ve khoi ta. Mih ng’mang she lo be tü khai ni.
- 174) “ng’nok ki”- Nang hin nah hnu lama va ng’nok sa-a. Nang pi nah ma tänga ng’nok sa-a. Ng’nok hü te uki she kho mü lo khai ni bä.
- 175) “ng’ook ki”- Kah thaang üng shakhi ng’ook ki. Mih keng üng vakphyung ng’ook ki. Yüi üng ng’hnumi tumat ng’ook ngen ki.
- 176) “ng’pái ki”- Kho mü lo khai ni kä ng’pái ng’pi lü seta bä. Shuumkhok sen ng’pái ki ni. Shuumkhoka k’dama ta kongkolok sen ng’pái-ei pi pi ki ni.
- 177) “ng’phyüng ki”- Thing üng kyakia k’hyaang sen ng’phyüng bäi ki ni. Kah kho m’ne lü ng’phyüng ki ni. Khooi noh ah luuka nashen ng’phyüng ki ni.
- 178) “ng’phyüüi ki”- Louma-a linglei ng’tum lü ng’phyüüi-in ki lik lik ki ni. Kah pia ng’hmüi lung sen ng’phyüüi-in ki lik lik lü ng’tuui ki ni.
- 179) “ng’pyaang ki”- K’khyang pi, she pi, vok pi, aai pi, khisha he pi ng’pyaang ki he ni.
- 180) “ng’pyaang ki”- M’tan nua kä ng’pyaang dat ki he ni. Shia she ng’pyaang ki ni. Vu lü ng’pyaang lü va sha k’täm khoi ki he ni.
- 181) “ng’pyan ki”- Axü ng’vaai noh ng’lamisa ng’pyan nak ki.

- Songpyang noh nuk'püisa ng'pyan nak ki. Pasong ja nusong he ju kuunga ng'pyan-ei ki he ni.
- 182) “ng'pyei ki”- Hina joon k'pang ta ng'pyei-ei ki ni. Asana ng'voong pi pyei-ei ha ki ni.
- 183) “ng'pyooi ki”- Hina thing yooi ta ng'pyooi-ei ki yooi ni. Ng'pyooi-ei kia thing yo sen m'shung be vaia küüi ka-ei ki ni. Ng'pyooi kia thing m'shung-ei hü be lü m'nü ve ngü.
- 184) “ng'seka ki, sekhaü ki”- Püipo kä sekhaü vai ni. K'taaiyü noh ng'nam he jah k'phyu k'sho lü ng'se ka lo khoi ki ni.
- 185) “ng'sekhaü ki”- Ng'hnumi noh k'pamia peia ng'sekhaü ki. Ng'sekhaü kia k'khyang kä do kya ki ni.
- 186) “ng'shiing ng'sei ki”- Nanga sa he ta ng'shiing ng'sei sa ki he ni. Sena ng'lami ta ng'shiing ng'bä sa ki ni.
- 187) “ng'shui ki”- Ng'nam he sen nga sha u lü ng'shui-ei ki he ni. Khisha he sen moa ng'shui-ei ki he ni. M'pyuk-ei sen k'khyanga louma-a ampyusa-a ng'shui-ei khoi ki ni.
- 188) “ng'shung ki”- Sena k'tung sen ng'shung ye khaia han ng'ling loa. Hina k'tung ta am ng'shung paang lü kolok-ei ki ni. Kolok-ei kia yo ta am ng'shung be thei khai ni.
- 189) “ng'so ng'sik ki”- K'sang üng k'phyu eek ng'so ng'sik-ei ki ni. K'shitui üng phyokshak he ng'so ng'sik-ei ki he ni. M'pyung ja m'dek kä jah ng'so ng'sik shaka bä.
- 190) “ng'soong ki”- Sha amih hnim naaka shak'booi ng'soong-ei ki he ni. K'sang ng'soong u lü ng'nam bu khüün ki he. Tangka ng'soong u lü ng'nam she k'khyei ki he ni.
- 191) “ng'sum ki”- Kei noh shengke kah ng'sum thei ki ni. Kah na noh ta shengke am ng'sum thei ham ki ni. Kah pu noh ta ng'she

- pi ng'sum thei ki ni.
- 192) “ng'suui ki”- Nashen he yüi üng ng'suui-ei ki he ni. Sa lo hükia ng'hnumi pi yüi üng ng'suui khoi ki ni.
- 193) “ng'täai ki”- M'pa k'set sen ng'täai-ei be ki ni. K'kiyang sen ta saye k'konga ng'täai-ei be ki ni. Ng'täai lo be sa-in ving vinga bä.
- 194) “ng'taai ki”- Thi naak noh ng'khyung'la yooi jah ng'taai shak ki. Ng'taai ha ha ni lü dong be ki yooi ni.
- 195) “ng'thei ki”- Louma ka ng'maai ng'thei lo ho ki ni. Ng'hngaai ng'thei ki pi hmin lo ki he ni. Ng'thei khoi kia thing ta ng'thei lo be pi ling khai ni.
- 196) “ng'thi-ei ki”- Pupa he pi tui üng ng'thi-ei khoi ki he ni. Ah u pi tui-am ni amih ng'thi-ei khoi. Tudäa mih ng'thi-ei lai lai khai he ni.
- 197) “ng'toom ki”- Kah na sen ji-am ng'toom lü ip ki. Nashen sen phak k'khyo üng ng'toom lü ng'thup-ei ki. M'diimphu ja ta k'toom yooi sen ng'toom-ei thei ki yooi ni.
- 198) “ng'tou ki”- Daai sang'pyang he ta ng'tou ki he ni. Daai sang'la he hin ng'tou-ei pi pi ki he ni. Ah nupa ng'tou ki ta ah sana ng'tou be ye khai he ni.
- 199) “ngon ki”- K'khyang k'she noh k'khyang ngon khoi ki. K'khyang noh sha ngon ki he. Sha ng'thang kah ngon lo khai ti khoi ki he ni.
- 200) “no ki”- Kah pu noh lou-ei he kä lo thei khaia louma ng'no sen no ki. Kah pa noh thaang ah suun naak vaia k'pu sen no ki. K'khyang he kä lo thei khaia lam sen no ki he ni.
- 201) “non ki, non sho ki”- Ah k'taai noh ah na-am anih k'sua shemse non shi ki. Asen ta nah pua kya lü non sho-ina bä.

- 202) “nong ki”- Kah k’koi noh ah k’khyu sen shenu ja ng’hngaai lon-am nong be ki ni.
- 203) “nooi ki”- Bu ja me kä nooi ham ki he ni. She-eek noh nah nooi ki ni. M’pyüngma le noh ning nooi ve.
- 204) “oh ki”- K’khyang k’phyüm he noh pi tui oh khoi ki he ni. Keimih noh tui k’shik kamih oh ki. Nashen noh tui oh ho ki ni. San he noh ta ju oh m’phuun ki he ni. M’hnüüpa ta khooitui va mih oh khai he ni.
- 205) “ooi ki”- Anih noh ta ng’mou kä ooi ki. Kei ta k’süüm pi am ooi khoi ngü. Xui ja ng’mouphak kah ooi ki ni.
- 206) “op ki”- Kah pi noh ah mne sen ng’kyu ng’shuun-am op-ei ki ni. Kah na noh ah kho sen pihu-am op-ei ha ki ni.
- 207) “päk ki”- Kah pipüia ah ha päk ki. Mih bu k’am päk-ei ki. Ka ng’ja päk-ei ki.
- 208) “pe ki”- Kah po ng’hgneei noh sa na pe ki. Kei noh ta u-am pi sa am pe ngü. Sheipä na pe tua. Kah tu noh shenu na pe lo khai ni.
- 209) “pe m’sho ki”- Pe m’sho thei kia k’khyang-am va ng’vaai ng’lang ki amih ti khoi ni. You ngon lü ng’vaai ng’lang ki, pe m’sho lü ng’vaai ng’lang ki, jah m’ti m’hnat-ei lü, ng’vaai ng’lang ki amih ti khoi ni.
- 210) “phu ki”- Louma-a tun kah phu ki. K’shipee pi kah phu khoi ki. K’khyaye kah phu be ham khai.
- 211) “phye ki”- Kah pupüi noh lei ng’koi he jah phye bäi ki ni. Nah lei kah ning phye pe khai ni. Ak’phyüm k’phyo lei ng’koi he kä jah phye phyai vai ni.
- 212) “phyek ki”- Kei noh yo sen k’simpün-am kah phyek ki ni. Kah

- na noh ta thing sen käsaang-am phyek ki ni. Kah k’tai noh ta k’u ng’shü naak vaia ng’xäi sen k’sim k’pyaai-am va phyek ki ni.
- 213) “phyong ki”- Mih phyong khaia vok-am mih ng’keng-ei ki ni. Phyang yai sa lü set be ua bä.
- 214) “phyou ki”- Kah nu noh lou kä phyou ham ki. Ahlaana ta kei ho lou ka phyou khoi te ki ni. Lou ta phyou be ham lai lai khai he ni.
- 215) “phyüm ki”- Hina phyang ta am phyüm thei khai ni. Asena k’sua ng’kho ta phyüm thei ki ni. Asana doon ta, phyüm-ei pääng ki ni. Asena im pi phyüm lo khai ni.
- 216) “pit”- Nah ng’mouphak pit-ei ki. Keia m’pamkhyong pi pit-ei ki. Hina yüi pit-ei ki.
- 217) “k’pu ki”- Kah pu noh kah pa-am shek’koong k’pu ki. Kah pa noh kah ng’hmaak-am vok xa k’pu ki. Kah si noh ah püi-am ng’mouphak k’pu ki.
- 218) “pung ki”- Thing yo he pi akum tä she pung lo ki he ni. Ui aai she vok he pi pung lo ki he ni. Khomdek khaan üng ta k’khyang he pi pung lo pi pi ki he ni.
- 219) “puunsiin ki”- Sena k’khyang ah püipo he si jah pyen-ei lü puunsiin hü ki ni. Nang hin ta i pyen-ei lü nah puunsiin ki ni. Anghmüa i nah puunsiina ki ni.
- 220) “pyang tham ki”- Amih m’tüü k’si pi, am amih pyaan khoi pi, hlü ko ki he pi pupa he noh ah nah pyang tham-ei lo khoi ki he ni. She xu lo ki pi pyang tham-ei be khoi ki he ni.
- 221) “pyen ki”- Ah nu noh ah sa pyen ki. Sheja noh kyong sa pyen püi ki ni. I nah pyen ki ni? Ah pa noh ah sa pyen m’phuun ki.

- 222) “pyok shak ki”- Khuhnaan kya lo lü im k’um ja k’komma-a pyok shak ki he ni. Pupüi noh pi sü m’thiik lü, vok-ei aat lü, pyok shak po ki ni. Im peia ka pyok shak hooi be tua.
- 223) “pyook pyaak ki”- “Ng’la pi, hmeinu pi, amih k’khyu pi, k’pami mat hoi lü mat ih püi ki-am va pyook pyaak ki ni” amih ti khoi ni. Sena k’khyang ta pyook pyaak ki ni.
- 224) “pyoot pyeet ki”- Dam yaai noh ah kop naak va pyoot pyeet thei ki. Pyoot pyeet kia k’khyang noh i am khüüi khoom thei ki ni. Kä pyoot pyeet lü set te lea bä.
- 225) “pyü ki”- Ng’nam he noh sha ng’thang ngon u lü vu pyü ki he. Kah ng’hmaaka she yo sen ng’nam he noh pyü ki he ni. She lu k’sing üng ng’laam u lü vu pyü ki he.
- 226) “sä ki”- K’ban lam ta sä ki ni. Tuili üng ka noh “Mandalay”-a k’dama “Mindat” hin sä be ki. Khom’dek üng ka noh khomika k’dama pikhya hin sä be ki ni.
- 227) “sa ki”- Maammu üng kah nu k’shui k’pamisa-a sa ki ni. Tukum-am kah nulong ta ng’hnumisa-a sa ki. Kamih voknu k’koa sa ki ni. Kah shenu abook sa-a sa ki ni.
- 228) “sääsiing ki”- Ng’hnumi noh k’khom m’nge k’täm kia ah sei sen sääsiing na düit ki ni. Pipüi sa noh pi leem kia ah sapa sen sääsiing na k’khüt ki ni.
- 229) “sat-ei ki”- K’khyang he sen m’kyeek a kyaak lo üng sat-ei ki he ni. Amsha ta mei amih ka lo üng pi sat-ei ki he ni. Mih m’sata k’khyang nak’küta sat-ei thei ki he ni. Püipo kä m’sat-ei xo xat vai ni bä.
- 230) “seng ki”- Ng’nam he noh kho seng ki he. Pupa he noh seng khyam u lü va pung muk khoi ki he ni. Kah k’taia k’khyu

- seng u lü m’um ki he ni.
- 231) “set ki” - Longa ka set ki. Kah nu ta pung a set soon hü khoi ki ni. Kah k’koi ta set be khai ni.
- 232) “sha ki” - Kah pu noh sä doon, im ja pyeek sha khoi ki. Kah paai long noh ta ahmääi sha be tü thei ki ni. Kei noh pi ka sha thei khaia kah m’tum k’ta nak khai.
- 233) “sha ki”- Tuhi kum k’pyeek kä kah sha ki. Sheeng kum ta im kah sha be khai ni. K’soong ta atu hin kah sha pääng ki ni.
- 234) “shang ki”- Kho ngooi ta lam mih k’she khaia shang hūa bä. Ng’voong shak vai sen u noh am shang lo she amih k’shing ki ni. Ang’khä üng shang hūa bä.
- 235) “she ki”- Kah na noh yo tooi she ki. Kei noh vok ei vaia ng’maai ja ng’maai tang kah jah she ki. Kah pa noh thing jah she hü ki ni.
- 236) “she you ki”- K’khyu k’khyang he noh she you ki he ni. Daai k’khyang he noh va she you pi ki he ni. K’duk M’sang he hin noh she ta you pi pi ngaai khai he ni.
- 237) “shei ki”- K’tuui ja ng’maai an he sen shei lo ki ni. Thing khu hnaan nak’küt sen shei lo be ki he ni. Khu an shei lo kia ah tooi sa sen ei phya ki ni.
- 238) “shep ki”- K’khyü M’hnam noh khomdek shep khaia “Shuuikho k’shep” ah tüi lo m’jo ni. Keia pupüi noh ta m’thi shep thei ki ni.
- 239) “ship ki”- Xema kah ng’tääng naaka lung noh pi, thing noh pi nah ship ki he ni. Tuilong shiipa she sen thing yo he noh amih ship ye -ei ni. Nanga hleeng noh ta kä na shipa.
- 240) “sho ki”- Kah na noh saang kä sho ki. Ng’nam he noh m’pyuk

sho-ei lo m'phuun ki he ni. Kah si noh saang k'thaü  
m'pyunga sho be khai ni.

- 241) "shok ki"- Kho ngooi ta yook mih sho khai he ni. Yook sho  
lo ki hea ei vaia bu khüün ua bä. Yook sho lo ki nak'küt-am  
me tuk vai ni.
- 242) "shong sha be ki"- K'khyang van noh im k'pyek pyü pye ki  
sen shong sha be ki he ni.
- 243) "shong shak ki"- Im ja k'pyeek hin angkhä noh shong sha hü  
ki he ni. Im lou shong sha-ei khoi ki noh ta shong sha lo be  
te le khai ni. Nah im lou shong sha-eia bä.
- 244) "shooi ki"- Ui ja vok ah k'o üng shooi khoi ki he ni. U noh she  
ta am shooi khoi ki ni.
- 245) "shoon ki"- Kei noh bu k'am kah shoon ho ki. Nang noh  
k'thuui tui k'am shoona bä. Hina nashen sa noh lam üng shoon-  
ei lo thei ho ve. Kah pu ah kho noh huui-ei she m'khaan-at pi am  
shoon-ei thei ve.
- 246) "shoong ki"- Nga sun k'am üng va shoong khoi ki he ni. Kah nu  
noh k'khina ei vai me shoong m'phuun ki ni. Kei ho vok sha  
k'thuui-am kah shoong lo khai.
- 247) "shou ki"- Ng'hmo longa nga joong, nga m'shaang ja  
m'songpee he sen k'kong peia shou ki he ni. K'phunglong  
tänga nga k'pü ta tuisa ship tänga kaai lü shou ki ni. Nga shou  
ki ti hin ta m'tui ki he ni.
- 248) "shui ki"- Kah pi noh nashen khyüki sen va shui be ki ni. Nah  
pu noh ang'hgnaai lon khyük ki sen ng'dü shuunga shui hü be  
ki ni. Tungooi kei noh she ka shui ki ni.
- 249) "shui ki"- Vok ei moa kah shui ki. K'khyük ki shui be khoi ki

he ni. Shek'koong shui be m'phuun ki he ni. Shem'la shui be  
tü khai he.

- 250) "shüm ki"- Ju-ei ki noh lung shüm khoi ki ni. Bu shoong naak  
vai lung shüm loa. Kah nu noh m'thulung shüm lü bu shoong  
ki ni.
- 251) "shun ki, pung ki"- Kah palong noh m'ngengleng shun ngen ki.  
Kah pa k'däm noh pi k'khyu nu k'sei-am pung ngen ki ni.  
Ng'hliing noh ta jah shun khoi ki ni. Asan üng sen tumat noh  
tu mat pung u lü ng'thāk ki he ni.
- 252) "shüüm ki"- Kah pupüi kā kah shüüm lo ki. Kah pa k'däm ta  
kah shüüm lo ki ni. Kah nuk'däm ta kah shüüm lo kāna va  
thi-ei ki ni.
- 253) "shuut ki"- Kah pu noh ah lu üng ka poon shuut be khoi ki.  
Kah si noh a phyaang shuut be ki. Kah pa noh shemse khi  
naaka ka sheyüi shuut be pääng ki. Ui aai khit kia yüi ta shuut  
be vai ni.
- 254) "singling ki"- Sena ng'lami sen ah ve so singling sa ki ni.  
Keimih ho a singling pan yüa kamih ve so ha ki ni.
- 255) "sooi xaai ki"- Sooi xaai ki he sen kā jah hoi shom-in vai hlü  
ki ni. Sooi xaai lo khoi ki sen ta sooi xaai lo be tü khai ni.
- 256) "soon ki"- Ng'la he nu k'püia ima soon-ei ki he ni.  
Sheengmüa ta kah ima soon-ei loa bä. Hmeinua ima soon-ei  
u lü ve-ei püi ua.
- 257) "soot pyeet ki"- Asen khyü sen i booi bi lo naak üng soot  
pyeet pi ling ki he ni. Nangmih ta khuuikhoom naak üng kā  
soot pyeet pe pe ua bä.
- 258) "sou ki"- Ng'lami he noh be xa sou ki he. Kah tu noh ku khuui

sou ki. Kah ng'tepüi noh k'büi sou ki. Kei noh k'tung khuui ka sou ki.

- 259) "sü ki"- Kho m'than lo khai ni kä sü sea bä. Sü se aih ki sen amih se-ei taak khoi ni.
- 260) "süm ki"- Keimih noh yook sen lungdüa kamih süm khoi ki ni. Tu käna ta u noh pi yook sen am süm lo ti ki he ni.
- 261) "suui ki"- Kong noh shenu suui ki. K'khom ja m'nge noh ta k'khyang suui ki yooi ni. Ui noh pi aai suui ki ni. M'pät noh pi jah suui ki ni.
- 262) "suui ki"- Ui, vok, she, m'nge, k'khom, muk'kei, kong, püüp xem, ng'hgnaai, maang, k'phyu, k'phyuphyaai, xam, tuijü he sen noh k'khyang jah suui thei ki he ni.
- 263) "süüm ki"- Pung he noh kah pua ju süüm lo ki he ni. Kho ngooi ta K'duka mimih noh ju mih süüm khai he ni. Ju süüm lo ki he-am bu jah m'bei vai ni.
- 264) "suung ki"- Kah na noh k'bä suung lü k'kha pha ki. Kah pu noh keng suung lü k'phyu k'khyei he jah pha ki. Kah pa noh pi m'hliing suung lü k'khom ja püüp jah pha ki ni. Kah k'taai noh pi k'kyung suung lü joong pha ki. Kei noh thaang suung lü shakhi ja shangja kah jah pha ki.
- 265) "tak ki"- Be, xa, xak'tui, moxa he va tak khoi ki he ni. Be, xa, xak'tui, moxa he hin ta tak be lai lai khai he ni.
- 266) "tän ki"- Thing jah tän lü k'kyeep u lü va k'kyung tu khoi ki he ni. Kah pa noh thing lüi jah tän lü va k'kyüng yai ki. Baang khäna lung he jah tän tua.
- 267) "teng ki"-Sa kä ka teng бүк ki. A teng бүк ka-a nang to hü kio? Ahin teng lo be ham khai he.

268) "thaai ki"- Asena sä ta thaai ham ki ni. Hina phyang pi am thaai nu k'tung ki ni. Hina ji ta ak'thaai ni.

- 269) "thi ki"- A huuihlang-ei lo jai thi lo khoi ki ni. Tui ja mei üng ng'sum ki he pi thi ki he ni. K'khyang noh ah ngon pi thi ki he ni.
- 270) "thoongkhyia ki"- Pung he noh amih shuk-ei k'khyang sen kä mih thoongkhyia be üng ta, jooi-ei k'täi khai he ni. Amih shukei nak'küta thoongkhyia be vai ni. K'khyüna thuthi noh va, ng'hngisiim sun jah thoongkhyia thei khoi ki ni.
- 271) "thou be ki"- Ip ki thou be ki ni. Thi ki ta am thou be thei ki ni. Tua va k'khyang thi he thou lo be khai he ni.
- 272) "thou lo ki"- Thi ki ta am thou lo be khoi. K'khin sen kä thou lo ham ki. Kah pa thou lo m'phuun ki ni. Ip ki nak'küt thou lo be pi ling khai he ni.
- 273) "thu ki"- Me nak'küt thu thei khoi ki ni. Hina nga ta am thu m'saam ve. Asana shak'khi ta thu lo m'phuun ki ni. Me nga nak'küt thu thei khai ni.
- 274) "thü ki"- Keimih noh k'pu k'sing kamih thü ki he ni. K'khaanshamphong noh ta kho ng'mei thü lü va joong ki ni. She noh ng'voong thü lü lut lo ki.
- 275) "thuhli yaai lei ki"- K'khyanga k'khaana thuhli yaai lei sen, kä do ki tia k'shing vai, hlü ki ni. Thuhli yaaileikia k'khyanga peia ta kä ve so dat vai ni.
- 276) "thüi ki"- Ahpüipo thik ki thüi shei ki he ni. Ah khotheem pyüpye ki pi thüi shei khai he ni.
- 277) "thüi ki"- K'khyang pääng thüi thei ki ni. Ah nupa thi ki va thüi shei ki he ni. Ak'khyusa thik ki pi thüi shei khoi ki he ni.

- 278) “thup ki”- Kă khyük khai va thup-ei ki he. Xün sun thup thei pi ki he ni. Xui ja ng’hngaai sen thup-ei pi pi ki he ni. Nang noh pi asen va thup hū tua.
- 279) “ton ki” - Năäi noh phyokshak ton ki ni. Kei noh pi k’bibooi ka ton ho ki. Ak’she nak’küta ton xot vai ni.
- 280) “tüüi pyaang ki”- Mimih sun M’hnamnu noh ak’süka ah jah tüüi pyaang lo ni. Mimih noh tüüi pyaang kia m’jung m’ja sun mi hmu thei ki ni.
- 281) “um ki”- Lung khuui üng nga um ki he. Thing khuui üng hlup ja ng’beeng um ki yooi ni.
- 282) “uui ki”- Mei noh im he jah uui ki ni. Va mei noh pi kho k’pu uui ki. Uik’khyu ja hlouhlak noh pi jah uui k’sang ki yooi ni.
- 283) “ve ki” - Kah năäi long kä ve paang ki. Kah paai long leen pi am ve. Kah pipüi ta ima ve khoi te ki ni. Kah si Hlū ta ima ve-ei lo ho ki ni. Atu kăn kah k’taai m’Naai ve-ei lo păäng ki ni. Khokhyea kah na Xung ve-ei lo be ham khai ni.
- 284) “vei ki”-Ak’khon am do ki va vei thei ki. Bu ei naaka ta kä vei phyak ki ni.
- 285) “vi-ei ki”- Ngooi ta kah pu kah ima vi-ei lo ki ni. Kho ngooi ta ju ook vaia kah k’phyeeke vi-ei loa bă. Ng’hnumi he amih püia veia vi-ei thei ki he ni.
- 286) “vooi ki”- Lung-am vok kä vooia. Lung-am k’khyang kä vooi vai. Kei noh ng’vaai-am nga ka vooi ki.
- 287) “vop ki” - Kah pi noh k’khing vop khoi ki. Kah nulong noh pi k’khing ja shansha he jah vop ki ni. Kah palong noh ta shaaihlum vop thei ki ni.
- 288) “vot vet ki”- Vot vet ki ti sun koi vai ki ti-am tăngei khyou ki

- yooi ni. Sena k’khyang ah kut kä khăm lū vot vet sa ki ni.
- 289) “vu ki”- K’pami he vu ki he. Louma-a lou-ei vu ki he. Sayea ka he vu ki he ni.
- 290) “vuuk ki”- Hmeinu noh ah sa he jah vuuk na k’sang ki ni. Hmeipa sen vuuk lū khüüi khoom ki ni. Mimih sun khomdek k’khaana vuuk hmu khoshüüm mi khüüi ki he ni.
- 291) “xäk ki”- K’diyüüt üng ka lung angbaü sen jah xäk bea. Nga angbaü he sen jah xä bea.
- 292) “xe ki”- Looile noh vang aak xe ki. Ui noh pi maang xe ki ni. K’khyang k’she noh pi ah püi xe thei ki.
- 293) “xo ki”- Thingkhooi xo-ei ki. Hina lung khooi pi xo ki ni. M’kong khooi ta am xo ki ni.
- 294) “xoi ki”- Kah sa longa kä xoi pyam vai ni bă. Bi lo khüüi khoom naak üng xoi pyam shă hnăäng ki hin am do ki ni. Xoi pyam khoi kia k’khyang ta xoi pyam lo be pi ling ling khai ni.
- 295) “xot ki” - Asan noh thing ton xot-in ki. Ahlaana me nga m’tesa sa k’booia-am xot pe khoi ki he ni. Ak’tu nak’küt xot khai he ni.
- 296) “xu ki”- Im k’si k’pāk sen k’pyoon-am xu ki. Thing khuui sen khu hnaan-am ka xu ki. K’phyu khuui sen m’dēk-am xu in tua.
- 297) “xü ki”- K’sang pyung üng ka saanghum kami xü be ki. M’dēk üng ka m’pāpūm kami xü be ki. K’sang üng ka phyoshak kami xü be ki.
- 298) “xü ki”- Kah pupi yooi sen xü lo ki yooi ni. Kah pak’dām pi xü lo ki ni. Kami shenu pi xü lo ki ni. Kah pa noh kho kami vook vai xü hū ki ni. M’dēk üng ka saang k’sang sen jah xü bea.
- 299) “xuui pyaai ki”- Du dam kia k’khyang ta xuui pyaai pi ling ki ni. Limma kia k’khyang sen pi xuui pyaai thei ki ni.

- 300) “yaa ki”- Axü ng’vaai he pi yaa ki he. Nashen he pi yaa ki he ni. Songpyang ja ng’lami he ta yaa thei pi pi ki he ni. Amsha noh ta ah püi yaa yün-ei khoi ki he ni.
- 301) “yääi ki”- Kah nu noh bää’t kap he ja m’jak khe he sen k’panga jah yääi ki.
- 302) “yai ki”- Keimih ta kamih yai ki. Nangmih mä namih yai kio? Yai naak hin diim ye naak ni. Yai ki nak’küt noh diim ye naak hmu thei ki.
- 303) “yäng ki”-Kei noh k’am he sen m’s’e k’kyaanga ka jah yäng ki. Nang noh tui uum ja oi uum he sen k’khaan k’kyaanga jah yänga.
- 304) “ye ki”- Long sa tui ta ye ki ni. Lung üng lut lo kia tui hin ye pi ki ni. Diim ye kia kho hia ve phya pi pi ki ni. Nah lung diim lü nah k’ta ye she ä.
- 305) “yeet nak ki”- Keimih noh kah pipüi huui-ei she kamih yeet nak ki he ni. Sheja noh kyong sa he jah yeet na lü sa jah m’thei ki ni. Kah nu noh kamih ui aai he jah yeet na lü jah tu m’bei ki ni.
- 306) “yet ki”- Kah pa noh kah pi-am nga yet ki. Kah pi noh kah si-am phyang yet ki. Kah pu noh kei-am tungooi üng numei na yet ki ni.
- 307) “yu ki”- K’khyang yu ki hin da-ei ki ni. Yu ho ki hin ado be vaia am jäi khoi ki ni. Yu pääng ki hin ta yu be lai lai lü thi k’täi khoi ki ni.
- 308) “yü ki”- Kyong sa he noh polung yü ki he. Ng’hnumisa he noh pi k’singpi yü ki he ni. Ng’hnumi ja k’pami he noh louma-a k’shongsapyüt yü-ei ki he ni. Angvaai he noh pi

- k’shuk’khe k’khook po u lü yü-ei ki he ni.
- 309) “yü ki”- Ui sen yü ki. Ng’hngaaimong pi yü ki. Püüp pi yü ki ni.
- 310) “yu ki”-Sa yu khoi ki he ni. Sa na yu pääng ki o? Sa ta mih yu lo be lai lai khai ni.

khoi ki (past tence),  
 ho ki, pääng ki (present perfect tence),  
 -ki, -ki ni, (Present tence),  
 m’phuun ki, m’phuun ki ni, (Present continuous tense),  
 khai, (Future tense).

Nang mi ta kä koi vai pe pe u lü bä. Amsha noh koi vai ki sun amih m’khyü khoi ni.

K’shing vai ta (Note)= A hin he jah teng бүк u lü mih paü xaü he, mih pyen k’shak he, mih khü kou he, mih jah shui ba-ei he hin k’shing lo u lü mih yuk lo thei vai ja mih shum mang lo thei däm däm vaia mih k’ta naak vai hlü khai ni. Mih teng thei vai ja mih yuk theet lo thei däm däm vaia mih ng’tüün vai u.

**17. “-Ki, -ki ni”** -am dǖt ki hea k’khyü be he (Adjectives and noun modifiers)

A m’jü he hin, kho khäna jah shum-ei lü ng’ya ki ni. Ak’kea ka he mäia mi jah teng bü

- (1) -ki, -ki ni (verb modifier)
- (2) -ki k’khyang (adjective form)
- (3) -kia k’khyang (adjective form)
- (4) lo ki, lo ki ni (verb form)
- (5) lo ki k’khyang (adjective form)
- (6) lo kia k’khyang (present tense)
- (7) lo khoi ki k’khyang (past tense)
- (8) lo khoi kia k’khyang (past tense)
- (9) lo ho ki, lo pääng ki (present perfect form)
- (10) lo m’phuun ki k’khyang (continuous tense)
- (11) lo khai k’khyang (future tense form)
- (12) lo khaia k’khyang
- (13) ima lo ye ye khaia k’khyang
- (14) lo pi ling ling khaia k’khyang
- (15) Louma-a lo be ham khaia k’khyang
- (16) Mih veia a lo be vai yääng khaia k’khyang
- (17) a lo be vai am yüüng khaia k’khyang (not)
- (18) am lo be khaia k’khyang
- (19) am lo be thei khaia k’khyang
- (20) mih veia am lo be shüüm shüüm khaia k’khyang
- (21) mih veia am lo khoi kia k’khyang
- (22) thi ki k’khyang

- (23) thi kia k’khyang
- (24) thi thei kia k’khyang
- (25) Ahlaana thi ho ki k’khyang
- (26) thi pääng kia k’khyang
- (27) tua thi lo be tü khaia k’khyang
- (28) thi lo be ham khaia k’khyang
- (29) Akum tä she thi lo lai lai khaia k’khyang
- (30) Thing üng kya lü am thi kia k’khyang (not)
- (31) am thi thei kia k’khyang
- (32) Ngooi kho dää am thi thei shüüm shüüm khaia k’khyang
- (33) Atu am thi ham kia k’khyang
- (34) ling ki k’khyang
- (35) ling kia k’khyang
- (36) ng’tuun vaia ling keen kia k’khyang
- (37) khüüikhoom vaia ling tu tit kia k’khyang
- (38) ling thei kia k’khyang
- (39) She you lung k’kot vaia ling khoi kia k’khyang
- (40) a i üng pi ling khaia k’khyang
- (41) ling lo be ye ye khaia k’khyang
- (42) am ling kia k’khyang (not)
- (43) am ling khoi kia k’khyang
- (44) am ling thei kia k’khyang
- (45) am ling khaia k’khyang
- (46) ei ki k’khyang
- (47) ei kia k’khyang
- (48) Nga booi ei khoi kia k’khyang
- (49) Aai sha ei ho kia k’khyang

- (50) bu m'de ei pääng kia k'khyang  
 (51) M'hnüüp bu ei lo m'phuun kia k'khyang  
 (52) Voksha ei khaia k'khyang  
 (53) mü bu ei lo ye ye khaia k'khyang  
 (54) Bu am ei ham kia k'khyang  
 (55) Me am ei khoi kia k'khyang  
 (56) K'bei bu am ei ham kia k'khyang  
 (57) Mimiha bu am ei lo be thei shüüm shüüm khaia k'khyang  
 (58) ng'sun kia k'khyang he  
 (59) Ng'sun lo thei kia k'khyang he  
 (60) Tungooing'sun lo kia k'khyang he  
 (61) Khongooi ng'sun lo be ham thei khaia k'khyang  
 (62) Kyong ima ng'sun lo pääng kia k'khyang he  
 (63) Ju ima ng'sun lo m'phuun kia k'khyang he  
 (64) Yook ima ng'sun lo kia k'khyang he  
 (65) m'khye ki  
 (66) m'khye ki k'khyang  
 (67) Ahmäi üng m'khye kia k'khyang  
 (68) m'khye thei kia k'khyang  
 (69) m'khye khoi kia k'khyang  
 (70) m'khye ho pääng kia k'khyang  
 (71) m'khye khaia k'khyang  
 (72) m'khye lo be khaia k'khyang  
 (73) m'khye lo be ye ye khaia k'khyang  
 (74) am khye ki ni  
 (75) K'khyang k'shunga am m'khye kia k'khyang  
 (76) am khye thei kia k'khyang

- (77) Ng'nam k'uma am khye khoi kia k'khyang  
 (78) am khye khaia k'khyang  
 (79) am khye lo be shüm shüm khaia k'khyang  
 (80) ng'ai ki  
 (81) ng'ai kia k'khyang  
 (82) ng'di thei sa kia ng'la ja ng'pyang  
 (83) Ju ima ng'di ho kia k'khyang  
 (84) Yook ima ng'di рддng kia k'khyang  
 (85) ng'ai lo m'phuun kia k'khyang  
 (86) ng'ai khaia k'khyang  
 (87) Kho ngooi ng'di lo khaia k'khyang  
 (88) ng'ai lo tele khaia k'khyang  
 (89) am ng'ai ki  
 (90) Ahun thap sa pi am ng'ai khoi kia k'khyang  
 (91) i tia pi am ng'ai thei khaia k'khyang  
 (92) am ng'ai khoi shüm kia k'khyang  
 (93) am ng'ai lo shüm shüm khaia k'khyang  
 (94) ng'vook po ki  
 (95) Ng'sunng'boom naaka ng'tuunng'vook po thei kia k'khyang  
 (96) ak'pyäänga ng'vook po khoi kia k'khyang  
 (97) ng'vook po m'phuun kia k'khyang  
 (98) Ju ook naaka ng'vook po khaia k'khyang  
 (99) ng'vook po lo be ye ye khaia k'khyang

**Eg.**

- 1) Nang noh mih veia *lo khoi kia k'khyang* sen nah k'shing be kio?
- 2) Mimih noh *am lo khoi shüm shüm kia k'khyang*-am va me mi tuk khai he ni.

- 3) Nangmih noh Jankung-a ka noh ng'nama *lo be m'phuun ki hea mih sa he* sen namih jah na do be khai ni.
- 4) Pupa he noh *thi ho kia k'khyang thi* sen mei üng va amih süm khoi ni.
- 5) K'khyang he noh *bi lo thei ki* sen ni amih ngak xa-ei khoi ta.
- 6) A u noh pi *m'khye kia k'khyang* ta am jum hnam khoi ki he ni.
- 7) Ng'äi *thi kia k'khyang* noh va lei ng'koi anah k'shing khoi ki ni.
- 8) Nangmih noh pi *ng'vook po khoi kia k'khyang* sen m'sei u lü namih him pheek vai ni.
- 9) *Bu am ei ham kia k'khin* sen m'sei sa u lü bu m'bei vai ni.
- 10) *Ling khoi kia k'khyang* sen noh ling keen lü vuuk jah m'hnu m'the ki ni.
- 11) Hlikhaü noh *a huuihlang-ei lo m'phuuna k'khyang-am* va ui vok she amih k'pa khoi ni.
- 12) Tukbäikäna ta *yoi sik-ei lo kia k'khyang* ta sheei ni amih m'bei lo ta.
- 13) *Khüüi khom lü m'sun m'she-ei kia k'khyang* va booi mang lo ki ni.
- 14) *Ah lu shei kia k'khyang* noh ng'tou nak ki ni.
- 15) *Ng'thä ng'khye thei kia k'khyang* noh va k'shing k'khyap lo thei ki ni.
- 16) Pupa he noh *jah tuui pyu thei kia k'khyang* sen kyu kyok-ei khoi ki he ni.
- 17) Pupa he noh ta *she you lung k'kot kia k'khyang-am* va “pasong” ni amih ti khoi.
- 18) *Ak'khyu noh a thi taka k'pami-am* hmeipa ti u lü, *ah sei noh a thi taka ng'hnumi-am* va “hmeinu” amih ti khoi ni.

- 19) *Ah nu noh booi, ah pa noh booi a thi taka nashen* ja *ahnupa aning'hngi noh a thi taka nashen-am* va “hmeisa” amih ti khoi ni.
- 20) *She you lung k'kot kia pasonga k'khyu-am* va “nusong” amih ti khoi ni.
- 21) *Pi ng'nam he jah k'phyu k'sho lü jah m'küüi m'kyan khaia* amih m'soon-am va “k'taaiyü” amih ti khoi ni.
- 22) *M'pye-am püi tu kia k'khyang-am* va “püik'tu” amih ti khoi ni.
- 23) *Aai k'tui sen mei-am tik lü teng kia k'khyang-am* va “püi k'kai” amih ti khoi ni.
- 24) *M'pye ja k'thiing-am jah moot lü jah huuihlang-ei kia hlikhaü lo be thei kia ng'hnumi* va “ng'hma ki” amih ti khoi ni.
- 25) *Ng'muim'khye khoyam ja tuiyaa he jah hmu thei kia k'khyang* va “mikhamu ki” amih ti khoi ni.
- 26) *K'khyanga ng'sun ng'boom naaka ng'tuun ng'vook po m'sha ki-am* va “k'khyangk'she” amih ti khoi ni.
- 27) *Amih ka lo la lü m'pyu m'pyeem ki-am* va “m'pyuk-ei” amih ti khoi ni.
- 28) *Ng'pyang lo sa m'phuun kia k'pami sa-am* va “songpyang” amih tik hoi ni.
- 29) *Ng'la lo sa m'phuun kia ng'hnumi sa-am* va “ng'lami” amih ti khoi ni.
- 30) *Ng'hnumi sa ja k'pami sa ng'don ki-am* va “songpyangng'lami” amih ti khoi ni.
- 31) *Kum-at ja kum xa-a ng'lak-a anghmo he-am* “nashen” amih ti k'tung ni.
- 32) *Hmi thaai ki ja Kum-ata anih laka anghmo sa he-am* “nasa” amih ti k'tung ni.

- 33) *Songpyang ja ng'lam* ng'don ki-am va “k'khyang k'thou”  
(k'khyang k'thou lo) amih ti k'tung khoi ni.
- 34) *Ahsang'lam* jah pe-ei lü vok ja hyo thei kia k'khyang-am  
va “pu” amih ti ni.
- 35) *Aai sha atänga-ei* thei kia hnüünpüi k'phyaai be he-am va  
“pasa” amih ti ni.
- 36) *Mäta sang'lam* pe-ei üng aai jah yo be she, vok yo lü k'kha  
m'bei theia k'khyang he-am va “tu” amih ti ni.
- 37) *Lung üng pi, thing üng pi, tui üng pi, k'khyanga ngon pi ni*  
*she, thi* kia k'khyang-am va “ng'shaai üng set ki” amih ti khoi ni.
- 38) *Akuun paam k'ka-a angxüta* thei-ei lo kia k'khyang-am va  
“a tantäü-a thi ki” amih ti khoi ni.
- 39) *Kho veia kuun paam lü thi* kia k'khyang-am va “ak'diima thi  
ki” (yaa üng thi ki) amih ti khoi ni.
- 40) U noh pi am ah hmu be thei vaia tui üng lut-ei kia k'khyang-am  
va tui üng khyük ki amih ti khoi ni.

## Angkaü K'däm -12 (Chapter Twelve)

### Daai hea amih pyen shak, khü kou ja shuiba he

#### A. Daai hea amih khuik'shaam he.

- 1) Pu tu ng'tuun noh ng'jung püi am lüüm, pa sa ng'pyei noh m'kot  
khä am k'kaan.  
(Pu jah tu ta a ia mäia ng'tuun pyen ni she pi, ng'jung k'kong kä  
lüüm k'kaan ham she, ng'khot ng'ye be vai ti naak ni. Pa sa yooi a  
ia mäia ng'tuun pyen ni she pi, m'kotkhä kä han k'kaan ham she,  
ng'khot ng'ye be vai ni, ti hü naak ni)
- 2) Pu tu ng'sun lü tun k'pyüng pyouki, pa sa ng'don lü ng'nooi be  
tak ki.  
(Pu jah tu he ng'sun boom sa thei u lü, lung kho vok üng va, noom  
saang ho do kya thei ki ja pa sa noh ak'do sa a, mk'khyäp sa üng va,  
sho ng'lin he do kya thei ki, ti naak ni.)
- 3) Ng'hnumi vu ki khoma sui, aainu khoong ki ng'hmua jä.  
(Ahin ta ahlaan hia ng'hnumi hin k'pami hea mäia, shoh lai lü, pyen  
shak hin am jum hnam bäk-in u lü, hnumi ja aainu hin amih jah  
m'kumkäp naaka amih na pyen shak lo ni.)
- 4) Ng'hnumi noh pyen she lei am dip, aainu khoong she kho am  
thai.  
(Ahin pi ahlaan seia k'pami hea mäia, ng'hnu he sen lei ng'koi pyen  
shak naak üng am amih jah na shuumang bäk sen, amih pyen hü naak ni)

5) Li tūng tūng ki li pit ki, m'pyong ha la noh be m'khäp ki.  
(Ahin ta a tui lam thei khaia kä ngaai k'tü ya u lü, pyen shak mük  
mük hin noh lei koi jah po sha shak thei ki tilü, li tūng tūng ki jah  
pyong k'she sen jah m'doon lü, m'säi m'si naak ni.)

6) Li a li naak üng li be man ki, shooi a shooi naak üng shooi be  
khoih ki.  
(Ahin ta ah i noh pi, amäta ak'süün ja aning lam k'tä lo be khoi ki ni,  
ti hü naak ni)

7) Ng'nam pung tä she pasong, noshon tä she joong tang  
(Ahin ta, ah i üng pi, a häia pi, jah se soon püi khai, jah khyüi sho  
khaia, angvai sa hlü pi ling ling ki ni, ti hü naak ni.)

8) Ng'tonam tui am shou, hla am mei am däai  
(Ahin pi, ng'ton nu hla pa i ei, bi lo po sha hin am do kya m'saam ki  
ni, ti hü naak ni)

9) Thing khuhlut üng yotui ng'suui, k'khyang k'she k'khyu üng  
m'neh nam ng'bat  
(Shekha kia hnu hia ta, ak'shekha hea si noh va, läk lo thei khoi ki, ti  
naak ni.)

10) Ui kho se, lam k'khyang ng'vaai.

11) Ng'hngia tuk m'nü saang, leia ei m'nü k'khyang  
(kho ng'hngi k'shoa uui naak üng lääta kia saang k'pyou ja lei yaai  
üng läät kia k'khyang amih jah m'täng ni.)

12) M'kipa shu üng kho lei ng'tüü ki, m'khang jang üng m'nenang  
ng'bat ki.

(Am i sa üng va khova, ng'tüi lo thei ki ni, ti hü naak sen üng, m'kip  
ja m'khang yooi sen jah k'pä shi ni)

13) Uia k'sang m'shit, Aaia le mük  
(I ang kho sa booi, m'sheitei te u she, pyüpye, ng'lei hukei lo ki sen  
amih pyen naak ni.)

14) Tuikshooi k'oong amih ook, ng'lami k'oong amih jo (laak)  
(Ahin ta ng'khyungla naak üng oong kita ah u pi k'khyu naak thei ni  
tia amih m'tum'täng naak khoi ni.)

15) I üng am khüt, k'sham pai üng khüt  
(Am ei hü ki, am bi hü kia mäia ve hü te lü, ei-o bi lo-ei lo be ki  
amih pyen naak ni.)

16) I am pyen shük, shum shin k'shük  
(Ahin ta a hmu nak'küt pyen hü kia k'khyang amih pyen naak ni)

17) Khyou shea ng'ko naak hnga ki, m'pa shea ng'ko naak hnga ki ni  
(ng'khyungla naak üng k'khyou she ja M'pa she ha lang sen-am  
amih m'täng naak ni.)

18) Vakhyüt noh aai am jäk khoih, shakhi noh bu am la khoih  
(k'khyanga ng'nei ng'noong ve so sen amih pyen k'shak naak ni.)

- 19) K'phung tui li, tam pong shooi  
(Tui däm du ei k'she ki amih hmu lo üng, amih pyen khoi ni.)
- 20) Kho k'thaai, Me m'la  
(I pi tä ki ua am k'shing k'khyap ham lü pi, kho am taü ki sen, amih pyen naak ni)
- 21) Be banga ng'jut shui, uia hna pi pe  
(Ahmäi üng ng'ju ng'sam ei ki sen, amih pyen naak ni.)
- 22) Shuk va sip, m'khya va sai  
(Ah i hin pi shikhya, ng'shing sei khaia bi lo po m'sha vai hin, amih pyen naak ni.)
- 23) Joong noh ak'ka baai ki.  
(Am shap pai pai pyen kia k'khyang sen, ah hni voi-ei naaka amih pyen ni.)
- 24) Ui shanghma noh k'be laai täk.  
(Aksüka am ei-o hükia mäi mäia ve hü te lü, ei -o lo be she a bäih taaka ng'kho sen, amih pyen naak ni.)
- 25) Suui kho shou kho hliik, hmeinu ng'la ko daak.  
A mäta k'süün üng am ni lü, ve so ng'tüün ong lo hü ki sen, amih pyen naak ni.)
- 26) Uum k'phyüm üng va tui hlim ki, K'am k'phyüm üng va ei

- ng'neei ki.  
(Hmei nu khäm be khaia k'pami songpyang sen, amih m'säai m'si naak üng amih pyen khoi ni.)
- 27) K'sim hno jah aat, k'khyang k'dam jah k'paai.  
(Hmu m'shit ho noh i-a ng'kho booi po m'sha bi lou lo thei-ei k'da khoi ki sen pyen hü naak ni.)
- 28) Ui kho se, lam k'khyang vai.  
(I am phüi k'kot hü xa lü a jünga set soon hü ki sen amih pyen naak ni.)
- 29) Ng'ming k'thung ja sheen k'shon.  
(I pi am k'shing k'khyap ki ja am mong mei ki yooi sen amih jah pyen naak ni.)
- 30) Joonga joonga ti u she, kei dooia ng'hnga khye xeng xeng.
- 31) Aaishi hmu ma, vok eek le ma.
- 32) Set ki pha ki, ng'thä ki k'shing ki.

## B. M'käap lü pyen-a k'khui k'shaam (Collocations)

Amsa hin ta m'khüü lü pyen naak he ni (adverbs).

- 1) Nuk'khyünu Pa m'Hnampa
- 2) Nusong Pasong
- 3) Song pyang ng'lami
- 4) Nashen ng'hmoktooi
- 5) Hmeinu Hmeipa
- 6) Hmeisa ngakya
- 7) Shenu Shekkoong
- 8) Shenu Shepa
- 9) She m'la Shesa
- 10) Voknu Vokxa
- 11) Voknu Vokpa
- 12) Aai nu Aai nghlúi
- 13) Vakphyung Vakkhyüt
- 14) Looile vang aak
- 15) M'pui ja ng'she
- 16) Kong ja k'kei
- 17) Shuui ja m'na
- 18) Kkhom ja m'nge
- 19) Shakhi shang'jaa
- 20) Ui ja aai
- 21) She ja vok
- 22) Ngaksuun ja ngampaang
- 23) Shuuitum ja ngavok

- 24) Khokhi yam paai
- 25) M'suungnu k'sengpa
- 26) khohüüi sha ng'dan
- 27) Tuinu longpa
- 28) Hi ja sai
- 29) Khipi khapa
- 30) Hüüi ja Haai
- 31) M'thuuinu m'thakpa
- 32) Huuihläng shamhnat
- 33) Bükshe book'khyu
- 34) M'tünu k'khyepa
- 35) Pyoknu shakpa
- 36) Leinu ng'koipa
- 37) Düknu jakpa
- 38) Shongjong ng'batjap
- 39) Mik hmü hnamtap
- 40) ng'hmüpnü m'thanpa
- 41) pyookshuun aai khoon
- 42) Mülu thaipeng
- 43) Mälä tangka
- 44) M'sinu k'pyopa
- 45) Ng'khunnu ng'khepa
- 46) Aktun akphei
- 47) Alu ale
- 48) Ng'hngilo ng'hngikyak
- 49) Asum ashiip
- 50) Apüi ayam

- 51) Akhe akkyang
- 52) Amü angooi
- 53) Amhmüüp amthan
- 54) Yeli khoshang
- 55) Apung angnam
- 56) Atuihmi nashen
- 57) Akulum akelek
- 58) Ahiyi ahäyäk
- 59) Amüi asha
- 60) Amik ahna
- 61) Athi athaü
- 62) Atiji atojoih
- 63) Anglung angma
- 64) Amti amte
- 65) Pupi
- 66) Nupa
- 67) Phäihna (ng'bengna)
- 68) Ng'na ng'tai (xungtai)
- 69) Ng'si ng'na
- 70) Tuk'koi (Tusa)
- 71) Khing mou
- 72) Shuiji
- 73) Shuishak
- 74) Shuivüi
- 75) Sädoon
- 76) Uum k'am
- 77) Tuimei
- 78) Buh me

- 79) Pümsaang (Pumsi saang m'na)
- 80) Tooime
- 81) Tooi an
- 82) Thing thei yopaai
- 83) Khokhi yampaai
- 84) Ale abook
- 85) Ashen ang'aai
- 86) K'sim peem
- 87) Li m'la
- 88) Khum k'phya
- 89) M'pyümsung theyo
- 90) Aaishi keva
- 91) Ku lum kä läk
- 92) M'ni suui ha k'kyeet
- 93) M'lü phuk k'bei baak
- 94) Lua khüt lea khüt
- 95) ku lum kä läk
- 96) Shäng khä ko vet
- 97) K'toi k'she ma k'khyu
- 98) Vot ja vet üng
- 99) Booknu baakpa
- 100) Hlotnu hlatpa
- 101) Shopnu japa
- 102) k'kyuinui k'kyainai
- 103) Pyoknu shapka
- 104) ng'hliinnu ng'kaipa
- 105) Votnu vetpa
- 106) Shoihnu laihpa

- 107) ng'hmüpnü m'tapa
- 108) Thingnu yopa
- 109) üütü thootpa
- 110) Shomnu jampa
- 111) ünu thenpa
- 112) ak'po ak'kaü

**Eg.**

- 1) Kei ta “*shuui ja m'na*” kah you lo khai ni.
- 2) Nangmih hin ta “*khohüüi shang'dan*” namih ve hü ki ni.
- 3) Ja! Ahin sun “*tuinu longpa*” va ni mäi jang.
- 4) Nang hin ta “*khipi khapa*” häia nang to hü ki ni.
- 5) Hik'khyü ta “*bük'she book'khyu, m'sinu m'pyopa*” ve so ki he ni.
- 6) Nangmih hin ta “*m'tünu k'khyepa*” namih ek'phyam ki he hin ta.
- 7) Amih shuishak he hin “*düknu jakpa*” puuk pai-ei ki he ni.
- 8) Keimih ta “*mälä tangka*” ni kamih ve ta.
- 9) Ja! “*üütü thootpa*” ng'sok u lü ip ki he ni.
- 10) Ahin üng “*ünu thenpa*” kamih ve -ei ki he ni.
- 11) Sena k'khyang ta “*hlotnu hlatpa*” am shikhya ki ni.
- 12) “*Lua khüt lea khüt*” she kamih khuuikhak ki he ni.
- 13) “*m'lü phuuk k'beibaak*” hina k'pu kamih muk lo ki he ni.
- 14) Ang'vaai hin “*m'pyümsung theyo*” ei lü khuuikha ki ni.
- 15) Ng'nam he ta “*atuihmi nashen*” ng'khäm lo ki he ni.
- 16) “*Ng'hmüpnü m'thanpa*” tui meia k'ka-a ve ki he ni.
- 17) Asena ng'lami ta “*shoinu laipa*” am tiit maat ki ni.
- 18) Asen he sen “*ng'hliinnu ng'kaipa*” am pyen k'shak phya u ta.

- 19) Hina k'tung ta “*k'kyuinui k'kyainai*” kamih k'ko lo ni.
- 20) Hin yooia among lam ta “*ak'tun ak'pheia*” kamih pyen hü m'nü ni.

**C. Nashen m'hluum naak**

Bäkä, bäkä, bäkä,  
 Longa ka san ua pu.  
 Keia pu,  
 Nah pu le noh i lo ki  
 Tui m'nut-ei she i am lo  
 Nang tui i vai na m'nut ki  
 K'aai na khyong she, kah m'nut ki  
 Nang k'aai i vai nah khyong  
 Pe na ye she, kah khyong  
 Nang pe i vai na ye  
 Ng'baana kyak she, ka ye  
 Nang ng'baan i vai nah kyaak  
 Joong nah k'shüün she, kah kyaak  
 Nang joong i vai nah k'shüün  
 Ui nah yäü she kah k'shüün  
 Nang ui i vai na yäü  
 Ah ni sun noh yüng saang-ei she  
 M'lim m'lim m'lou m'lou  
 Kah ti sen va am pyen she o.